

3972

J. Hudeček - J. Papica a kol.

AUTOREGULAČNÍ MECHANISMY
OSOBNOSTI

PSYCHOLOGICKÉ

ZPRÁVY

č. 4

1985

PSYCHOLOGICKÉ ZPRÁVY

Oddělení psychologie ÚVSV ČSAV v Brně

Redakční rada

Doc. PhDr. Jaroslav Hudeček, CSc.

PhDr. Olga Kolaříková, CSc.

PhDr. Josef Viewegh, CSc.

Psychologické zprávy jsou vydávány jako neperiodická publikace
pro vnitřní potřebu ústavu a dalších odborných institucí

© Oddělení psychologie ÚVSV ČSAV v Brně
Mendlovo nám. 1, 602 00 Brno

Jaroslav Hudeček - Jan Papica a kol.

~~7767~~

AUTOREGULAČNÍ MECHANISMY OSOBNOSTI

ČESKÁ AKADEMIE VĚD

Ústav pro psychologický výzkum
a vědeckou práci
knižnice

602 00 Brno, Mendlovo nám. 1

O b s a h

	str.
I. T e o r e t i c k á č á s t	1- 43
(J. Hudeček - J. Papica - P. Mohapl)	
1. Sociální aktivita, regulace a autoregulace v kontextu s individuálním, skupinovým a společenským vědomím	
2. Sebepojetí, jeho struktura a funkce	
3. Regulační funkce atribučních procesů	
4. K problematice autoregulace u psychosoma- tických onemocnění	
II. E x p e r i m e n t á l n í č á s t	44-121
(J. Papica - P. Dařílek - V. Řehan - P. Mohapl)	
1. Změny v atribucích působením expektace a sociálního srovnávání	
2. Účinky sebemonitorování v atribučních procesech	
3. Sebeuvědomění a sebemonitorování osob zá- vislých na alkoholu	
4. Osobnostní proměnné u nemocných s ICHS	
III. S h r n u t í a z á v ě r y	122-128
(J. Hudeček - A. Jochmannová - J. Papica)	
L i t e r a t u r a	129-142

Redigoval:

doc.dr. Jaroslav Hudeček, CSc.

Recenzovali:

dr. Alena Jochmannová, CSc.

dr. Jaroslav Řezáč, CSc.

I. TEORETICKÁ ČÁST

Ú v o d

V souvislosti s aktuálními, perspektivními a finálními potřebami a cíli socialistické společnosti stále více do popředí vystupuje cílevědomá, systematická - o vědecké poznatky se opírající a z praktických zkušeností vycházející - výchova mládeže i dospělých. V podstatě jde o výchovu mnohostranně rozvinutých, politicky, odborně a mravně vyspělých lidí, kteří své schopnosti a předpoklady zaměřují nejen ke svým individuálním potřebám a zájmům, ale i k potřebám a zájmům celé společnosti.

V dialektice osobních a společenských potřeb a zájmů se projevují vlivy společnosti na jednotlivé její členy, kteří ve své individualitě, osobitosti a aktivitě zpětně působí na společnost. Dochází tak k vzájemnému působení a prolínání, v němž osobní objektivně přechází ve společenskou a společenská - v osobní.

Ke kvalitě společenských procesů a změn přispívá - spolu s existujícími objektivními zákonitostmi - především subjektivní činitel, kterým je tvořivý, aktivně činný člověk - osobnost. (Srovnej např. Baudyš, 1980; Hudeček, 1980.) Současná teorie i praxe přesvědčivě ukazuje, že takto stanovené úkoly a cíle, ať již se týkají rozvoje jednotlivce či celé společnosti, lze úspěšně plnit a dosahovat jen za určitých podmínek a předpokladů. K těmto podmínkám a předpokladům mj. patří:

- a) úkoly a cíle musí být stanoveny reálně, adekvátně dosaženému stupni individuálního a společenského vědomí, s ohledem na úroveň organizace komunistické výchovy ve sféře institucionální (tj. výchovy cílevědomé a záměrné), jakož i se zřetelem na širší sociální (pozitivní i negativní) vlivy;
- b) je třeba, aby úkoly a cíle byly vždy emocionálně podepřeny, racionálně zdůvodněny a náležitě vysvětleny všem těm, kteří se na jejich plnění podílejí, neboť jen takto lze zabezpečit potřebnou kooperaci mezi vychovateli a vychovávanými, společností a jednotlivcem;
- c) úkoly a cíle musí být uvědoměle přijaty jedinci i skupinami a jako takové zahrnuty též do vlastních hodnotových systémů a hodnotových preferencí;

d) uskutečňování stanovených cílů a řešení s tím spojených problémů vyžaduje plné využití fyzických, psychických a sociálních aktivit a tvůrčích činností zúčastněných osobností, mobilizaci rezerv a potenci v rámci výchovy i sebevýchovy, regulace a autoregulace.

Stranou úsilí o vytvoření uvedených podmínek a předpokladů, jakož i dosahování individuálních a společenských cílů, nezůstává ani současná psychologická věda. Participuje na nich především zkoumáním těch psychických fenoménů, jež na společenské procesy a změny více či méně působí, zároveň pak doporučeními, která přispívají k optimalizaci společenského i osobnostního vývoje a rozvoje. Centrálním problémem je poznání, vývoj a výchova osobnosti.

Osobnost se zkoumá v psychologii ve dvojí rovině. První je tvořena protikladem k pouhé individualitě, kterou nelze abstrahovat od společenských vztahů. Osobnost je více než pouhou individualitou, je živým systémem společenských vztahů, který překračuje hranice organismu. Proto jeho materiální základ nelze hledat výhradně v mozkových procesech. Vývoj a rozvoj osobnosti se projevuje, objektivizuje i realizuje ve vědomé činnosti, v práci, ve výrobních prostředcích, v myšlení a řeči, v prostředcích sociálního styku. Tento složitý systém potvrzuje, že člověk se člověkem rodí, osobností se stává v procesu socializace a výchovy, determinován společenskohistorickými podmínkami. V socialistické společnosti jsou jak předpoklady rozvoje osobnosti, tak i požadavky na tento rozvoj na kvalitativně vyšší úrovni. Druhou rovinou je chápání osobnosti jako celistvý systém aktivit individua, jako jednotnou strukturu všech obecných i zvláštních, fyzických, psychických a sociálních procesů a vlastností, které v souhrnu tvoří osobnost. Zvláštní význam tu má především sociální aktivita a s ní spojená regulace a autoregulace osobnosti.

Od psychologie se vyžaduje a očekává, že přispěje k objasnění a pochopení strategie jednání normálního, zdravého, sociálně úspěšného jedince, sociálně zralé a činné osobnosti v reálném životě. (Tedy nejen selhávajícího a problémového jedince.) Při akceptaci sociálních kontextů každodenní existence člověka, jeho činností uskutečňovaných zpravidla v interakci s ostatními

lidmi a mezi lidmi, sociálními styky, komunikací, sociální percepcí, srovnáváním, hodnocením a dalšími sociálně psychologickými mechanismy, nabývají význam i některé teorie a výzkumy kauzality a atribučních procesů. Svědčí o tom práce marxisticky orientovaných psychologů našich i sovětských (srovnej např.: Andrejeva, 1979; Bačová, 1985; Doncov - Sarkisjan, 1980; Khol, 1984; Petrovskij, 1978; Štech, 1980 aj.). Zvláště cenné jsou pokusy uvedení teorie atribučních procesů do souvislostí s kategorií vědomí, a to jak individuálního, tak i skupinového a společenského.

Právě těmto otázkám je věnována naše kolektivní práce, která je jedním z plánovaných výstupů DÚ SPZV VIII-6-5/3 Struktura a dynamika osobnosti se zřetelem k utváření socialistického vědomí. Některé širší, metodologické a teoretické otázky byly řešeny v jiných našich studiích a člancích (jsou vesměs uvedeny v bibliografických odkazech). V této předkládané práci se soustřeďujeme na dílčí problematiku z okruhu SDÚ SPZV Autoregulační mechanismy osobnosti ve vztahu k některým aspektům její struktury, řešenou převážně spolupracovníky z FF a PF UP Olomouc a z Psychiatrické léčebny ze Sternberku.

Specifičnost práce spatřujeme v experimentálním ověření atribučních teorií pro cílené ovlivňování adekvátní úrovně sebehodnocení, kultivaci percepčních dovedností a schopností jedince, regulaci a seberegulaci osobnosti, pro klinickou praxi a reedukaci lidí. Dosažené poznatky jsou nám východiskem pro další zdokonalování metodologického přístupu k řešené problematice a k realizaci dalších výzkumných projektů.

1 . S o c i á l n í a k t i v i t a , r e g u l a c e a a u t o r e g u l a c e o s o b n o s t i v k o n t e x t u s i n d i v i d u á l n í m , s k u p i n o v ý m a s p o l e č e n s k ý m v ě d o m í m

Jak jsme již naznačili v úvodu, jeví se nám jako psychologicky závažná problematika aktivity, zvláště aktivity sociální, regulace a autoregulace osobnosti v kontextu s individuálním, skupinovým a společenským vědomím. Co vyjadřujeme pojmem aktivita, jaké regulační, autoregulační aj. procesy ovlivňují úroveň

a zaměření aktivity osobnosti, jaké další činitele zařazujeme do vztahového rámce osobnosti - činnosti - vědomí? (Blíže viz Hudeček, 1982, 1984, 1986.)

Při vymezování termínu aktivita vycházíme z pojmu akt (čin, výkon, úkon, jednání). Aktivita znamená doslova činnost (činnost, účinnost, proces, děj, zvláště činnost lidskou). V druhém významu, s předcházejícím souvisejícím - je aktivita chápána jako vlastnost osobnosti, předpoklad, dispozice k působení, pohotovost a dovednost člověka být činný. V širším pojetí je aktivita úhrnným pojmenováním pro dynamickou celistvost vzájemných vztahů (Skalková, 1971, s.132), bohatě strukturovaným jevem a vlastností každé živé a neživé hmoty. Na jejím základě dochází k vývoji a změně. U živé hmoty je to způsob, kterým jsou zajišťovány základní biologické potřeby pro další existenci života. Objektivní zákony přírody nutí živé organismy vykonávat takové činnosti, které zabezpečují individuální a skupinovou existenci. Právě v pohybu, ke kterému dochází při uspokojování základních životních potřeb, se projevuje aktivita, kterou s ohledem na její příčiny můžeme nazvat biologickou formou aktivity. Je základem kvalitativně vyšší formy aktivity - aktivity sociální (společenské).

Přehlednou psychologickou charakteristiku termínu aktivita podává J. Čáp (1983, s.102-103). V jeho vymezení jsou zahrnuty rozmanité aspekty aktivity. Rozlišuje např.: - aktivitu jako projev chování živého organismu; - aktivitu jako funkci určité anatomicko-fyziologické struktury; - aktivitu jako různorodou činnost osobnosti (pracovní, učební, hrovou aj.); - aktivitu jako obecnou vlastnost psychických jevů (procesů, vlastností, stavů a vztahů); - aktivitu jako formativního působícího činitele při vývoji a rozvoji, regulaci a autoregulaci osobnosti; - aktivitu jako stav organismu, zejména CNS, stupeň či formu jeho aktivace; - aktivitu jako vztah člověka k prostředí, ke světu, k životu, k překážkám, problémům či požadavkům společnosti; - aktivitu jako bipolární vlastnost nebo rys osobnosti stojící proti pasivitě; - aktivitu společenskou - sociální, jíž je účast osobnosti, sociální skupiny či instituce na společensky žádoucí činnosti, a konečně aktivitu jako obecnou vlastnost hmoty v pohybu, vzájemném působení a vývoji. Obecně vzato, "aktivita je vlastnost (znak, moment) hmotných systémů, které jsou v interakci

s prostředím, vyznačují se autoregulací a působením na prostředí" (Čáp, 1983, s.103).

Z pedagogicko-psychologického hlediska je aktivita chápána jako energická a živá činnost, zaměřená na plnění určitého úkolu. L.V. Zosimovskij (1962) zařazuje k hlavním znakům aktivity:

- a) energické a svědomité plnění úkolů;
- b) nalézání některých nových, samostatných forem plnění úkolů;
- c) samostatnou činnost, při níž je stanoven nejen úkol, ale i forma jeho řešení.

Uvedené pojetí je blízké modernizačním a aktivačním teoriím učení, principu aktivnosti ve výchově a vzdělávání, jakož i mnoha dalším pedagogickým zásadám, zvláště pak problematice autoregulace a aktivnímu sociálnímu učení. Vedle pojmu aktivita se často užívá pojem aktivizace ve smyslu formování, vedení, podněcování, usměrňování činnosti, zkvalitňování a zefektivňování učebního, pracovního aj. výkonu. Proto je aktivita úzce spjatá s výdejem energie, emocionálními, voscňavacími a volními procesy a vlastnostmi osobnosti. Souvisí - jak poznamenává J. Sedlák (1984, s.17) - s pátracím zaměřením, se zvědavostí, tvořivostí, s motivací a regulací činnosti (srovnej Hudeček, 1984).

Aktivita ovšem nemůže být prvotním, zcela nezávislým energetizujícím faktorem. Vždy totiž závisí na předmětné činnosti a na sociálně determinovaných vztazích mezi subjektem (osobností, skupinou atd.) a objektivní realitou.

K základním determinantám lidské činnosti a aktivity náleží potřeby. "Nic není tak specifické pro živou přírodu, jako potřeby" - říká Uznadze. "Potřeba je počátkem aktivity" (1966, s.343). Odpovídá to marxisticko-leninské tezi, že "... nikdo nemůže udělat něco, aniž by to současně nedělal pro některou ze svých potřeb" - a v důsledku toho "... bytostnou silou člověka je jeho produktivní činnost a aktivita" (Marx, 1961, s.68-69).

Uznadze a jeho následovníci, metodologicky se opírající o materialistické dialektické zákonitosti, v teoretických úvahách i v experimentálních výzkumech ustanovky - zaměřenosti, přinesli četné podněty přispívající k psychologickým analýzám jak zaměřenosti, tak i aktivity, motivace činnosti ap. (Blíže viz Hudeček, 1984; Hudeček - Osecká, 1984.) Vzájemné souvislosti aktivity a struktury osobnosti ukazuje následující tabulka (viz str. 15a).

Tab.č. 1 Hierarchický systém uspořádání základních podstruktur - úrovní osobnosti
(upraveno podle Bobněva - Šorochova, 1979)

Základní podstruktury	Podstruktury podstruktur	Základní vzájemné souvislosti s				Specifický druh formování
		odrazem	vědomím	potřebami	aktivitou	
		prostřednictvím				
zaměřenost	přesvědčení svět. názor ideály sklony zájmy přání	zkušeností	reálného zaměření na budouc- nost	odrazu sociálních potřeb	sklonů a přesvědče- ní	výchova
zkušenost	zvyky dovednosti návyky znalosti	dynamiky forem od- razu	pochopení minulosti	zvyků	volních návyků	učení
psychické vlastnosti	vjemy myšlení city, vůle paměť	psychické- ho odrazu	pochopení součas- nosti	potřeb osobnosti	emocí a vůle	cvičení
biopsychic- ké vlast- nosti	temperament pohlavní vě- kové zvlášt- nosti	psychické- ho odrazu	-	biologic- kých po- třeb	síly a pohyblivos- ti procesů	trénink opakování

Specifickou formou aktivity je aktivita sociální. Ve shodě s J. Čápem (1983) jí rozumíme činnost člověka a tomu odpovídající názory, postoje, hodnotové orientace, společenské funkce a role, způsoby chování a jednání a jejich činné, cílevědomé a smysluplné uskutečňování v materiální a duchovní sféře společnosti. Charakteristickým znakem sociální aktivity je to, že jde o činnost zpravidla společensky schvalovanou. V těchto intencích lze hovořit o tzv. prosociálním chování a jednání, které teoreticky rozpracovává např. J. Reykowski (1979). Je známo, že část lidských jednání je zaměřena na cíle, které se nacházejí mimo jednající osobu. Společným znakem těchto jednání je určitá organizovanost, umožňující "sociální objekty" - osoby, skupiny, instituce, organizace, ideje, společenské (i hodnotové) systémy atd. - uchránit před poškozením, jejich pozitivní stav udržet a přispět i k dalšímu jeho vývoji. Taková jednání, zaměřená na ochranu, udržení nebo vývoj "objektů mimo vlastní Já", označuje J. Reykowski za prosociální jednání; připravenost takové jednání navodit je chápána jako prosociální stav nebo postoj. Do jisté míry to odpovídá pojetím zvnitřnění, interiorizace; přijetí společenských hodnotových systémů do hodnotových systémů jednotlivců. Vytvoření osobního hodnotového systému, počítaje v to prosociální jednání, má za následek, že prosociální jednání je výsledkem jednání založeného na pocitu povinnosti, uvědomělosti, spolupatříčnosti na světonázorové orientovanosti atp. (Hudeček, 1982/83, 1986). Je nutné však v této souvislosti poznamenat, že příčiny prosociálního jednání jsou posuzovány, podobně jako celá problematika motivace, značně nejednotně.

Vrátíme-li se k termínu sociální aktivita, je možné konstatovat, že sociální aktivita je typická pro člověka a lidskou společnost a lze ji považovat za atribut lidské podstaty. Na to upozorňuje již K. Marx, který chápe člověka v dialektických vztazích k přírodě a společenským podmínkám jako aktivní společenskou bytost, pro jejíž rozvoj je nezbytné střídání a kombinace duševní a fyzické práce a aktivitu osobnosti pojímá jako společenskou záležitost, součást všestranného rozvoje osobnosti a reálnou vnitřní, životní potřebu (Marx, 1961).

Sociální aktivita, podobně jako každá jiná aktivita, je působením, jednáním. Projevuje se jako zvláštní kvalita, jako

schopnost nejen se přizpůsobit vnější skutečnosti, ale také tuto skutečnost měnit. S ohledem na výše uvedené názory chápeme sociální aktivitu jako objektivně determinovaný subjektivní vztah a sociálně psychologickou připravenost osobnosti k jednání, projevující se v příslušných způsobech chování, tj. v cílevědomé tvůrčí sociální činnosti, která přetváří objektivní skutečnosti i osobnost samu.

Podle A. Gurycké můžeme rozlišit 10 kategorií sociální aktivity, které se promítají do struktury sociálního chování jedince pod vlivem skupiny či kolektivu. Jsou to:

- 1) usměrňování jiných (vydávání příkazů, organizování skupiny, přijímání rozhodnutí pro skupinu ap.);
- 2) iniciativa (vynalézavost, pouštění se do nové práce, působení na sociální prostředí);
- 3) protest (bránění vlastního stanoviska, opozice proti názorům, plánům, nátlakům);
- 4) povzbuzování (poskytování pomoci, vytváření dobrých vztahů v kolektivu atp.);
- 5) hodnocení (uznávání práce kolektivu, efektivnost této práce, oceňování členů skupiny ap.);
- 6) informování (odpovídání na otázky, zprostředkování informací);
- 7) otázky (vyžádání informace nebo pomoci);
- 8) shoda (verbální přijetí názorů druhých, souhlas s návrhy);
- 9) podřizování se (neverbální souhlas s doporučeními, návrhy, rozhodnutím);
- 10) vykonání konkrétní práce (úsilí vykonat něco podstatného, pozoruhodného). (Gurycká, 1973, s.196.)

Člověk nemůže být absolutně pasivní, do určité míry je vždy sociálně aktivní. V různých druzích činnosti (profesionálně pracovní, společensko-politické, tvůrčí, teoreticko-poznávací, zájmové atp.) může být míra jeho aktivity různá. Zmíněné druhy činnosti jsou při tom relativně samostatné. To znamená, že účast na jedné činnosti (resp. sociální aktivitě) nemusí vždy vyvolávat účast na jiné činnosti.

I když považujeme sociální aktivitu za typický projev a podstatu osobnosti, není její utváření jednoduchou záležitostí, ale neobyčejně složitým procesem. Na utváření sociální aktivity

působí mnohé vlivy, které se v konečném důsledku mohou projevit nejen jako progresivní, ale v některých případech též jako vlivy brzdící skutečný rozvoj sociální aktivity osobnosti, skupiny či celé společnosti, vlivy působící retardačně.

Jedním z ukazatelů sociální aktivity jsou hodnotové orientace v základních sférách činnosti, ve vztahu k činnosti, k jejím cílům, k sociálním úlohám a jejím formám.

Evidentním projevem sociální aktivity je aktivita pracovní a politická, spojená s nejdůležitějšími, určujícími sférami životní činnosti společnosti a promítajícími se do specifických projevů individuálního, skupinového a společenského vědomí i do konkrétních vlastností, rysů a stránek aktivity, jakými jsou např. uvědomělost, odpovědnost, disciplína, iniciativa atp. (Hudeček, 1982/83). Kritériem sociální aktivity osobnosti je vztah k činnosti, v němž se zračí přechod od vnější nezbytnosti k vnitřní potřebě. Společenský mechanismus řízení lidské činnosti a sociální chování lidí mají různé stimuly. Jejich specifičnost je podmíněna objektivními potřebami a zájmy společnosti. Aktivita je přirozeným předpokladem rozvoje osobnosti. Projevy všech druhů aktivity se zkoumají ve vzájemném vztahu s rozvojem sebeuvědomění osobnosti, její citové a volní sféry, zkušeností a jednání. Ve školním věku - jak uvádí T.N. Mal'kovskaja (1978), se aktivita jako přirozená vlastnost přetváří v sociální systém potřeb a zájmů tím, že se dítěti zprostředkovává: a) poznávání společenských jevů; b) rozvíjení sociálního citění a sociálních potřeb; c) zaměření praktické činnosti k realizaci záměrů společnosti. Základními měřítky sociální aktivity žáků (dospívající mládeže) jsou tudíž

- sociální orientace, projevující se v zájmech, ideálech, snáhách, cílech;
- kvalitativní a kvantitativní ukazatele studijní a pracovní činnosti, stupeň jejich intenzity a extenzity;
- motivy podněcující mládež ke kontaktům s druhými lidmi, k rozmanitým formám sociálního styku.

Z našich rozborů je zřejmé, že aktivitu chápeme jako složitou biosociální formu, jako obecnou vlastnost integrovaného systému osobnosti, schopného regulace i autoregulace. Určitá míra a forma aktivity, její podmíněnost regulačními a autoregulační-

mi (vnějšími a vnitřními) činiteli a principy zpětné vazby se projevuje v temperamentové, motivační a charakterové volní aktivitě (Rotterová - Čáp, 1976). Projevy temperamentové aktivity jsou zřejmé v živosti citů a ve způsobech reakcí osobnosti na rozmanité podněty. Motivační aktivita se projevuje v činnostech, resp. "v celkovém motivačním činnostním potenciálu". Charakterová aktivita (blízká sociální aktivitě) se projevuje v překonávání překážek a potíží, ve vytrvalém, samostatném a tvůrčím jednání, v realizaci více nebo méně společensky hodnotných životních plánů a cílů (Hudeček, 1985).

Směr, stupeň a úroveň sociální, resp. motivační a charakterové volní aktivity rozhodující měrou ovlivňují:

- 1) sociální prostředí jako souhrn materiálních a duchovních podmínek života společnosti,
- 2) sociálně třídní a světonázorová pozice osobnosti,
- 3) zvládnutí získaných zkušeností a činností a jejich praktická realizace,
- 4) stupeň uvědomění si osobních a společenských potřeb, zájmů, hodnot a norem a jejich vnitřní přijetí,
- 5) úroveň psychických a sociálních vlastností osobnosti, celková zralost osobnosti.

Naznačili jsme již, že proces rozvoje sociální aktivity osobnosti není bezproblémový. Sovětští autoři v knize Obščestvennaja aktivnost' molodoži (Moskva, Molodaja gvardija 1970, s. 8) charakterizovali v této oblasti rozpory, platné v zásadě i pro podmínky u nás a ve své podstatě platné nejen pro mládež, ale i pro dospělé. Jsou to:

- rozpor mezi principiálními možnostmi, které socialismus poskytuje pro aktivní účast veškeré mládeže ve společenském životě a úrovni skutečné účasti mládeže na této činnosti,
- rozpor mezi příznivými celospolečenskými podmínkami a ne vždy příznivými konkrétními pracovními a životními podmínkami,
- rozpor mezi přetížením nebo zvýšeným zaneprázdněním společenskými záležitostmi u jedněch a neúčast jiných lidí.

Úroveň aktivity osobnosti posuzujeme podle kvalitativních a kvantitativních ukazatelů (intenzita, periodicita, vynakládaný čas, míra volního úsilí, společenský dosah a užitek aj.).

Podle stupně sociální aktivity můžeme měřit vztah k sociálnímu systému, k systému jeho oficiálních hodnot, k cílům, které společnost ustanovuje a k nimž směřuje.

Vysokou aktivitu charakterizuje pouze společensky významná činnost, kterou si člověk uvědomuje, která se rodí z jeho vnitřních potřeb a kterou člověk emocionálně prožívá jako svou vlastní. Takto se vytváří důležitý hodnotový vztah a hodnotová orientace, proces přeměny společenských hodnotových systémů v hodnotový systém individuální. (Srovnej např.: Abulchanova - Slavskaja, 1985; Bobneva - Šorochova, 1979.)

V jiných našich studiích, ve kterých se zaměřujeme na problematiku struktury a dynamiky osobnosti (srovnej např. Hudeček, 1982, 1983), připomínáme dosud existující jednostranné, biologizující či sociologizující metodologické a teoretické koncepce a pojetí osobnosti, nerespektující zákonitosti marxistické dialektiky, bohatou strukturovanost, komplexnost a celistvost, biologickou i sociální determinovanost, specifickou diferencovanost individuální entity a samostatně fungujícího systému působícího v jednotě struktury a dynamiky, v jednotě vědomí a činnosti - lidskou osobnost. Marxismus zkoumá podstatu člověka nejen jako produkt sociálních vztahů, ve kterých vzniká, ale i jako aktivního činitele - tvůrce těchto vztahů. Proto nelze o člověku zjednodušeně říci, že je "svazkem rolí" vytvořených množinou sociálních postojů a na něm samém nezávisle působících vlivů sociálního prostředí. Stejně tak podstatu osobnosti nelze popsat a vysvětlit pomocí fyziologických procesů. To, co si člověk s sebou přináší na svět, tvoří výchozí "stavební" materiál, ze kterého může osobnost teprve povstat. Jak výstižně poznamenává V.V. Davydov (1980), člověkem se lidský jedinec rodí, osobností se stává až jako aktivní subjekt, prostřednictvím aktivní součinnosti s přírodními a společenskými podmínkami, vědomým zaujímáním určité pozice v existující soustavě společenských vztahů. Možno též říci, že osobnost je výsledkem specifické organizace vytvořené v mozku člověka, přičemž vývoj této organizace vede k její postupné narůstající autonomii, díky které všechno to, co člověk činí, není toliko a výlučně reprodukcí (v průběhu

socializace a výchovy) vnucovaných mu forem způsobů života, ale je především aktivně tvůrčím přizpůsobením se skutečnosti. Teoretické rozvedení naznačených postulátů nacházíme v tzv. regulační teorii osobnosti. J. Reykowski a Z. Smoleňská (1978) a první autor též ve spolupráci s G. Kochaňskou (1980) vidí v osobnosti specifický systém, který lze zkoumat (se zřetelem na specifické zákonitosti fungování, vývoje a rozvoje) jako složitý systém regulace (autoregulace) chování a jednání. Zmínění polští autoři při diagnóze regulačních mechanismů rozlišují:

- a) mechanismy pudově emocionální (jsou spjaté se sebezáchovnými funkcemi, s čerpáním smyslových příjemností, se získáváním smyslových satisfakcí a uspokojováním některých potřeb atd.).
- b) Poznávací mechanismy regulace chování (formované jako vyšší instance regulace a poznávací síť, tvořící se uspořádaně a fungující jako systém reprezentace fyzického a sociálního prostředí člověka). V rámci poznávací sítě plní významnou úlohu specifický subsystém - struktura "Já". Vytváří se pod vlivem zkušeností o sobě samém (v závislosti na pocitu identity, pocitu kontroly, pocitu vlastní hodnoty, které jsou důležitou podmínkou vnitřní rovnováhy a uspokojování specifických potřeb "Já"). Významnou roli tu má i osobní zaměřenost (na sebe, na interakci, na úkol) a hodnotová orientovanost. (Blíže viz Hudeček - Osecká, 1984.) Tomu nepřímě odpovídá
- c) regulační úloha sítě hodnoty (v níž jsou kromě "Já" zahrnuty i jiné objekty, kterým je připisována určitá hodnota). Příkladem jsou tzv. autonomní hodnoty související s žádoucími vlastnostmi, mravními normami, životními vzory, ideály atp. Spolu s regulační sítí hodnot působí
- d) síť operační, která je podmínkou poznávání a odrážení objektivních relací mezi věcmi, jevy, procesy a činnostmi člověka bez ohledu na jejich hodnotu.

Výše charakterizované regulační mechanismy (pudově emocionální mechanismy, struktura "Já", síť hodnot a operační síť hodnot) jsou nedílnou součástí jediného složitého systému regulace, tj. komplexně pojatého systému vývoje, rozvoje a formování osobnosti (Reykowski - Smoleňská, 1978, s.314 ad).

Regulační teorie je cenným příspěvkem k objektivnímu posouzení a diagnóze osobnosti. Nevyčerpává, přirozeně, všechny možnosti interpretace pojmu regulace a příslušné souvislosti. Z psychologické odborné literatury je zřejmé, že nejčastěji je regulace spojována s motivací, aktivizací, učením, zvláště učením sociálním. Řešení otázek regulace a autoregulace nelze pojímat odděleně od výchovy a sebevýchovy. Působíme-li na psychiku jiného člověka a vznikne-li tímto působením nějaká změna, hovoříme zpravidla o působení psychickém. Psychické působení, pokud směřuje k plánovité, cílevědomé změně osobnosti, ve smyslu jejího pozitivního vývoje a rozvoje, můžeme považovat za působení výchovné. Výchovné působení je tedy současně i působením psychickým, avšak ne každé psychické působení lze považovat za výchovné. Vycházejíce z těchto pedagogicko-psychologických úvah, setkáváme se v současnosti s požadavky vědeckého řízení (regulování) osobnosti (žáka, občana, pracovníka), který ovšem není a neměl by být pouze pasivním objektem vnějších regulačních mechanismů, ale aktivním, kooperujícím subjektem, schopným samostatného, tvůrčího a odpovědného chování a jednání. Ke změně vychovávaných subjektů, tj. k jejich osobnostnímu rozvoji, dochází též pod vlivem autoregulačních (sebevýchovných) aktivit a vlastností, kterými jedinec ovládá, usměrňuje, vyvolává, potlačuje, kontroluje, hodnotí, tj. řídí, své vlastní prožívání, chování a jednání. (Srovnej např.: Erpenbeck, 1984; Jadov, 1979; Stolin, 83.)

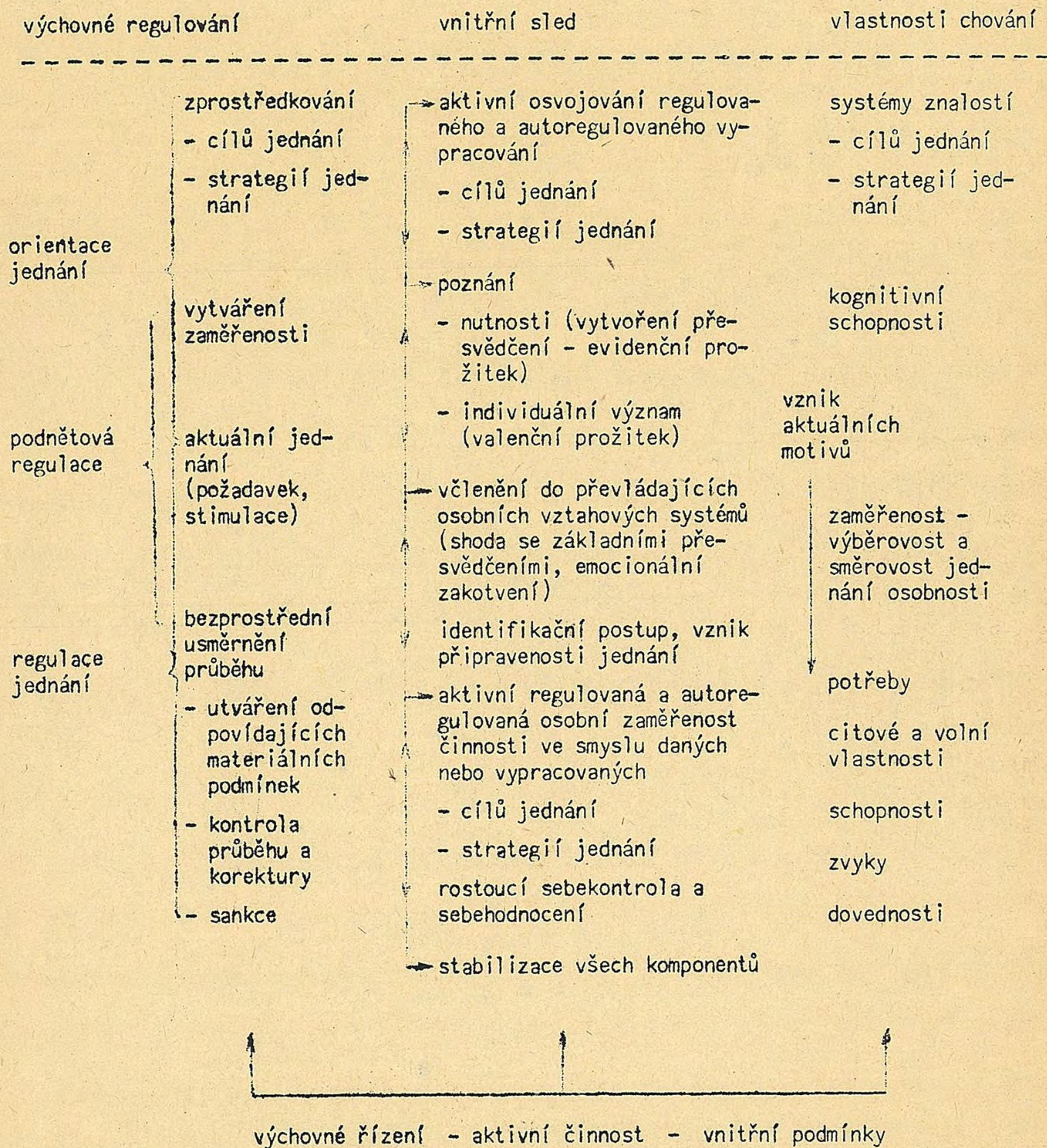
Autoregulace každého jedince je ovšem více či méně, bezprostředně anebo zprostředkovaně sociálně řízená. V dětském či mladším věku také pedagogicky řízená. Autoregulace, samostatné a vědomě odpovědné jednání, proto nemohou být chápány jako jednání bez jakéhokoliv vnějšího zásahu. Problém spočívá vždy ve způsobu řízení regulace (např. ve způsobu výchovy).

Z teorie a praxe řízení pracovních skupin a kolektivů je dobře známo, které způsoby řízení vedou zpravidla k vyšším pracovním výkonům, k tvůrčímu pracovnímu a psychologickému klimatu, k posilování soudržnosti, k vytváření pozitivní ideologické a hodnotové orientovanosti atp., a které naopak pozitivní tendence znesnadňují, event. úplně znemožňují. (Blíže viz Hudeček, 1980.)

Analogicky to platí i u způsobu výchovy. Dosavadní výzkumy dokazují, že způsob výchovy je podstatným činitelem ovlivňujícím formování celé osobnosti a její psychosociální zralosti. Působí na aktivitu či pasivitu, na činnost žáků při učení, práci i ve volném čase, na sociální interakci a komunikaci, na rozvoj řeči a intelektu, na vytváření názorů, postojů, mínění, potřeb a zájmů, na převzetí a dodržování společenských norem, nebo naopak, na nekázeň až delikvenci, na formování různých rysů osobnosti, volních a charakterových vlastností, stabilitu či labilitu, harmonii či disharmonii, jednostrannost či mnohostrannost osobnosti, na formování individuálního, skupinového i společenského vědomí (Čáp, 1980, s.315).

Regulace a autoregulace, směřující k rozvoji osobnosti (tedy výchova a sebevýchova), jsou dialekticky spjaté, základní a souběžné elementy, které se navzájem prolínají, podmiňují, doplňují a podřizují jednotnému (výchovnému) cíli a společenským požadavkům. Procesuální projevy, vnitřní a vnější podmínky a další závislosti regulace jsou patrné z následujícího schématu (uvedeného na str. 14).

Sebevýchova jako činnost člověka, jejímž cílem je změna vlastní osobnosti, je významným, souhrnným a komplexním projevem aktivity subjektu ve výchovném procesu, je to aktivita zaměřená na formování sebe sama. Je výsledkem výchovy, ale zároveň i podmínkou efektivní výchovy. Chápeme-li sebevýchovu jako cílevědomou a plánovitou zaměřenost jedince k všestrannému rozvoji své osobnosti, pak do popředí vystupuje společenská podstata jak osobnosti tak i sebevýchovy. Tato společenská podstata je dána především účastí člověka na tvorbě materiálních a duchovních hodnot, na tvorbě konkrétních společenských vztahů, jejichž je součástí. Platí tu - jak jsme již i výše naznačili, že specifickou společenskou kvalitu nezískává jedinec automaticky, apriorně, prostřednictvím dědičnosti, ale prostřednictvím složitého procesu zespolenšťování, socializace a humanizace, prostřednictvím aktivního zapojování do společenských vztahů a společenské činnosti, včetně výchovy a sebevýchovy. I když sebevýchovný proces se začíná plně realizovat v adolescenci a dospělosti, lze souhlasit s L.I. Ruvinskim, že "každému věkovému období, na základě úrovně uvědomění si své osob-

Obr. 2 Schéma postupu regulace a vývoje vlastností chování (upraveno dle: Kossakowski - Otto, 1971)

nosti a pozice ve vztahu k vnějšímu světu, jsou vlastní určité možnosti a zvláštnosti sebevýchovy" (1973, s.97). Nezbytnou podmínkou sebevýchovy je

- a) sebepoznání, jehož zdroj je v mezilidských kontaktech, v získávání poznatků o sobě a možnostech srovnávání;
- b) sebehodnocení, založené na schopnosti pozorovat se, sebekriticky se posuzovat, skládat účty ze své činnosti, konkrétně a pravdivě svou činnost vyhodnocovat (Hudeček - Koplíková, 1985; Míček, 1976).

Úspěch sebevýchovy tedy v souhrnu spočívá:

- na předpokladech, vytvořených výchovně vzdělávacím a socializačním působením;
- na pochopení dialektické jednoty a souladu společenských požadavků a zájmů s požadavky a zájmy individuálními;
- na adekvátním stupni sebepoznání, uvědomění si reálné možnosti svého rozvoje, vytýčení a splnění plánů a cílů, úrovní sebehodnocení, ale i hodnocení druhými lidmi;
- na dosaženém stupni morálního, estetického, světonázorového profilu a celkové fyzické, psychické a sociální aktivitě, zralosti a zaměřenosti osobnosti;
- na procesech sociálního učení, napodobování, identifikace, na přijímaných vzorech, modelech, ideálech, perspektivách, hodnotových orientacích a podmínkách pro jejich realizaci;
- na znalosti teorie a schopnosti efektivně ji aplikovat, uplatňovat osvojené dovednosti, metody, techniky, prostředky výchovy a sebevýchovy atd.

Aktivitu, sociální aktivitu, regulaci i autoregulaci osobnosti nelze abstrahovat od vlivů mikro a makroprostředí, od vlivů a působení druhých lidí, zejména pak od vlivů skupin, event. kolektivů, kterých je jedinec členem. Právě zde působí mnohaúrovňové regulace aktivity osobnosti, skupiny a celé společnosti. Zároveň se vytváří nezbytné podmínky pro propojení a návaznosti s vědomím skupinovým a společenským, bez něhož individuální vědomí není možné. (Srovnej např. Hudeček, 1979; Platonov a kol., 1983; Petrovskij - Špalinskij, 1978.)

2 . S e b e p o j e t í , j e h o s t r u k t u r a a f u n k c e

V osobnosti a individualitě vidíme korelativní pojmy, vzájemně se implikující a podmiňující. Osobnost nepředstavuje abstraktní, nadčasový a dějinnosti zbavený subjekt, ale konkrétně historický svou materiální činností. Svou dynamikou vyjadřuje spíše skutečnost stále se dotvářející ve styku se sociálními vlivy, než bytí jednou provždy vymezené a završené.

Výlučné favorizování rysů jako neměnně determinujících faktorů vyvolalo opačnou jednostrannost, tvrzení, že jakékoliv chování se dá uspokojivě interpretovat v termínech situačních proměnných. Stěžejní otázkou sporu se stala transsituační stálost. Jestliže člověk jedná ve variujících situacích obdobně, lze celkem oprávněně usuzovat na osobnostní rys, ale konceptualizovaný jako dimenze, připouštějící jisté výkyvy v odpovědích, nikoli ve významu principu "všechno nebo nic". Z některých výzkumů (Bem a Allen, 1974) vyplynulo, že relativní stabilita chování závisí také na tom, zda subjekt považuje ten či onen rys pro sebe za konstantní. Subjekti identifikující se ve speciální rysové dimenzi jako invariantní chovali se napříč měnícími se situacemi konzistentněji než ti, kteří si podobnou invariantnost nenárokovali. Situace bude v explikačním smyslu pravděpodobně přijatelnější propozicí, zaznamenáváme-li přibližně totéž chování u většiny lidí.

Individualita odkazuje na osobitost, vyjevující se v síle a kvalitě obecného v jedinečném. Jejím nejvlastnějším a kontinuálním výrazem je vědomí já, subjektivita, která v rovině osobnosti nemá nic společného se subjektivismem.

K pojmu já se vztahují četné filosofické spekulace, v minulosti i současnosti, které^{se} skrytě i otevřeně rýsují v nemarxistických přístupech k osobnosti. V soudobých psychologických koncepcích já se dají nejčastěji postihnout psychoanalytická, fenomenologická a existenciální východiska (srovnej např. Roščin, 1985).

Neofreudismus, ačkoli se výslovně nehlásí k biologizaci já, zůstává v podstatě nevšimavý ke každé hlubší analýze těch motivačních zdrojů, jejichž původ je třeba hledat v konkrétních společenských podmínkách, a které zajišťují celek účinné sebe-

regulační síly (Lejbin, 1979).

Nověji, hlavně v rámci "kritické teorie" frankfurtské školy, se o já hovoří z perspektivy jeho rozkladu a postupného zániku. Fromm a Marcuse viní z depersonalizačního procesu vědeckotechnický pokrok. Pro Fromma (1970) se osobnost mění v cosi beztvareho, co je připraveno vyhovět jakémusi požadavku situace, do jejíž sféry vlivu se dostane. Marcuseho (cit. podle Steigerwalda, 1971) "jednorozměrný člověk" postrádá stabilizované sebepojetí, nezáleží mu už na tom, co je a co dělá, ale na tom, jak je schopný manipulovat jinými a jak je svolný, aby s ním manipulovali druzí.

Některé z těchto úvah, zakládající se na analýze osobnosti západního světa, jsou nepochybně přesné a výstižné, ale nemohou nárokovat obecnou platnost, protože obcházejí ten prostý fakt, že člověk není nikdy jen "člověk vůbec", že je vždy konkrétně sociálně situován. Nemá žádné opodstatněné výklad těchto tendencí jako osudových a nepřekonatelných (Garbuzov, 1977). Příčiny nelze vidět v technickém rozvoji jako takovém, ale v povaze společenského uspořádání. Uváděné symptomy jsou zcela cizí socialismu, který není, jak to vidí Marcuse, pouhou modifikací industriální společnosti s její "technickou racionalitou".

Nejsou vzácné ani koncepce, naznačující záchranu osobnosti v útěku do iracionality. Jejím útočištěm se má stát vnitřní svět, spojený s aktivitami ovládanými spontánností a emocionalitou, který jediný pravdivě stvrzuje autentické já.

Pro fenomenologii se klade výhradně podoba toho, co zbývá po "uzavření do závorek"; tím je já a jím cokoli nabývá smyslu. Objektivní svět se sice nepopírá, ale je poznáván a interpretován po každé jinak a po každé pravdivě. Já se kryje se subjektivní zkušeností, která rozhoduje, jak člověk realitu vnímá a prožívá (Rogers, 1961). V symbolickém interakcionismu (Blumer, 1969) se situace vymezují a omezují jen na to, v jakém smyslu si je subjekt zpřístupňuje. Tak z objektivního dění se stává ve fenomenologii problém významové analýzy, případně ve fenomenologické hermeneutice problém jazyka či dialogu.

Fenomenologickou metodou jsou vyvozeny základní teze a postuláty humanistického existencialismu, do nichž jsou zasazeny různé verze humanistické psychologie, a které jim při větší či menší odlišnosti dávají jednotný základ. Existencialismus nena-

chází v člověku nic, co by ho objektivovalo, co by ho poutalo k vnějšímu světu a především ke společnosti, která se mu jeví jako pouhá koexistence lidských osudů, čistě paralelních. K svému já dospívá člověk naprosto nezávisle sám ze sebe, je svou subjektivitou nezrušitelně izolován.

Problematické já se dostalo poprvé přesného a plně zdůvodněného výkladu u Marxe (1961). Člověk se jako bytost veskrze historická definuje praxí, nikoli spekulací své podstaty. Procesem seberealizace spojuje vědomí sama sebe se společenským vědomím, ale hlavně se společenskou činností. V aktivním působení na prostředí si já uvědomuje samo sebe, stává se novou kvalitou a na rovině čistého myšlení zahrnuje poznání, že já jsem já. Sebeidentita se potom jeví jako výslednice všech životních procesů. Fichtova absolutní subjektivita přestává být počátkem osobního já a představuje dovršení složitého procesu sebeuvědomění v rámci společenské praxe (Hudeček, 1984).

Pojem já se definitivně zabydlel v psychologii, jakmile se přešlo od studia izolovaných psychických procesů ke studiu osobnosti, jejíž skladebné a dynamické prvky se nutně dožadují představy integrujícího principu (Reykowski, 1975). Do psychologie znova uvádí termín subjektivity W. James, který rozlišuje čisté já (I) ve smyslu poznávající bytosti, nikoli jako bezobsažné karteziánské "cogito" nebo jako kantovského tvůrce apriorních forem, a empirické já (me), které dále člení na materiální (tělesné), duchovní (vědomí sebe jako myslícího a jednajícího jedince) a sociální já (obraz, který si formuje člověk sám o sobě podle toho, jak ho vidí a co o něm soudí jiní),

Sociální já stahuje C.H. Cooley v zrcadlové, jehož význam pro genezi a kontinuitu sebeuvědomění nastínil už Marx (1954). Výklad Cooleye trpí však jistou simplifikací tím, že já v jeho úvahách vystupuje jako pasivní, vzájemné kontakty lidí se převádějí na holou výměnu pohledů, zkušeností a postojů a nepřihlíží se k tomu, že různí lidé a skupiny nehodnotí člověka stejně a nemívají pro něho tutéž důležitost.

Korektní koncepce já se zakládá na bimodálnosti vědomí, které jednak odráží vnější skutečnosti, to, co nepatří k já, jednak se obrací k danostem a jevům v subjektivní realitě, k všemu tomu, co náleží k já. Přesahováním sebe sama poznává subjekt obsahy

a kauzální závislosti existující nezávisle na něm a poznáváním této odlišnosti si uvědomuje vlastní svébytnost. Já vyjadřuje tak nerozlučnou jednotu vědomí individuálních zkušeností a poznatků, ať samostatně osvojených nebo předaných jinými, a vědomí sebe sama, které se utváří a udržuje procesem sebeuvědomování v systému společenských vztahů (Leontěv, 1978; Linhart, 1984; Huďeček, 1984).

Vědomí je pro sebeuvědomění *conditio sine qua non*, ale současně je vědomí sebe sama nezbytnou a nepostradatelnou jeho stránkou. Přes tuto vzájemnou vázanost se nedá mluvit o jejich totožnosti. Má-li člověk své jednání smysluplně a odpovědně řídit, musí spojovat v celek to, co poznává mimo sebe s tím, co ví o sobě.

Z já vymezeného jako sebesystém se vydělují dvě základní komponenty, sebepojem a sebeobraz, jejichž přesné obsahové ohraničení se daří více na rovině teoretické než metodické a prakticky diagnostické.

Sebepojem je složitým konstruktem implikujícím kognitivní strukturu, ač ne výlučně, pozůstávající z verbálně nebo sémanticky zakódovaných generalizací, do nichž se integrují nové údaje a snad také pro subjekt specificky důležité behaviorální vzorky. Tato zevšeobecnění zahrnují vlastnosti, schopnosti, vědomosti, hodnoty, postoje a sociální role, všechno, čím se subjekt definuje a zhodnocuje. Jsou to především ty charakteristiky, které považuje za sebeprofilující, a na nich závisí, jak bude s jakoukoli personální informací naloženo. Sebepojem se aktivizuje při vstupu dat odkazujících na já a jeho buzení trvá po dobu jejich zpracování a selektivního zvýznamnění.

Aby si člověk podržel pevný a konzistentní vnitřní smysl, že přes všechny prožívané, přechodné i trvalé změny je touž osobou, musí disponovat relativně stálým sebepojmem. V jeho termínech má pocity sebeidentity. Obecně se konstatuje, že je rozhodujícím faktorem psychické regulace chování, ani ne tak přímo, jako prostřednictvím sebevědomí a sebeúcty.

Sebeobraz bývá vysvětlován jako snímek já v konkrétním sociálním kontextu. Proto s odlišnými situacemi se mohou spojovat dílčí sebeobrazy, které nemusí hlouběji zasáhnout ustálený sebepojem, popřípadě je může revidovat co do vhodnosti v nich obsaže-

ných znaků. Současně se však předpokládá, že jednotlivé sebeobrazy mohou splývat v jednu celistvou představu. Odlišení takového globálního sebeobrazu od sebepojmu bude svízelné, ne-li nemožné. Ve většině případů je obtížné stanovit, zda to, co subjekt o sobě vypovídá, zapadá spíše do sebepojmu než sebeobrazu.

Jistě nejsou námitky proti tomu, co logicky plyne z obou denotací, že v sebeobrazu jde více o smyslově názorný pohled na sebe, kdežto v sebepojmu je prožitková materie uchopena myšlenkovými operacemi (Říčan, 1970), ale tím se nijak neusnadní praktické rozlišení mezi sémantickou a ikonickou reprezentací. Metodické nesnáze vedou k tomu, že s oběma termíny se zachází dost libovolně a příslušné měřicí nástroje nejsou v tomto směru specifikovány, přičemž slouží rovněž k odhadu sebevědomí.

Administrované dotazníky měří většinou sebepojem či sebeobraz jako něco vnitřně jednolitého, ačkoli není pro to žádná přesvědčivá evidence (Wylie, 1974). Faktorováním byly extrahovány tři dimenze, svědčící spíše o jejich vnitřní diferencovanosti než o homogenosti: představa já jako inteligentně konajícího; představa já jako schopného a pohotového navazovat a zachovat interpersonální svazky; generalizované expektace vlastních výsledků v oblasti výkonové a sociální. Uvedené faktory jsou pravděpodobně aplikovatelné také na sebevědomí.

Potvrzuje se, že právě charakteristiky podmíněné plněním sociálních rolí patří k nejvýznamnějším v obsahu sebepojmu. Vystupují tím zřetelněji, čím výrazněji se subjekt s rolí identifikuje, čím bezprostředněji je v ní zaangażován (Archangelskij, 1978). Kongruence mezi já a rolí vtiskuje vyhraněnost sebepojmu, naopak divergence ji stírá. Divergence se zpravidla objeví, když subjekt nedorostl nárokům role, ale také tehdy, když svými možnostmi je značně překračuje.

Sebepojem se vztahuje nejen k vědomí toho, co člověk aktuálně je, ale také k tomu, čím by výhledově chtěl být. (Hudeček - Macek, 1986.) Jde o vztah reálného a ideálního já. Sebeideál se stává významným aspektem sebekontroly, jestliže aspirace jsou fakticky realizovatelné, nerozcházejí nebo neporušují sociální hodnoty, naopak se do sebeprojektu promítají a uplatňují se v něm jako usměrňující korektiv. Ale působí také jako zdroj tíživých a vleklých stresů, jsou-li sledované cíle odtažené a pošestile perfekcionista.

Mezi reálným a ideálním já se zpravidla zjišťuje více či méně intenzivní napětí, protože pro kohokoli, kdo se přiměřeně posuzuje a nepropadl nevyčísitelnému sebeuspokojení, není sebeakceptace něčím dovršeným, cítí, že má stále co napravovat a zdokonalovat; stěží žije někdo tak, aby se dokázal sám před sebou všestranně a beze zbytku obhájit.

Mnohé výzkumy věnovaly pozornost právě rozsahu či stupni této disparity. Jsou studie, které se přiklánějí k názoru, že extrémní rozpor se sebou samým nepochybně indikuje vážnou maladjustaci (Rogers a Dymond, 1954), podnícenou a sycenou rozmanitými a často nejpodivnějšími sebefikcemi. Projevy maladjustace, pramenící z hluboké diskrepance mezi realitou a idealitou, se nezřídka vyskytují u jedinců s přebujelým zájmem o sebe samé, o vše, co se v nich děje. Pro mnohé z nich je příznačné, že "nimravým sebepitváním" se zaměřují na ty své povážlivé i maličké nedokonalosti, které se jim jeví čímsi pozoruhodným a výjimečným, co je ozvlášťňuje ve vlastních očích, a protože mají tendenci svěřovat se s nimi, také v očích druhých.

Z vývojově kognitivní pozice (Katz aj., 1975) se zvýšená diskrepance interpretuje jako přirozený symptom osobního a sociálního vyzrání. V tomto pojetí souvisí stav vnitřního nesouladu se vzrůstající kognitivní složitostí a internalizací upevňujícího se řádu hodnot, což vede k jemnější a podloženější diskriminaci mezi tím, co je a co by mělo být. Psychologická spokojenost, která variuje s pocity buzenými srovnáním aktuálního já s postulovaným, jeví se teoreticky i empiricky jako ekvivalent sebevědomí. Konstituuje se v rámci sebepojmu a vidí se v něm soud subjektu o vlastní ceně, zevšeobecněné zhodnocení toho, co se vztahuje k podstatným znakům sebevymezení. Podle sebepercepční teorie (Bem, 1972) člověk určuje své sebevědomí převážně z povahy interakcí s okolním světem a upravlí je ve shodě s tím, jakého uznání a souhlasu se mu v něm dostává. To platí především v situacích dvojznačných, nových a neobvyklých, kdy atributy indexované sebepojetím přestávají být jednoznačnými a spolehlivými vodítky jeho orientace a činnosti. Ve vztahu k realizaci záměrů se sebevědomí objevuje v podobě sebevědomí, konceptualizované jako generalizovaná expektace úspěchu, a jako taková podléhá výkyvům v závislosti na situač-

ních proměnných, jako je úkolová relevance, dostupnost zpětné vazby a důraz na sociální srovnání. Sebedůvěra nemá jen tento výkonový aspekt, ale rovněž sociální, pojatý jako osobní smysl přiměřenosti, vyrovnanosti a klidu ve styku s lidmi obecně. Vyjadřuje zobecněné očekávání, že ustavené interpersonální vztahy zaručují kooperaci a vzájemné poskytování pomoci.

Sebedůvěra může být oprávněná v souhlase s adekvátně odhadnutými osobními kvalitami, ale stejně tak vyjadřovat přecenění živé iluze vlastní předností, ať schopností nebo rysů atraktivních pro druhé.

Také o sebevědomí se dá uvažovat v jeho globalitě, jestliže myslíme na relativně stálou percepci celkové kompetence, nebo jako o situačně diferencovaném, které koreluje s posuzováním výkonových možností a charakteru mezilidských kontaktů v kontextu přesně specifikovaných podmínek.

Individuální rozdíly v sebevědomí jsou dány jeho úrovní a stabilitou. Rovina se chápe jako spojení sebepojmu s dílčími sebeobrazy, stabilita je pojata jako konzistence tohoto vztahu. Srovnání stavu sebevědomí v časovém odstupu se považuje za kritérium stability. Stabílnímu sebevědomí odpovídají ponejvíce pravidelné vzorky chování. Mohou však nastat okolnosti vyžadující taktické variace, kdy subjekt usoudí, že prospěšnější bude ústupnost než dominance. Tak situační znaky pravděpodobně produkují kolísání v sebevědomí nebo v odpovídajících sebepocitech, aniž se musí dotknout stability. Je možné, že sebevědomí vyznačuje jakási "bazální linie", od níž se vynořují fluktuace provázené kontextuálními pocity, aniž by stabilita sebevědomí byla ohrožena.

Určitost sebevědomí se považuje za kritický indikátor, implikující pocity jistoty a uvolnění z tenze. Soudí se, že právě tato charakteristika je výrazem pozitivní a vyhovující sociální adjustace. Nestabilita bývá osobnostní vlastností, ale také důsledkem nekonzistentní, situačně navozené zpětné vazby. Pokud se uvažuje o vztahu stability k rovinám sebevědomí, závěry se rozcházejí. Jedni tvrdí, že stabilita není spojena s nějakou specifickou rovinou sebevědomí (Marecek a Mettee, 1972), ale jiní uvádějí, že snížené a nadsazené sebevědomí odhalí pravděpodobněji příznaky nestability. Výzkumy pracující s nestabilitou

jsou však daleko skrovnější ve srovnání s projekty zahrnujícími roviny sebevědomí.

Početné experimenty dokládají, že lidé s variujícími rovinami sebevědomí se odlišují citlivostí k podnětům, které implikují zdroj napětí a sociální úzkosti.

Subjekti s předimenzovaným sebevědomím manifestují obvykle defenzivní postoje. Výroky směřující k jejich osobě sledují s nedůtklivou ostražitostí a mají sklon si je upravovat tak, aby vyhovovaly jejich sebevědomí. Je pro ně rovněž typické, že snižují obtížnost úkolu a jeho význam, jsou-li jiní výkonnější a nemohou se vyhnout sociálnímu srovnání, a naopak zvyšují jeho důležitost a náročnost, předstihnou-li jiné; obvykle nezáleží na tom, zda hodnocení výsledku koresponduje se sebedefinicí.

Jedinci s nízkým sebevědomím se pohybují mezi strachem z méněcennosti a vystupňovanou touhou překonat nebo vyniknout nad jiné. Rozdíl mezi těmito dvěma rovinami se spatřuje v tom, že lidé s nesoudným sebevědomím vyhledávají jednoznačně kladnou zpětnou vazbu, dívají se na negativní jako nezaviněnou či nezaslouženou, a proto ji odmítají; s nízkým sebevědomím se nebrání nelichotivému posouzení a není zvláštností, že nedůvěřují a s pochybnostmi hledí na příznivé ocenění.

Subjekti s přiměřenou rovinou sebevědomí si zachovávají uspokojivou míru osobní nezávislosti, chovají se sociálně nevtíravě, dokáží nezaopatřivě zvažovat své klady a zápory. S tímto optimálním sebevědomím korelují širší a mnohostrannější zájmy, větší tolerance k neznámému a také sebekritický přístup k procesu sociálního srovnání; připustí, že druhý je lepší.

Sebevědomí se významově prolíná se sebeúctou, ale oba pojmy vyžadují rozlišení, protože sebeúcta mívá hlubší a trvalejší citové zakotvení, které vychází z důsledného sebehodnocení, a to v těch ukazatelích, které považuje za sociálně žádoucí jak subjekt sám, tak ti, na nichž mu záleží a jimž přiznává v tomto ohledu hodnotící oprávněnost. Lze ji proto konceptualizovat tak, že vlastní já vystupuje v subjektu jako "generalizovaný druhý".

Sebeúctou se vyjevuje morální sebevědomí, v němž řídící silou je svědomí. Neznamená nic iracionálního, protože racionalita z něho nemizí (Zelený, 1982) a ani není ryze individuální

záležitostí. Člověk si nevytváří mravní principy sám ze sebe, nýbrž morálně hodnotové soudy internalizuje svým pobytem ve světě a právě přeměna této heteronomie v autonomii, vědomí norem společenské morálky v osobní přesvědčení, zakládá svědomí.

Svědomí vybízí k tomu, aby člověk posuzoval výsledky svých činů z hlediska jejich dopadu na společnost (Angelov, 1981) a aby pociťoval odpovědnost i při všem nechtění důsledků, jestliže bylo v jeho silách je předvídat. Ale svědomí jako vnitřní arbitér mravní kvality činů nezaručuje, že vždy musí dojít k jejich nestrannému a korektnímu posouzení v kritériu dobra a zla. Člověk je schopný vynalézavě zpružnit své svědomí natolik, aby poskytlo zklidňující důvody pro sociálně neakceptovatelné jednání, které přináší výhody a kterého se nemíní vzdát. Mechanismem racionalizace hledí uniknout trapnému pocitu nutného přiznání, že on sám i jiní ho vidí v znehodnocené podobě.

Za velmi užitečné proměnné pro analýzu sebevědomí se pokládají potřeba úspěšnosti a místo kontroly. Tyto vlastnosti vykazují navzájem vysoké a signifikantní závislosti.

Není jasné, zda motivace úspěšnosti je antecedentem sebevědomí nebo jeho důsledkem. Zvýšená potřeba úspěšnosti, ale nezabíhající do extrémů, odpovídá optimálnímu sebevědomí. Jedinci s touto rovinou výkonové motivace preferují úkoly střední obtížnosti a mají nechuť k hazardu, ale také k úzkostlivé opatrnosti. Dovedou vydržet při monotónní a únavné práci a neúspěch přijímají jako informaci, že je třeba změnit metodu nebo se více na řešení problém soustředit. Ke krajní opatrnosti tíhnou více subjekti s nízkým sebevědomím a neúměrné riziko charakterizuje lidi s přemrštěným sebevědomím; selhání při vysokém stupni úkolové obtížnosti nemusí prožívat jako hrozbu svému sebevědomí.

Subjekti s vnitřním místem kontroly vnímají zpětné posílení jako důsledek vlastní činnosti, kdežto s vnějším místem kontroly se domnívají, že důsledky jejich jednání jsou kontrolovány faktory mimo ně. Toto typologické rozlišení se nedá brát doslovně. Jedinci s vnitřní kontrolou nemyslí, že jakýkoli výsledek závisí čistě na nich samých a s vnější orientací nevidí v každém výsledku zásah nekontrolovatelných sil. Obecně vnější místo kontroly koreluje výrazněji a pravidelněji se sníženou sebedůvěrou.

Externalita, která se obvykle druží k sníženému sebevědomí, indikuje více svou kongruentní povahu, která odráží habituální sklon vidět ve zpětném posílení převážně věc náhody, štěstí, prostě něčeho nepredikovatelného. Druhou variantou je defenzivní externalita (Rotter, 1975; Hochreich, 1975), která se častěji a důsledněji spojuje s extrémním sebevědomím.

Jedinci s vnější defenzivní orientací se jeví silně ambiciózními, mívají ničím netlumenou motivaci úspěšnosti, ale při neúspěchu upadají v obviňující projekce ve svém okolí. Od vnitřního místa kontroly, které směřuje k vyhledávání úspěchu, se defenzivní typ liší motivací vyhýbat se neúspěchu a rovněž tím, že jeho expektace úspěchu je relativně nízká.

O sebevědomí se uvažuje jako o bezprostředním vztažném rámci výkonové složky sebepojmu, označené termínem sebeuvědomění. Tímto procesem se v ontogenezi dociluje vydělení já jako subjektu a vymezení vztahu k sobě samému. Jakmile je pojetí sebe ustaveno a ustáleno, sebeuvědomění vypovídá o jeho aktivaci: klesá zájem o to, co se děje kolem a vzrůstá pozornost k vlastní osobě; nedochází-li k buzení, vytrácí se přímý zájem o já (Argyle, 1969). Mimoto sebeuvědomění vyjadřuje také trvalejší tendenci zaměstnávat se sám sebou, soustředit se na různé aspekty svého já. Z recentních studií vyplývá, že individuální variace v sebeuvědomování jako dispoziční mohou být důležitou proměnnou v odpovědích osobnosti na stimulaci z prostředí.

Sebeuvědomění se projevuje funkcemi sebepoznání a sebehodnocení (Huďeček - Koplíková, 1985). V sebepoznání vystupuje zřetelněji stránka nezaujatého sebepozorování, vlastní charakteristiky jsou zjišťovány a zkoumány věcněji a s větším odstupem od citového prožívání. Sebehodnocení není čistým poznávacím aktem, zahrnuje také osobní hodnoty, postoje, přání a cíle. Obě tyto funkce informují, jak účinně se sebevědomí prosazuje v regulaci chování a v jakém rozsahu se v něm exteriorizuje. Sebehodnocení je sice původním zdrojem variability a stálosti sebevědomí, ale rozprostírá se i na ty aktivity, které mohou být pro sebevědomí a sebeúctu irelevantní.

V modelu Duvala a Wicklunda (1972) je rozlišena soukromá a veřejná podoba sebeuvědomění. Lidé se různí tím, které stránky svého já volí jako objekty sebesoustředění. Mohou se více zaměřovat na vnitřní stavy nebo na sociální fasety svého já

a na to, jaké dojmy v jiných zanechávají.

Výzkumný zájem se obrátil ve značné míře k veřejnému sebeuvědomění. Lidé nepochybně varíují rozsahem, v němž si všímají zvýznamnění svého sebeobrazu v přítomnosti jiných, v němž si uvědomují své činy jako poutající k sobě pozornost zvenčí (Kon, 1980) a v němž jsou vnímaví, jak jiní reagují v sociálních situacích. Vedle jedinců s vysokou citlivostí k těmto kritériím vyskytují se ti, jimž chybí vůbec nějaká koncepce, jak se jiní na ně dívají a také se o to nestarají.

Má se zato, že sebedefinice subjektu je zprostředkována více soukromým, kdežto sebeprezentace více veřejným sebeuvědoměním. Bude ale celkem obtížné rozhodnout, zda chování ve skupině je aktuálně regulováno sebeprezenčními nebo sebedefiničními zřeteli.

Jiný model (Hull a Levy, 1979) vychází z propozice, že sebeuvědomění koresponduje se zakódováním informace v termínech její důležitosti pro já; data budou přijímána jako já-relevantní, pokud specifikují možnosti vztažené k probíhajícíím nebo perspektivním aktivitám subjektu. K já pozorné osoby znávají potom sebe tak, jako by ověřovaly nějaký vnější stimulus. V tomto přístupu sebeuvědomění vede jednoduše k přesnějšímu a hlubšímu poznání já, spíše než k sebehodnotícím postojům. Každý z popsaných modelů klade větší důraz na jednu z obou funkcí sebeuvědomění.

Subjekti s nízkou rovinou sebevědomí ve srovnání s jinými rovinami manifestují více sebeuvědomění a pohotověji přepínají svoji pozornost z vnějšího dění na své já. Jejich výkony se výrazně zhoršují právě tím, že v průběhu řešení se soustřeďují silněji sami na sebe než na charakteristiky úkolové situace, což je zvlášť nápadné v složitějších a obtížnějších případech. Když ale činnost je sama o sobě poutavá, sebeuvědomění obecně klesá.

Je postulována příbuznost veřejného sebeuvědomění s konstruktem sebemonitorování (Snyder, 1974). Také v jeho základech se nachází propozice vysoké citlivosti k pozorování jinými, ale je zde zřetelnější zaměření na možné důsledky implicitního ocenění. Rozdíl mezi oběma proměnnými se spatřuje v tom, že subjekti s veřejným sebeuvědoměním mají zájem na pravdivé sebeprezentaci s ochotou ke korekcím sebeobrazu, kdežto sebemonitorující jsou upřeni na manipulaci svého chování, aby vyvolali příjemný dojem a mohli z něho příležitostně těžit.

Uchylují se k některým praktikám, které Jones (1964) shrnul pod termín "vlichocení v přízeň" (ingratiation). Řadí mezi ně vynášení důležitosti a zásluh druhých, jednoznačnou přitakavost k jejich výrokům spolu s obdivným vzhlížením a zchytralou skromností.

Tato koncepce sebemonitorování naráží na některé námitky. Mezi extrahovanými faktory škály sebemonitorování se objevuje "zaměřenost na jiné". Jestliže tato dimenze je determinující, potom jedinci s vysokým sebemonitorováním by se vyznačovali spíše nejistotou a sociální úzkostí, než vypočítavou kontrolou svých interakcí s jinými. Jistou oporu pro tento závěr poskytují zjištěné korelace sebemonitorování s neuroticismem.

Lidé s veřejným sebeuvědoměním mohou, ale nemusí být nápadně sebemonitorující. Souvislost mezi sebemonitorováním a soukromým sebeuvědoměním zůstává neobjasněná.

3. R e g u l a č n í f u n k c e a t r i b u č n í c h p r o c e s ů

Poznání a porozumění kauzálním závislostem patří k rozhodujícím regulativům lidského konání, zajišťují člověku efektivní kontrolu prostředí i sama sebe. V procesech uvědomování a sebeuvědomování vždy leží jasný nebo jen tušený pojem příčinnosti, i když pokus o přesné postižení kauzality nastupuje obvykle při setkání s událostmi, které se víceméně odklánějí od toho, čemu lidé přivykli ve své každodennosti.

V sociálním světě je kauzalita neoddělitelná od člověka a jeho vědomí zakládá odlišnou její kvalitu: intence vkládající cílovost do jednání překračuje fyzikální kauzální nexus. Představa cíle spolu s motivy k jeho dosažení existuje před a v průběhu aktivity, z níž se aktuálně vynořuje. Cíle a motivy se jemně prostupují, přičemž cíl se většinou externalizuje a motivy jsou vysuzovány. Lidé rovněž odкрývají příčiny evidencí už daných, rekonstruují, co a proč se událo a z toho vyvozují užitečné korekce v kladení a realizaci příštích cílů (Khol, 1977).

Metodou zkoumání kauzality v lidském životě se staly atribuční procesy, v nichž se pozornost upíná k tomu, v čem subjekt

vidí příčiny aktivit vlastních a cizích, jak je vysuzuje z dostupných dat, jak si opatřuje a zužitkovává nové informace a jak dalece podléhají jeho inference osobnímu zájmu a předpojatosti. Nelze přirozeně obejít objektivní kritéria, nutná pro odhad subjektivního zkomolení (Andrejevová, 1984), které může vyústit až v pouhou projekci vlastních záměrů a potřeb a potlačit poslední zbytky kritické soudnosti.

Omyly v kauzálních soudech pramení nejčastěji z implicitních kauzálních schémat. Není ničím výjimečným, že to, co vnímáme pravidelně, se zdá samozřejmým a poskytuje jakýsi souřadnicový systém, v němž na případné "proč" probíhajících činností a interpersonálních kontaktů se nabízejí hotové odpovědi, nezřídka v podobě stereotypů a fixovaných dojmů se silnou rezistencí k odchylovajícím se údajům. Kognitivní schémata svádějí k jednostrannému výběru informací, dávajících za pravdu zastávané a obhajované alternativě, omezit se na to, co neodporuje zaběhnuté praxi a člověk má sklon nacházet v nich vše potřebné k vysvětlení, co se odehrává v něm i mimo něho.

V rámci těchto přisvojených a navyklých postupů je výklad motivů podáván bez sebemenšího zaváhání s neúchylnou samozřejmostí. Jestliže se člověk stýká s osobou, jejíž jednání objasňuje, opakovaně a po delší dobu, může být odhad motivů podle ustálených behaviorálních vzorků vcelku bezchybný, ale to nijak nevylučuje možnost hrubých omylů, které se objeví, nepřihlíží-li se k variujícím podmínkám.

Lidé obecně mají tendenci ulpívat na jednoduchých a vžitých explikacích také za okolností, kdy složitost a obsahová odtažitost děje se domáhá náročné a promyšlené analýzy. Je zvykem odvolávat se na "zdravý rozum", který bývá zpravidla výrazem odporu k hlubšímu a všestrannějšímu posouzení situace a necitlivosti k jejím specifickým znakům. Čím zúženější a omezenější je jejich pohled na dění, tím pošetilejší se jim jeví tázat se na širší souvislosti a tím okázaleji znevažují a odvracejí se od všech "proč" těch osob, jejichž přístup k problému je v důsledku pokročilejších znalostí soudnější. Kde je nutné ohlédnout se po více příčinách, uspokojí je jedna jediná, po nejvíce ta, která hladce zapadá do jejich kauzálního schématu a jakoukoli další úvahu pokládají za nadbytečnou a věc jen kom-

plikující. Nepřipustí, že jeden a tentýž cíl může být různě motivován a že nejeden výsledek mívá několik rovnocenných příčin (Tenzer a Pstružina, 1984).

Vyhledat a vymezit příčinu znamená podat přijatelné vysvětlení pozorovaného jevu a to se neobejde bez přiměřených informací, které se často namáhavě zaopatřují, vyžadují systematické srovnávání a kritické ověření.

Můžeme dokonale chápat, proč se něco událo, ale tím není ještě zodpovězena otázka odpovědnosti. Kauzální atribuci lze konceptualizovat jako dvoufázový postup, a to s určením aktéra nebo situace jako příčiny v první fázi; jestliže vložíme příčinu do aktéra, následuje pátrání po specifické charakteristice stanovící míru odpovědnosti (Angelov, 1981). Přidělování odpovědnosti je krokem, který logicky plyne z objasnění výsledků cestou identifikace příčin. Potenciální příčina musí být zjištěna dříve, než vyvodíme, koho a v jakém rozsahu volat k odpovědnosti.

Kauzální explanace a připisování odpovědnosti nejsou totožné procesy. Odpovědnost je dána normativními důvody zahrnutými v povinnosti, které přejímají funkci kauzálních determinant, jakmile začnou přímo operovat v jednání.

Protože odpovědnost není něčím inherentním v osobnosti, podmínky jejího prisouzení variují nejen s hodnocením, ale také s kognitivní diskriminací. Základním předpokladem atribuce odpovědnosti je, že bylo v silách člověka něco udělat nebo neudělat. Ale abychom považovali někoho za odpovědného, není mu třeba připisovat úmysl; o odpovědnosti uvažujeme, i když chování nebylo záměrné (Skaržýnska, 1981). Je rovněž tendence vnímat lidi jako odpovědnější za negativní než pozitivní výsledky.

Odpovědnost implikuje dopad sankcí s konotací spíše trestů než odměn. O jejich velikosti rozhoduje, zda člověk mohl vůbec předvídat důsledky svého jednání; mohl je předvídat, i když nepočítal, že nastanou; záměrně k nim směřoval; jeho jednání bylo intencionální, ale jistou omluvu nachází v tlaku prostředí nebo v provokaci (Heider, 1958). Vyměření sankcí variuje také s osobnostními rysy a postoji posuzovatelů.

Jak potvrzují nálezy experimentálních studií některých sovětských autorů (Agejev, 1982; Muzdytaev, 1982), zdůvodněné

odstupňování odpovědnosti se spravedlivým výměrem připojených sankcí závisí na uvážlivém posouzení příčin s využitím všech dostupných informací.

Klasifikaci příčin na personální a situační aplikované na výsledky hodnocení v kritériu úspěchu a neúspěchu se dostalo zpřesnění rozlišením endogenních a exogenních atribucí (Kruglanski, 1975). Endogenní se vztahuje k činnosti, která má účel sama v sobě, nachází plné vysvětlení v termínech tohoto účelu, přičemž musí být situačně možná. O vnějším aktu se uvažuje jako o zcela daném vnitřními stavy subjektu; účinek se nerovná cíli a člověk nemusí mít uspokojení z toho, co ^udělá, jako je tomu při zničení věci v afektu zlosti. Exogenní atribuce postihuje činnost, která nemá účel sama v sobě, je spíše prostředkem realizace cíle a předpokládá proto větší stupeň situační determinace. Odhodlání poradit si s problémem může sice přispět k úspěchu, ale samo úsilí nestačí jej zaručit.

Kelley (1967) proponoval model, jak lidé hledají a organizují údaje vztahující se k aktérovi, entitě (stimulující objekt) a okolnostem jako příčinám. V jeho rámci uvažoval o třech typech informací, přístupných manipulaci na dvou rovinách.

Informace o distinktivnosti indikuje, jak se odpovědi mění v závislosti na různých entitách. Sděluje, zda člověk si počíná určitým způsobem jen ve styku se specifickým podnětem (vysoká rovina), nebo se chová stejně také v přítomnosti jiných objektů (nízká rovina).

Informace o konzistenci vyjadřuje sílu spojení subjektu s objektem. Z ní se dovídáme, zda přibližně totéž chování se objeví, kdykoli a jakýmkoli způsobem je daný podnět přítomný (vysoká rovina), nebo se chování mění v závislosti na čase a modalitě (nízká rovina).

Informace o konsensu vypovídá o rozsahu, v němž druzí odpovídají na nějaký objekt shodně (vysoká rovina), nebo odlišně (nízká rovina). Konsensuální data mají dvojí původ. Vycházejí ze znalostí, že lidé v těch či oněch podmínkách se zachovají podobně, přičemž se člověk může opírat o vlastní pozorování nebo se spoléhat na zprávy z druhé ruky (explicitní konsensus). Ale mohou se stejně dobře zakládat na ryze osobních úvahách, jimž je přikládána logika a praktická užitečnost, a z nich se lehce

dochází k závěru, že rozumní lidé vůbec musí sdílet stejný pohled na věc (implicitní konsensus).

Jestliže všechny tři informační zdroje vykazují vysokou rovinu, bude pravděpodobně usuzováno, že chování kovariuje s entitou; kovariuje s aktérem, jestliže konzistence je vysoká a konsensus s distinktivností nízké; kovariuje s okolnostmi, jestliže konsensus a konzistence jsou nízké a distinktivnost vysoká; a konečně kovariuje s více než jednou příčinou, když informace zahrnuje vysokou rovinu konsensu a konzistence, ale nízkou rovinu distinktivnosti.

Informace o distinktivnosti a konzistenci je relevantnější pro vnitřní atribuce, protože poskytuje klíč k osobnostním charakteristikám. Rovina konzistence nebude mít účinek na personální atribuce, jestliže distinktivnost je nízká, ale ovlivní je, jestliže distinktivnost je vysoká. Z informací o konsensu se vyvozují závěry spíše o vnějších příčinách. Nastane-li případ, že údaje o distinktivnosti a konsensu divergují, takže příčina se dá umístit v aktérovi i v entitě, potom tato víceznačná situace měla by přimět pozorovatele, aby se ohlížel po doplňujících datech k odstranění informační neurčitosti. Stává se však, že podrží pouze jednu informaci a druhou vyloučí nebo její význam oslabí, zpravidla podle toho, v jakém vztahu je k aktérovi nebo k terčové osobě (entitě).

Jisté nejasnosti, vnášené do úvah o atribučních postupech třídimenzionální maticí modelu, vedly k přetlumočení typů informace do termínů facilitačních a inhibičních sil, lokalizovaných v aktérovi nebo v entitě (Kelley, 1972). Kterákoli informační kategorie umožňuje posoudit relativní podíl zmíněných sil na způsobu jednání a jeho důsledku.

Ačkoli údaje o distinktivnosti a konsensu slouží k vysuzování sil jak v aktérech, tak v entitách, atributor se musí uchýlit k procedurám přiřítání a odčítání (k datům něco přidat nebo něco z nich odebrat), má-li odvodit facilitující sílu v aktérovi z nízkého konsensu nebo v entitě z vysoké distinktivnosti. Nepotřebuje sáhnout k těmto operacím, aby vysoudil facilitační sílu pro personální atribuci z nízké distinktivnosti a pro situační atribuci z vysokého konsensu.

Informace o konzistenci, implikující sílu uvnitř spojení aktéra s entitou, neudává jednoznačně, zda hledat příčinu pouze v jednom z těchto zdrojů, nebo v obou. Nízká rovina konzistence indikuje inhibiční sílu v aktérovi nebo v entitě a cestou přiřítání se dá potom usuzovat na facilitující sílu ve vnějších podmínkách; příčina připisovaná okolnostem figuruje většinou jako reziduální, přidávající nebo rozvádějící některé detaily v atribucích hlavním zdrojům. Ukazuje se, že principy přiřítání a odčítání jsou nepochybně složitější než kovariační model sám o sobě.

Problematika účinků facilitačních a inhibičních sil v kauzální atribuci je interpretována ze dvou pohledů. Podle prvního se subjekti domnívají, že pozorované chování je výsledkem souhry sil ležících v aktérovi, entitě a okolnostech a postupně eliminují (odčítají) ty části kauzálního kompozita, které se pro zcela uspokojivou explanaci jeví nadbytečnými (Smith a Miller, 1979).

Druhý výklad, opírající se o teorii informačního zpracování (Orvis aj., 1975), předpokládá, že typy informací jsou porovnávány s kognitivními prototypy a ten z nich, který po příslušné korekci (přiřítání a odčítání) přijatých údajů nejlépe vyhovuje, determinuje směr kauzální atribuce.

Tato koncepce připomíná představu naivní kauzální hypotézy, podle níž se subjekt ve svých atribucích řídí nejpřijatelnějším a nejschůdnějším vysvětlením. Dává přednost informacím potvrzujícím jednoduchou inferenci před údaji nutícími k sofistikovanějšímu vysuzování. S touto hypotézou souhlasí závěry výzkumu atribucí založených na konsensuální informaci. Čím více se aktér jeví jako "průměrná osoba" a je vnímán jako "reprezentativní" pro uvažovanou populaci, tím pravděpodobněji pozorovatel usuzuje, že chování odpovídá situaci (Kassin, 1979), že facilitující síly jsou vně aktéra.

S myšlenkou naivního přístupu subjektu ke kauzalitě se prolíná propozice, že kauzální analýza je usměrňována teorií implicitní osobnosti, hypotetizující typy lidí, u nichž pravděpodobněji než u jiných se objeví určité formy chování (Cantor a Mischel, 1979). Tak atribuce pozorovatele jsou ovlivněny rozsahem, v němž aktér je vnímán jako "právě ten typ osoby",

jejíž chování nijak nepřekvapuje. Když sledované chování se shoduje s očekávaným, nepřináší informačně nic nového o aktérovi a situaci a nejsou tedy důvody uvažovat o příčinách. Odtud se pak predikuje, že určité jednání podnítl atribuční proces, jestliže je něčím neočekávaným od typu, k němuž aktér podle názoru pozorovatele patří.

Z některých experimentálních studií vyplynulo, že zužitkování rozdílných druhů informací záleží v mnoha případech na tom, o kterou fázi atribučního procesu jde. Zabývají-li se pozorovatelé tím, co k chování fakticky vedlo, aniž se zajímají o bezprostřední přisuzování odpovědnosti, spoléhají hlavně na konsensuální informace. Postupují asi tak, jako by měli odpovědět na otázku "chovali by se jiní lidé v dané situaci podobně?" Ale uvažují-li v návaznosti na kauzální explanaci o specifické míře zavinění, položí si patrně otázku "zachová se aktér stejně také za změněných okolností?", která motivuje k přednostnímu vyhledávání údajů o distinktivnosti a konzistenci.

Teorie personalismu (Jones a Davis, 1965), více soustředěná na atribuce odpovědnosti, se odklání od kovariačního přístupu svým důrazem na povahu vztahu mezi aktérem a pozorovatelem: ten je současně terčovou osobou, k níž činnost směřuje, zatímco v kovariačním modelu se k tomuto vztahovému aspektu nepřihlíží. Přesvědčení, že je jediným příjemcem relevantního jednání ze strany aktéra, přivádí pozorovatele k jednostrannějšímu a vyhraněnějšímu atribučnímu stylu.

Z obou atribučních koncepcí se dochází k opačným predikcím. Podle kovariačního modelu vysoká rovina distinktivnosti vede k nejistým a nízká k přesnějším závěrům o dispozicích aktéra, naproti tomu v personalismu je to právě výrazná distinktivnost, která podporuje soustavnější a důslednější inference osobnostních rysů u aktéra i pozorovatele. Pozorovatelé zde přisuzují více kauzality sami sobě, cítí-li, že jsou pro aktéra atraktivní a dostává se jim od něho příznivého ocenění, ale opak platí, shledávají-li jeho chování vůči sobě málo vlídným a lichotivým. Tak angažovaní pozorovatelé ve srovnání s neangažovanými ignorují více či méně složitější kauzální indikátory.

Spolu s experimentální aplikací atribučních modelů se vy-mořila problematika, zda subjekti sami od sebe, bez jakýchkoli pokynů zvenčí a jakékoli volby ze seznamu příčin, shánějí

informace, které postulují kovariační matice. Ačkoli mnohé nároky na potřebné údaje odpovídají propozicím atribučního modelu, nejsou nijak vzácné ty, které svým pojetím se nedají zcela subsumovat pod některý z jeho informačních typů (Garland aj., 1975).

Za variety okolností spatřují aktéři příčiny svých činů zpravidla jinde než pozorovatelé. Tato divergence v řízení atribucí se projevuje percepční perspektivou, snadnou informační dostupností a motivací (Jones a Nisbett, 1971).

Efekty percepční perspektivy se potvrzují tím, že atribuce aktérů míří důsledněji k vnějším a pozorovatelů k vnitřním kauzálním zdrojům. Pozorovatelé podceňují situační faktory v poměru k dispozičním. Tato procedurální jednostrannost byla pojmenována "základním atribučním omylem" (Ross, 1977). Ale přímočarost tohoto atribučního sklonu je porušena dvojí optikou, pečlivou diskriminací statusu aktéra, zvláště když je v jeho moci udělovat odměny a tresty. K oprávněnosti svých atribucí posuzovatelé vyhledávají kongruentní data a nekongruentním prostě upřou spolehlivou evidenci.

Rozdíly v orientaci na informace jsou dány převážně tím, že pozorovatel čerpá hojněji z konsensuálních dat, protože jsou mu přístupnější než jiné zprávy o aktérovi, které bývají mezerovité a konstruované z povrchních dojmů. Naproti tomu aktérovi je přímo dostupná jeho vlastní historie, nic mu nebrání sloučit v jednotu časově odlehlé vzpomínky a zkušenosti se soudobými a z této pozice posuzovat stupeň distinktivnosti a konzistence svého jednání. Ale ne vždy usiluje poznat skutečnost takovou, jaká je: se zadostiučiněním vybírá obrazy sociálně přiléhavého chování a z nich usuzuje na vysokou konzistenci a nízkou distinktivnost aktuálních, pozitivně hodnocených aktů; stejně postupuje, aby vyvodil nízkou konzistenci a vysokou distinktivnost pro negativně oceňované výsledky (Monson a Snyder, 1977).

V motivační sféře se vsunují do atribučních postupů aktéra já - sloužící sklony, nutkavé úsilí vysvětlovat kladné činy vnitřními a záporné vnějšími příčinami. Rozvádí a upozorňuje na svoji výtečnost a zásluhy, když se mu věc podaří a neváhá zkreslit skutečnost, střetne-li se s nezdarem a tuší, že ho stihne odsudek. Protože výsledek je obvykle dílem součinnosti

více motivů, přežene nebo přimyslí chvályhodný a ten, který se tu jeví závadným, hledí před jinými utajit a v některých případech jej dokáže dokonale popřít sám před sebou.

Já - sloužící mechanismy mohou za určitých podmínek vyjadřovat vystupňovanou snahu o sebe prezentaci, ale jindy se výrazněji může uplatnit jejich obranná funkce, uchování netknutého sebeobrazu. Motivační ohraničení atribucí v obou naznačených směrech se vzájemně vylučuje jen v krajně vyhrocených situacích, jinak se oba tyto trendy překrývají a prostupují. Nalézání přípustného motivu pro nepřipustné jednání se spojuje jak s obranou ustáleného sebevědomí nebo sebeúcty, tak se snahou udržet nenarušený dojem, který si o aktérovi vytvořilo jeho prostředí.

Egodefenzivní odpovědi zahrnují také zdánlivě protiřečivou orientaci. Jsou myslitelné a jistě ne ojediněle se vyskytující okolnosti, kdy se lidé až s nabubřelou kajícíností přiznávají k pohoršlivému a neakceptovatelnému jednání a hlásí se bezvýhradně k odpovědnosti. Takové extrémně sebeobviňující postoje jen zřídka indikují upřímnost, spíše vypočítavě spekulují, že se tím dosáhne zmírnění nebo zrušení sankcí. Vztahují se většinou k činům, jejichž důsledky mohou být snadno odhaleny a pro které lze ztěžít uvést polehčující a ospravedlňující důvody.

Hrubé zveličování skutečných a mnohdy i předstíraných prohřešků mívá za cíl upoutání pozornosti. Tento mechanismus si osvojují jedinci s nízkým sebevědomím, trpící podceňováním ve svém okolí a co do výkonu skličujícím srovnáním s jinými, ale rovněž ti, jimž se dříve dostávalo nekriticky lichotivého ocenění, které se v novém prostředí vytrácí nebo mění v opak.

Empirický materiál v nějaké šíři nastolil otázku, zda atribuce regulované já - sloužícími sklony přinášejí aktérovi neproměnně osobní výhody. Na atribuční styl, jímž kladné výsledky se s neuvážlivou setrvačností přisuzují převážně osobnostním kvalitám a záporné se připisují se stejnou vytrvalostí vnějším příčinám, ponejvíce fiktivním překážkám, jako by záměrně nastraženým nepřejícností druhých, se nutně začne po čase pohlížet jako na nepřístojný a nejapný, a v závislosti na možných důsledcích sklízí směšnost nebo nevraživost spolu se sociální rejekcí. Tak tyto atribuční jednostrannosti, místo aby prospívaly, škodí a tím fakticky já - sloužící mechanismy produkují ne - já - sloužící efekty, aniž si toho musí být subjekt vědom.

Atribuce nesené já - sloužícími tendencemi, pokud je s nimi pozorovatel obeznámen, představují většinou jen jeden zdroj informací. Co aktér sám o sobě vypovídá, může mít silně omezený účinek, jestliže jsou k dispozici jiné zdroje dat dovolující vytvořit si nezávislé mínění o příčinách. Za tohoto stavu neovlivní významněji atribuce sdělované aktéry názory posuzovatelů na jejich schopnosti, ale mohou implicitně informovat o povahových charakteristikách, takových jako skromnost, poctivost a přesnost nebo o jejich významových opozitech. Tyto a případně další vyvozené osobnostní rysy formují jakýsi základ pro inference atraktivnosti nebo neoblíbenosti (Brickman a Seligman, 1974).

Procedury atribuční analýzy se pravidelně aplikují na studium úspěšného a neúspěšného konání. Příčiny se zde třídí podél dimenzí stability, místa a kontroly, které strukturují personální síly (schopnosti, úsilí, motivy) i situační vlivy (zvláštnosti a náročnost úkolu, frustrující zásahy ze strany lidí, nejružnější rušivé podněty z prostředí). V pohledu zmíněných dimenzionálních kritérií můžeme klasifikovat řekněme úsilí jako nekontrolovatelný, nestabilní a vnitřní faktor (Weiner, 1974). V rámci úvah o působení vnitřních a vnějších příčin je nutné zabývat se také těmi proměnnými, které mohou vychýlit výsledný efekt ve prospěch konajícího jedince nebo proti němu.

Experimentální nálezy bohatě dokládají, že jedinci s vysokou rovinou sebedůvěry, často nevalně fundovanou předchozími výsledky, jen neochotně připouštějí pro negativní zpětné posílení, že nárokovost situace přesahuje jejich možnosti; prostě v takovém přiznání vidí vážnou újmu navyklého sebevědomí. Výkon rozcházející se s očekáváním přisoudí bez sebemenších rozpaků nestabilním zdrojům (poklesu koncentrace, nezájmu, náhodě), kdežto shodující se s predikcí jde na vrub stabilních vnitřních i vnějších faktorů (dispozice, obtížnost řešení).

Já - sloužící mechanismy s jejich dominující personální kauzalitou po úspěchu a popíráním osobního zavinění za nezdary jsou celkem snadno rozpoznatelné v podmínkách, v nichž dochází k atribučnímu procesu až po ukončení úkolu a přijaté zpětné vazbě; subjekt je přesvědčený, že v žádné další, opakované či

nové činnosti nebude pokračovat.

Takový retrospektivně formovaný vzorek atribucí doznává značné změny, jestliže kauzální analýza se netýká toho, co bylo dokončeno, nýbrž toho, co teprve má být vykonáno, kdy subjekti mají predikovat, jakého výsledku pravděpodobně dosáhnou a co bude jeho příčinou. Za těchto okolností se projevuje u subjektů méně sebejistoty a více zdrženlivosti k atribucím personálním silám; předpokládaný úspěch je méně často spojován s vnitřními a neúspěch s vnějšími příčinami a předjímaná činnost je obecně hodnocena jako obtížnější, než když je zpětně posuzována.

Subjekti, mající predikovat, jak asi dopadnou v administrovaných úkolech, mají tendenci zvýznamnit případný úspěch nebo oslabit dopad nečekaného neúspěchu atribucemi indikujícími malou sebedůvěru a nadsazujícími situční záludností. Tímto předvídavým zaměřením si zachovají sebevědomí bez ohledu na to, čeho fakticky dosáhnou. Stihne-li je nezdár, mohou argumentovat, že s něčím podobným počítali a při úspěchu vynikne jejich kompetence a navíc vyvolají příznivý dojem svou skromností.

Z výsledků, jež sami kladně hodnotí a jimž se dostává sociálního uznání, formují lidé více či méně stabilní sebeobraz, který hledí opakovaně potvrdit nebo vylepšit; v podstatě jejich výkonová rovina je informuje, čím ve skupině jsou a čím by mohli být (Grulich, 1972). Z hlediska sebeoceny se mohou cítit ohroženi výsledky jiných. Intenzita prožívané hrozby, vycházející z procesu sociálního srovnání, implicitního nebo explicitního, variuje s těsností vztahu, daného podobností mezi srovnávanými se jedinci a prostorovou blízkostí (jednotkový vztah) a vedle toho s relevancí, jíž se rozumí rozsah, v němž srovnávané akty jsou v dimenzi, kterou subjekt považuje sám pro sebe za sebedefinující (Heider, 1958).

V situaci soupeření není žádnou ojedinělou strategií, že subjekt vynáší kvality rivala a zpochybňuje vlastní, aniž se tím musí cokoli měnit na jeho konstantní sebedůvěře. Jsou-li subjekti dotazováni, jak dalece věří, že sami nebo druzí budou konat lépe, uvádějí většinou, že je druhý pravděpodobně předčí (Feather a Simon, 1971). Takový postoj je výhodný, protože výtečnější výsledek druhého se dá přisoudit vynikajícím schopnostem či dovednostem protivníka, spíše než osobní nezpůsobilosti a zvítězí-li subjekt sám, jeho úspěch bude hodnotnější, než kdyby překonal průměrného jedince.

4 . K p r o b l e m a t i c e a u t o r e g u l a c e u p s y c h o s o m a t i c k ý c h o n e m o c - n ě n í

V současné psychologii se stále častěji setkáváme s modelem hierarchického systému regulace chování, který bere v úvahu determinující činitele biologické, sociální a pochopitelně i psychologické. Osobnost je potom chápána jako samoregulující se systém, kdy psychickou regulaci je možno sledovat na různých úrovních. Oprávněnost zmíněného konstruktů se v poslední době potvrzuje experimentálním výzkumem i klinickou empirií.

Cenné poznatky se získaly pomocí biologické zpětné vazby. Biofeedback je založen na poskytnutí informace pokusné osobě či nemocnému o jeho vlastních vegetativních pochodech a na jeho snaze o regulování těchto fyziologických dějů pomocí psychologických prostředků (za současné kontroly efektu tohoto úsilí prostřednictvím monitoru). Již E. Jacobson využíval při nácviku progresivní relaxace EMG záznamu, aby mohl dát cvičící osobě informaci o tom, jak relaxace EMG probíhá. Později se ukázalo, že pokusné osoby jsou schopny rozlišovat alfa rytmus při EEG záznamu a že se naučily navozovat si tento stav "evakuovaného vědomí". Kamyia a spolupracovníci tak prokázali, že je vlastně možná volná kontrola průběhu elektrických potenciálů vlastního mozku. Analogické výsledky byly zaznamenány při monitorování pulzu a krevního tlaku. Terapeuticky se začalo zkoušet využití feedbacku při léčení hypertenze, srdečních arýtmí, migrén, při ovlivňování frekvence epileptických záchvatů. Výsledky nejsou zatím zdaleka pro řadu metodologických potíží jednoznačné, ale naznačují možnosti regulace fyziologických pochodů prostřednictvím intervence na vědomé úrovni při poskytnutí informace o efektivnosti zásahu.

Biologická zpětná vazba ostatně patří do oblasti psychofyziologie, která za zhruba 50 let své existence přinesla množství poznatků o psychických regulacích fyziologických dějů. Nejprve to byly údaje o psychofyziologických regulačních vlastnostech člověka na úrovni senzorických a percepčních procesů, zkoumání aktivační úrovně a možnosti jejího regulování. Později se začaly uplatňovat ve výzkumu psychofyziologických vlastností

člověka elektrofyziologické metody. Uherík (1978) věnoval mimořádnou pozornost bioelektrické reaktivitě kůže, kterou chápe jako ukazatel ovládací schopnosti vlastního aktivačního stavu. Bioelektrická aktivita kůže je ovlivnitelná vyššími poznávacími procesy a vykazuje těsný vztah k osobnostním vlastnostem zkoumaných osob; proto ji můžeme považovat za citlivý indikátor vlastností autoregulačních mechanismů osobnosti. V poslední době, jak zdůrazňuje Uherík (1978), se stále častěji objevuje pojem autoregulace při interpretaci údajů z experimentů, v kterých se zkoumal vliv osobnostních dimenzí. Vědomá regulace chování přitom představuje nejvyšší úroveň integrace a do sebesystému je centrováno ústředí této vědomé regulace.

S pojmem autoregulace se setkáváme v psychoterapii a mentální hygieně. Machač (1964) propracoval metodu aktivačně relaxačního autoregulačního zásahu, ověřil její efektivnost průzkumem psychofyziologických ukazatelů a zabýval se i teoretickými úvahami o povaze autoregulačních mechanismů ve struktuře osobnosti. V jeho pojetí je psychologická autoregulace koncipována jako úmyslný přímý zásah do dynamiky psychofyziologického dění. Při regulaci činnosti subjektu spolupůsobí zároveň faktory vnitřní i vnější. Optimální regulace vyžaduje dostatečnou citlivost vůči podnětům z vnějšího prostředí při zachování maximální volnosti pro spontánní aktivitu subjektu a jeho iniciativu. Zatímco u obsahové stránky vnitřních faktorů regulace se považuje za rozhodující jejich ovlivňování směru chování, co člověk dělá a co myslí, u dynamické stránky vnitřních faktorů regulace je podstatný jejich projev navenek, ve způsobu realizace programu chování.

Autoregulace představuje užitečný konstrukt i pro pochopení psychoterapeutických postupů založených na sebekontrolě a kognitivních přístupech, mezi něž můžeme zařadit sebeprosazující trénink podle Slatera, techniky kognitivní restrukturace, stop-techniky podle Wolpeho. Také v Mjasiščevově patogenetické psychoterapii důležité místo zaujímá záměrný trénink autoregulace, který spočívá v získávání způsobilosti k překonávání běžných každodenních obtíží i v nácviku adaptivnějších forem chování.

Za významnou komponentu psychické autoregulace se považuje vůle. Pro psychoterapii dětí vypracoval u nás Čulen techniku volní regulace chování, jejíž podstatou je trénink sebekontroly podložený podrobným zaznamenáváním vlastní činnosti. V záznamu vlastní činnosti a jeho ohodnocování můžeme spatřovat vlastně určitý druh sebemonitorování, resp. vynucené sebemonitorování prostřednictvím zpětně vazebné kontroly.

Z obecně psychologického hlediska se z našich autorů zabýval vůlí jako motivačním regulátorem chování Brichtín (1971). Navazuje na Bernštejnovy studie regulace pohybů, Anochinovu konceptualizaci akceptoru činnosti a Millerovo, Galanterovo a Pribramovo pojetí záměrné regulace prostřednictvím vytváření plánů činnosti. Autor vidí specifitu lidské motivace v takovém regulování chování, jež probíhá podle programů, které si sestavuje organismus podle okamžitých změn situace.

V širším kontextu je třeba si uvědomit, že celý výchovně-vzdělávací proces se dá chápat jako uplatnění osobnostních autoregulačních mechanismů, protože zde jde o akcentování obsahové stránky psychické regulace. Jak zdůrazňuje Grác (1985), pro psychickou regulaci člověka je nejtypičtější aktivní autoregulace osobnosti.

Zůstává zatím určitá terminologická nejednotnost. Vzhledem k tomu, že psychické regulace probíhají na různých úrovních, zdá se přirozené rozlišovat psychické regulace vědomé a nevědomé. Výraz autoregulace by měl být potom vyhrazen pro takovou psychickou regulaci, která je subjektivně uvědomována a má povahu cílevědomé záměrnosti. Na druhé straně je nutno vidět, že za globální regulátory lidského chování musíme považovat i životní plán nebo životní styl a s ním související celé dimenze osobnosti. V takovém případě asi určité návyky a zautomatizované úkony, tvořící součást stylu chování, nemusí být plně uvědomovány.

O optimální psychické regulaci je na místě mluvit tehdy, když subjekt projevuje adekvátní citlivost na podněty z vnějšího prostředí, zároveň si však uchovává dostatek prostoru pro spontánní aktivitu, zpracování přicházejících i předcházejících informací a tím i pro realizaci vlastních růstových a vývojových potencií. Podmínky civilizovaného života však často vystupují jako nepřekonatelná překážka pro dosažení této optimální homeo-

statické úrovně psychické regulace. Ta může být obnovena buďto uplatněním samovolných regulačních mechanismů anebo záměrným použitím autoregulačních metod, které vlastně pro moderního člověka představují arteficiální podobu koncentrovaného odpočinku. Vznik psychosomatického onemocnění se potom chápe jako jeden z možných důsledků selhání autoregulačních mechanismů. Zevrubnější objasnění tohoto procesu má však stále podobu hypotetikou.

V období před druhou světovou válkou i těsně po ní došlo k určité krizi psychosomatického myšlení, vyplývající ze snahy o praktickou aplikaci inadekvátních koncepčních východisek a z nedostatečného respektování klinických zkušeností. Teprve během posledních deseti až dvaceti let začíná se psychosomatické myšlení znovu rozvíjet a obohacovat o nové postupy i myšlenkové konstrukty, především díky hlubší zakotvenosti v klinické empirii. Psychofyzilogický výzkum byl obohacen o dva podnětné koncepty. Prvním z nich je chování typu A (CHTA) podle Rosenmana a Friedmana, druhý bývá nejčastěji označován termínem alexithymie. Oba pojmy byly vysouzeny z klinického pozorování, jsou v souladu s interakční koncepcí osobnosti a svým respektem k multikauzální etiopatogenezi psychosomatických onemocnění nabízejí možnost systémového přístupu. V souladu s terminologií námi v tomto sdělení použitou můžeme oba konstrukty považovat za specifický projev autoregulačních osobnostních mechanismů. Jde o behaviorální syndromy, resp. akčně emocionální komplexy poměrně hluboko zafixované v osobnostní struktuře. K bližšímu objasnění jejich psychologické skladby jsme zaměřili náš výzkum.

V dnešní psychologické charakteristice konstruktů CHTA (Jenkins, Rosenman, Zyzanski, 1974; Rosenman, Chesney, 1981; Siegrist, 1980) se zdůrazňuje, že jeho nositelé jsou jedinci s vysokou ctižádostivostí, aktivností až agresivností, ovládaní chronickou a nutkavou snahou splnit co největší počet úkolů v co nejkratším čase, bez ohledu na existující překážky.

Rosenman (1981) poukazuje na tři hlavní komponenty CHTA: 1. rychlost, netrpělivost a podrážděnost; 2. zaujetí pro práci (míra ponoření se do pracovní činnosti); 3. průbojnost a soutěživost. Opačný typ chování - B se vyznačuje větší relaxovaností, neuspěchaností a celkovou spokojeností.

Nejzávažnějším zjištěním o CHTA je konstatování jeho významné asociace s výskytem ischemické choroby srdeční (ICHS). Epidemiologická data, získaná vyšetřením reprezentativních souborů, vykazují jednoznačné pozitivní korelace mezi CHTA a významně vyšší prevalencí i incidencí ICHS.

Důležitý psychologický problém představuje vztah mezi CHTA a doposud koncipovanými osobnostními profily. Dembroski (podle Siegrista, 1980) se touto otázkou zevrubněji zabýval a konstatoval, že CHTA představuje specifický syndrom, neboť jeho závislost na dosud známých osobnostních profilech je vcelku zanedbatelná.

Současné údaje o CHTA byly získány prostřednictvím různých nástrojů. To je také jedna z příčin, proč se více či méně rozcházejí a přibývá také kritických výhrad ke konstruktu CHTA. Námitky jsou převážně založeny na psychometrické argumentaci, anebo zdůrazňují metodologická či koncepční východiska. Nejzevrubnější kritiku konstruktu CHTA z psychometrického hlediska podali Eysenck s Fulkerem (1982) na sympóziu v Karlových Varech. Oba autoři poukazují na to, že CHTA, na rozdíl od jiných osobnostních vlastností, nevykazuje normální distribuci a že se opomíjejí možné vazby k doposud známým dimenzím osobnosti, jako jsou neuroticismus a extraverze.

Detailnějším rozбором psychologické skladby syndromu CHTA jsme se zabývali při jiných příležitostech a na tyto články odkazujeme (Mohapl, 1983; Mohapl, Adámková, Skýpalová, 1984).

Termín alexithymie se objevuje v odborné literatuře až v šedesátých letech tohoto století a podle shrnující charakteristiky Stephanose (1975) jde o cluster následujících jevů: redukováná introspektivní kapacita, neschopnost učit se novému emočnímu chování, ochuzená fantazie, omezená afektivní zkušenost, schizoidní interpersonální vztahy. Připouští se, že alexithymické rysy je možno připsat zhruba 20-30% psychosomatické populace. Nejvíce poznatků o alexithymii bylo shromážděno na 11. evropské konferenci o psychosomatickém výzkumu, konané v roce 1976 v Heidelbergu, kde více než polovina přednesených příspěvků se nějakým způsobem uvažovaného pojmu dotýkala.

V současné době existuje několik základních hypotéz o alexithymickém fenomenu. Neuroanatomickou koncepci formulovali

bostonští autoři Nemiah (1973, 1975, 1977) a Sifneos (1973, 1974, 1977). U alexithymických osobností by podle tohoto modelu mělo jít o potlačení impulzů z limbického systému do neokortexu a o jeho důsledek: poruchy v oblasti emocionálního a fantazijního života i jejich kompenzaci v instrumentálním zaměření na objektivní realitu.

Podle představ psychoanalytických nebo psychodynamicky orientovaných autorů jsou psychosomatické příznaky produktem konfliktů nebo důsledkem specifických ego-deficitů. Stephanos (1975) zdůrazňuje, že egodeficitní struktura osobnosti alexithymických pacientů pramení jako obranný mechanismus z časného vztahu matka - dítě, jde tedy o defekt v raném identifikačním procesu.

Sociologický model výkladu alexithymického syndromu (Ahrens, Gyldenfeldt, Runde, 1979) vysvětluje chování psychosomatického pacienta jako důsledek funkčního přizpůsobení se osobnosti tlaku společenských norem a konvencí. Životní styl moderní industrializované společnosti totiž tabuizuje pocity a emoce. Nesluší se, aby se o nich mluvilo, neboť nepatří do známého kodexu světa práce a povolání.

Podrobnější psychologickou analýzu alexithymického syndromu i úvahu o možnostech psychoterapeutické intervence jsme uveřejnili při jiné příležitosti (Mohapl, 1984; Mohapl, Adámková, Skýpalová, 1984).

Zatím není možno zodpovědně posoudit, jaký je vztah mezi CHTA a alexithymií. CHTA bývá převážně připisováno pacientům s poruchami v oblasti kardiovaskulárního systému. Alexithymie se považuje za univerzálnější psychosomatický fenomen, který však byl doposud převážně zkoumán u onemocnění gastrointestinálního a pulmonálního traktu. Setkáváme se jen s ojedinělými zmínkami o výskytu alexithymické charakteristiky u nemocných s ICHS. Hubin a Luminet (1976) upozorňují u těchto pacientů na projektivní reduplikaci a chudost v oblasti fantazie. Dongier (1974) popisuje u nich výrazné instrumentální myšlení a inhibici fantazijního života a podobné příznaky zjistil i Mertens (1983).

VHTA i alexithymie jsou tedy zřejmě hluboce zakotveny v osobnostní struktuře a představují patologické autoregulační mechanismy. Je proto na místě ozřejmit jejich vzájemný vztah i relaci k sebeuvědomění jakožto organizujícímu a regulujícímu centru osobnosti.

II. EXPERIMENTÁLNÍ ČÁST

1. Změny v atribucích působením expektace a sociálního srovnání

Experimentální projekt si kladl za cíl ověřit propozici, že způsob kauzálních inferencí vysvětlujících výsledky v úkolové situaci se mění, jestliže lidé očekávají bezprostřední pokračování v dosavadní činnosti, a mají-li příležitost srovnávat vlastní výkony s výkony, jichž dosáhli druzí.

Subjekti

Vzorek pokusných osob pojatých do experimentu tvořilo 80 vysokoškolských studentů (humanitních oborů), náhodně přidělených do 8 experimentálních podmínek. Ženy nebyly do výběru zahrnuty, protože subjekti měli pracovat na jednom ze subtestů Benettovy zkoušky technické způsobilosti, v níž položky se pro ně jeví obecně obtížnější; je evidence, že ukazují v úkolech tohoto druhu nízkou potřebu úspěšnosti a přiznávají omezenou kompetenci.

Experimentální procedura

V projektu byly manipulovány tři nezávisle proměnné, z nichž každá variovala na dvou rovinách. První dvě se týkaly zpětné vazby o úspěchu a neúspěchu dokončeného řešení zvlášť pro každého člena dyady a třetí nezávisle proměnná diferencovala podmínku s expektací a bez ní. Polovina subjektů přijala instrukci, že po ukončení první etapy řešení bude pokračovat v práci na podobných úkolech, druhá polovina další činnost neočekávala. Oba členové dvojice byli vždy buď v podmínce expektace, nebo bez expektace.

Každý subjekt pracoval v přítomnosti druhého zcela samostatně, aniž jim bylo dovoleno navázat jakýkoli kontakt. Informace o výsledcích řešení byly podávány tak, že oba jedinci byli úspěšní, neúspěšní, nebo jeden úspěšný a druhý neúspěšný. Zpětná vazba o individuálních výkonech byla veřejná, takže každý člen dyady se dověděl, jak dopadl jeho partner.

Po skončení úkolového řešení a po oznámení, jakého výsledku subjekti dosáhli, zda byli úspěšní nebo neúspěšní, následovala kauzální analýza. Oběma členům dvojice byl odděleně předložen soubor škál, na nichž měli posoudit příčiny zveřejněných výkonů.

Dříve než začali s ratingovými odhady, byli subjekti upozorněni, že zpravidla jakákoli událost mívá více příčin, které se na ní mohou podílet v různém rozsahu a stupni, a proto by měli pečlivě zvažovat, jak jednotlivé kauzální zdroje obsažené v dotazníku se podílejí na hodnoceném výsledku.

Mimoto byl každý subjekt instruován, že pouze on sám a nikoli jeho partner bude posuzovat svůj výkon i výkon druhého. Tím se mělo předejít efektu shovívavosti, který se objevuje, jestliže jsou si lidé vědomi recipročního hodnocení. Každý subjekt prováděl dvojí atribuci, a to z pozice aktéra a z pozice pozorovatele.

Ratingový arch zahrnoval celkem 5 strukturovaných škál, z nichž první 4 byly zakotveny v atribučních kategoriích používaných pro situace úspěšného a neúspěšného konání (Weiner, 1974). Tyto stupnice byly 7 bodové a subjekti měli na nich indikovat zatržením odpovídající hodnoty kauzální významnost každého zdroje, do jaké míry jsou posuzované výsledky dílem schopností, úsilí, úkolových charakteristik a náhody. Hodnota 1 označovala minimum účinku těchto faktorů a hodnota 7 maximum jejich působení.

Na poslední škále měli subjekti odhadovat pravděpodobnost budoucího úspěchu v podobných úkolech pro sebe a pro druhého. V podmínce expektace měli stanovit, jak asi oni sami a jejich partneři dopadnou v následujícím řešení, v podmínce bez expektace měla otázka kondicionální formu "Kdybyste pokračovali v podobné činnosti, jak dalece byli byste si jisti, že vy a váš partner skončíte úspěchem?" Tato stupnice byla 10 bodová, s hodnotou 1 odpovídající nepatrné naději na úspěch a s hodnotou 10 vyjadřující jistotu úspěchu.

Jednotlivé skóry získané měřením na ratingových škálách a pravděpodobnostní stupnici představují v experimentálním projektu závisle proměnné.

Hypotézy

Na vždy jednoznačné teoretické závěry a interpretace empirických nálezů dovoluji formulovat spíše jen zkusmé a obrysové než uspokojivě zdůvodněné a v detailech rozvedené hypotézy.

1. Motivační zkreslení (já-sloužící sklony) postulované pro pozici aktéra a percepční perspektiva (základní atribuční omyl) spojovaná s rolí pozorovatele se projeví důsledněji v atribucích subjektů, kteří neočekávají další řešení úkolů.

2. Účinky instrukce o pokračování či nepokračování v činnosti na preferování různých kauzálních zdrojů budou variovat podle kvality výkonů srovnávajících se jedinců.

a) V podmínce expektace úspěšní i neúspěšní subjekti při srovnání s úspěšným partnerem měli by mít snížené sebeatribuce schopností, ale skórovat výše na motivační škále a připisovat úkolům větší obtížnost; tento atribuční vzorek pro neúspěšné

subjekty měl by být extrémnější. Atribuční vzorky podmíněné srovnáním úspěšných a neúspěšných subjektů s neúspěšným partnerem je nesnadné vymezit.

b) V podmínce bez expektace úspěšní subjekti srovnávající se s úspěšnými a neúspěšnými partnery měli by sami sobě přisuzovat více personálních příčin a převážně tytéž příčiny atributovat neúspěchu partnera, kdežto jeho úspěch vysvětlovat spíše situačními faktory. Srovnání neúspěšných subjektů s úspěšnými a neúspěšnými partnery povede nepochybně k odlišným atribučním stylům, ale jejich směr je obtížné predikovat.

3. Na pravděpodobnostní škále v podmínce expektace měl by být odhad výkonu vyšší pro partnera, kdežto v podmínce bez expektace bude subjekt indikovat lepší výsledek pro sebe. Jak se projeví vlivy sociálního srovnání, zůstává nejasné.

Interpretace a diskuse experimentálních výsledků

Údaje o atribučním měření na ratingových škálách schopností, motivace, úkolové obtížnosti a náhody jsou tabulovány samostatně a rozloženy ve směru tří nezávisle proměnných. Distribuční tabulky mají dva oddíly, první se vztahuje k průměrům sebeatribučních skóre, druhý k atribučním hodnotám pro partnera.

Významnost rozdílů v rozložení je ověřována unilaterální multivariační analýzou rozptylu $2 \times 2 \times 2$ pro každou atribuční kategorii a zvlášť pro atribuce subjektu v pozici aktéra a pozorovatele. Výsledky této dvojí statistické procedury jsou uváděny ve společné tabulce. Mimoto byla aplikována variační analýza s opakovaným měřením, kterou se testovala významnost rozdílů mezi sebeatribucemi a atribucemi druhému.

V tabulce 1 jsou distribuovány ratingové průměry atribucí schopnostem. Odpovídající statistiku nacházíme v tabulkách 2 a 3. Testy jednoduchých efektů indikují jedinou spolehlivou F hodnotu pro proměnnou výkonu aktéra. Úspěšní subjekti si obecně přisuzují více schopností (5,3) než neúspěšní (3,4). Rozdíly v atribuci jsou signifikantní na 1% hladině.

Proměnná expektace nepůsobí samostatným účinkem, ale pozorované rozložení jde předpokládaným směrem. Subjekti v podmínce expektace dávají o něco nižší skóre (4,1) než subjekti bez expektace (4,5). Rovněž proměnná sociálního srovnání nemá samostatný efekt, ale rozložení opět odpovídá predikci: subjekti srovnávající se s úspěšným partnerem si připisují o něco méně schopností (4,2) než při srovnání s neúspěšným jedincem (4,4). Pro oba tyto

efekty nedostáváme však signifikantní statistiku.

Ačkoli proměnná expektace nevyvolává nezávisle významné rozdíly v sebeatribucích, její vliv je průkazný ve spojení s výkonem aktéra na 1% hladině a ve spojení s výkonem partnera na 5% hladině.

Pro úspěšné subjekty v podmínce expektace zaznamenáváme podstatně nižší sebeatribuce (4,6) než v podmínce bez expektace (5,9), ale neúspěšní s expektací vykazují o něco vyšší sebeatribuce (3,6) než neúspěšní bez expektace (3,1), ačkoli bychom očekávali spíše opak. Zdá se, že neúspěšní očekávající další podobnou činnost přisuzují svůj aktuální nezdar spíše nestabilním vnitřním faktorům než stabilním.

Subjekti v podmínce expektace srovnávající se s úspěšným členem dyady méně důvěřují svým schopnostem (3,7), než když se srovnávají s neúspěšným partnerem (4,5). Naproti tomu subjekti bez expektace při srovnání s úspěšným jedincem více zdůrazňují své dispozice (4,8) než při srovnání s neúspěšným (4,3). Zmíněné průměry ukazují relativně rozdíly v atribucích, jestliže se subjekti srovnávají s úspěšnou osobou a liší se očekáváním a neočekáváním dalších úkolů, kdežto rozdíly pozorované v podmínce srovnání s neúspěšným jedincem jsou daleko méně ovlivněny faktorem expektace. Srovnávání s úspěšnými lidmi bude asi obecně podnětnější než s neúspěšnými.

Trojnásobná interakce překračující 5% úroveň spolehlivosti naznačuje, že manipulované roviny všech tří nezávisle proměnných se podílejí společně, i když ne ve stejných proporcích, na systematických změnách v ratingovém měření schopností. Nejnapadněji jejich spojený účinek vystupuje v atribučních posunech úspěšných a neúspěšných subjektů, jestliže neočekávají pokračování činnosti, a srovnávají se s neúspěšným partnerem; sebeatribuce úspěšných se vychylují směrem nahoru (6,2) a neúspěšných rovněž výrazně směrem dolů (2,4). Tyto údaje dávají jen dílčí oporu představě já-sloužících sklonů: jen úspěch je spojován téměř výhradně s dispozicemi, ale při neúspěchu se nijak nepopírají personální příčiny. Toto jednosměrné motivační zkreslení se patrně stupňuje srovnáním opačné kvality vlastního a cizího výkonu.

Pro rozložení ratingů schopností v atribucích druhému dostáváme jako v případě sebeatribucí pouze jediný signifikantní jednoduchý efekt, a to faktoru zpětné vazby přijímané aktérem. Úspěšní subjekti se dívají na druhého jako schopnějšího (4,4) než jedinci, kteří úkol nezvládli (3,0). Rozdíl je statisticky průkazný

Tabulka 1. Průměry sebeatribucí (SA) a atribucí druhému (AD)
na ratingové škále schopností

Expektace (B)	Výkon aktéra (A)				Celkem
	úspěch (A_1)		neúspěch (A_2)		
	Výkon partnera (C)		Výkon partnera (C)		
	úsp. (C_1)	neúsp. (C_2)	úsp. (C_1)	neúsp. (C_2)	
SA:					
S exp. (B_1)	4,3	4,9	3,1	4,1	4,1
Bez exp. (B_2)	5,7	6,2	3,9	2,4	4,5
Celkem	5,0	5,5	3,5	3,2	4,3
AD:					
S exp. (B_1)	5,4	4,0	2,9	2,6	3,7
Bez exp. (B_2)	3,6	4,6	2,7	3,8	3,7
Celkem	4,5	4,3	2,8	3,2	3,7

Tabulka 2. Analýza rozptylu ratingových skóre atribucí schopnostem

Zdroj variability	Sebeatribuce				Atribuce druhému		
	SV	PČ	F	P	PČ	F	P
Výkon aktéra (A)	1	72,2	55,538	0,01	39,2	30,153	0,01
Expektace (B)	1	4,1	3,153	ns	0,1	0,076	ns
Výkon partnera (C)	1	0,5	0,384	ns	0,2	0,154	ns
A x B	1	16,2	12,461	0,01	6,0	4,615	0,05
A x C	1	3,2	2,461	ns	1,8	1,384	ns
B x C	1	8,4	6,461	0,05	18,0	13,846	0,01
A x B x C	1	7,2	5,538	0,05	1,4	1,077	ns
Uvnitř	72	1,3	-		1,3	-	

Tabulka 3. Analýza rozptylu s opakovaným měřením pro ratingy schopností v sebeatribucích a atribucích druhému

Zdroj variability	SČ	SV	PČ	F	P
Experimentální podmínky (A)	120,6	7	17,2	13,861	0,01
Subjekti (SS)	89,5	72	1,24	-	
Dvojí atribuce (B)	15,6	1	15,6	11,890	0,01
A x B	57,8	7	8,3	6,296	0,01
SS x B	94,5	72	1,31	-	

na 1% hladině. Hlavní efekt expektace a podobně samostatný účinek srovnání je statisticky zcela bezvýznamný.

Z interakcí je významné na 5% hladině spojené působení výkonu aktéra (jeho zpětné vazby) s expektací. Úspěšní jedinci instruovaní, že bude následovat opakovaná série úkolů, hodnotí příznivěji dispoziice partnera (4,7) než úspěšní v podmínce bez expektace (4,1), ale neúspěšní anticipující další práci podceňují více možnosti druhého (2,7) než neúspěšní bez expektace (3,2). Účinky vzájemného působení těchto proměnných potvrzují, co už bylo konstatováno pro hlavní efekt zpětné vazby, že atribuce subjektu v roli pozorovatele jsou převážně řízeny tím, jakého ocenění se dostane jeho výkonu v roli aktéra. Expektace spojená se zpětnou vazbou indikuje predikovaný směr atribucí pro úspěšné subjekty, ale opačný k predikaci pro neúspěšné.

Interakce zpětné vazby informující o výkonu druhého s expektací překračuje svou významností 1% hladinu. Očekávají-li subjekti pokračování činnosti a zjišťují, že partner je úspěšný, přiznávají mu více schopností (4,1), ale neúspěšnému méně (3,3); naproti tomu v podmínce bez expektace je tomu obráceně, úspěšnému je přiřknuto méně schopností (3,1) a neúspěšnému více (4,2). Slaběji je tato atribuční tendence obsažena v interakci zpětné vazby jak subjektu tak partnera; neúspěšní subjekti přisuzují neúspěšnému druhému více schopností (3,2) než úspěšnému (2,8). Tato interakce nemá však potřebnou signifikanci.

Pozorované rozložení poskytuje celkem přijatelnou oporu koncepci percepční perepektivy, podle níž posuzovatel spatřuje u jiných lidí příčiny pozitivních činů méně a negativních více v dispozičních zdrojích. V našem výzkumu se tento základní atribuční omyl prosazuje zlomkovitě, a to pouze v atribucích neúspěšných subjektů a v podmínce bez expektace. Pod vlivem těchto faktorů se vynořuje zřejmý sklon přisuzovat úspěch druhého spíše vnějším a neúspěch vnitřním příčinám, ale vytrácí nebo slábne v podmínce s expektací a srovnávají-li se s partnerem úspěšní subjekti.

F hodnota vypočtená pro trojnásobnou interakci zůstává hluboko pod požadovanou 5% hladinou. V rozložení dispozičních ratingů působením součinnosti všech manipulovaných faktorů nezhledáváme žádný pravidelný trend.

Ze statistiky varianční analýzy s opakovaným měřením použité k posouzení významnosti rozdílů dvojím atribučním měřením vycházejí F indexy pro všechny zdroje variability průkazné na 1% hladině. Statistika pro účinky experimentálních podmínek indikuje v soulase s údaji předchozího multivariačního ověřovacího postupu, že do projektu zavedené proměnné ovlivňují, i když ne stejně efektivně, ratingy schopností.

Rozdíly mezi škálovými hodnotami sebeatribucí (4,3) a atribucí druhému (3,7) jsou dostatečně průkazné. Ale předpoklad, že subjekti uvažující o výkonových možnostech svých a druhého vyjadřují s jistou důsledností více důvěry v jiné než sami v sebe (Feather a Simon, 1971), nemá jednoznačnou platnost.

Projdeme-li rozložení sebeatribučních a atribučních dat dané interakcí dvojího měření s experimentálními podmínkami, zjišťujeme, že ratingy subjektů se rozcházejí s uvedeným postulátem v podmínce expektace, kdy obě zpětné vazby jsou kladné: atribuce druhému jsou vyšší (5,4) než sebeatribuce (4,3); a rovněž v podmínce bez expektace, kdy obě zpětné vazby jsou záporné: atribuce druhému vykazují průměr 3,8 a sebeatribuce 2,4. Průměry připadající na ostatní experimentální podmínky zachovávají směr predikovaný hypotézou. Právě tato vychýlení od předpokládaného směru způsobují, že celkové nahoře uvedené rozdíly mezi sebeatribucemi a atribucemi druhému nejsou tak přesvědčivé, jak tomu je v mnohých atribučních studiích.

Z tohoto kolísání atribučních vzorků je zřejmé, že atribuční styl očekávaný od role aktéra a pozorovatele může doznat větší či menší změny v závislosti na specifikovaných podmínkách.

Sumárně můžeme z podané interpretace ratingů schopností a příslušné statistiky odvodit, že subjekti, kteří připisují kauzalitu svému aktuálnímu výsledku a anticipují případné budoucí selhání, které by protiřečilo prezentované atribuci, byli touto expektací v nějakém stupni ovlivněni. Ale její účinek se neprojevuje ani tak samostatně, jako spíše ve spojení se zpětnou vazbou a s možností arovnání.

Výrazný efekt zpětné vazby vlastní i cizí je lehce srozumitelný v kontextu výkonové motivace, v němž subjekti skrytě nebo otevřeně se zaměřují na pokud možno vynikající výkon. Správné odpovědi na položky administrovaného testu jsou pro zkoumaný výběr nepochybně v dimenzi sebedefinice, zvláště když subjekt pracuje v přítomnosti druhého a kvalita výkonu je zveřejněna;

dopad srovnání mohl být o to působivější, že členové dyady tvořili jednotkový vztah (Heider, 1958), založený na jejich podobnosti věkové i profesionální.

Úspěšní subjekti obecně zvyšovali sebeatribuce schopností na rozdíl od neúspěšných. Patrně zpětná vazba úspěchu je zde konzistentní s jejich sebeobrazem. Je přijatelné, že v tomto případě co se jeví z hlediska já-sloužícího mechanismu jako motivační zkreslení, dá se výstižněji vyložit v termínech sebepercepční teorie (Bem, 1972). Taková informace bude patrně kongruentní s jejich sebepojetím. Ale při obecné platnosti této koncepce měli by neúspěšní subjekti, aby uchovali integritu svého sebevědomí, považovat nekongruentní informaci (neúspěch) za něco přechodného a okrajového a v důsledku toho neměly by se jejich sebeatribuce příliš vzdalovat od sebeatribucí úspěšných subjektů. Zjišťujeme však, že si přisuzují za jinak stejných okolností signifikantně méně schopností. Je možné, že neúspěšní jedinci usuzují, že na úkoly tohoto druhu nejsou mentálně náležitě vybaveni.

Tabulka 4 prezentuje distribuci ratingového měření motivace a následující tabulky 5 a 6 přinášejí odpovídající statistické ověření. Úspěšní aktéři si připisují více úsilí (4,2) než neúspěšní (3,6). Tento rozdíl je signifikantní na 5% hladině. Očekávali bychom epíše, že atribuční styl úspěšných, kteří si přisuzovali relativně vysoké schopnosti, přivede je ke sníženým motivačním skóřům. Naproti tomu od neúspěšných se častěji očekává, že budou v úkolové situaci neúměrně snižovat fakticky vynaloženou námahu, poněvadž atribuce vnitřnímu nestabilnímu faktoru (nedostatku úsilí, koncentrace, zájmu) nechává otázku dispozičních příčin otevřenou.

Hlavní efekt expektace je pro motivační ratingy prakticky nulový. Subjekti v podmínce expektace (3,8) a bez ní (3,9) se od sebe nijak neliší. Hlavní efekt výkonu partnera dosahuje však 1% hladiny spolehlivosti. Subjekti při srovnání s úspěšným partnerem přisuzují si více úsilí (4,3) než s neúspěšným (3,5). Je možné, že zdůraznění nízké motivace při neúspěchu druhého zvyšuje sebevědomí nebo mu poskytuje přiměřenou ochranu.

Z dvojnásobných interakcí dostáváme signifikantní F hodnotu na 1% hladině pouze pro spojený účinek výkonu subjektu s expektací. Úspěšní s expektací uvádějí více motivační sebeatribuce (4,7) než úspěšní bez expektace (3,7); naproti tomu neúspěšní

Tabulka 4. Průměry sebeatribucí (SA) a atribucí druhému (AD)
na ratingové škále motivace

Expektace (B)	Výkon aktéra (A)				Celkem
	úspěch (A_1)		neúspěch (A_2)		
	Výkon partnera (C)		Výkon partnera (C)		
	úsp. (C_1)	neúsp. (C_2)	úsp. (C_1)	neúsp. (C_2)	
SA:					
S exp. (B_1)	5,7	3,7	3,3	2,7	3,8
Bez exp. (B_2)	3,4	4,0	4,7	3,6	3,9
Celkem	4,5	3,8	4,0	3,1	3,8
AD:					
S exp. (B_1)	4,9	4,6	3,9	4,3	4,4
Bez exp. (B_2)	5,3	2,5	3,1	3,4	3,6
Celkem	5,1	3,5	3,5	3,8	4,0

Tabulka 5. Analýza rozptylu ratingových skóre atribucí motivací

Zdroj variability	Sebeatribuce				Atribuce druhému		
	SV	PČ	F	P	PČ	F	P
Výkon aktéra (A)	1	7,8	4,785	0,05	8,4	6,000	0,05
Expektace (B)	1	0,1	0,061	ns	14,4	10,285	0,01
Výkon partnera (C)	1	12,0	7,361	0,01	7,2	5,142	0,05
A x B	1	23,2	14,233	0,01	0,1	0,071	ns
A x C	1	0,1	0,061	ns	18,1	12,928	0,01
B x C	1	5,5	3,374	ns	8,5	6,071	0,05
A x B x C	1	12,0	7,361	0,01	7,1	5,071	0,05
Uvnitř	72	1,63	-		1,4	-	

Tabulka 6. Analýza rozptylu s opakovaným měřením pro ratingy motivace v sebeatribucích a atribucích druhému

Zdroj variability	SČ	SV	PČ	F	P
Experimentální podmínky (A)	60,8	7	8,685	5,157	0,01
Subjekti (SS)	121,2	72	1,684	-	
Dvojí atribuce (B)	0,5	1	0,5	0,390	ns
A x B	63,7	7	9,1	7,103	0,01
SS x B	92,3	72	1,281	-	

s expektací si přisuzují méně úsilí (3,0); než bez expektace (4,1). Relativně vysoké motivační atribuce úspěšných expektací jsou vysvětlitelné já-sloužícími sklony: případný neúspěch v navazujících úkolech se dá omluvit jakoukoli nestabilní vnitřní příčinou, poklesem pozornosti či únavou. Interakce výkonu subjektu s výkonem partnera je statisticky naprosto neprůkazná. Úspěšní i neúspěšní subjekti při srovnání s úspěšným partnerem uvádějí, že pracovali na úkolech s větším úsilím (4,5 a 4,0), než úspěšní a neúspěšní subjekti při srovnání s neúspěšným partnerem (3,8 a 3,1). Také interakce expektace s výkonem partnera nedosahuje potřebné statistické významnosti, ale vypočtená F hodnota není zcela zanedbatelná. Subjekti v podmínce expektace a úspěšného partnera mají mnohem vyšší motivační sebeatribuce (4,5) než v podmínce expektace a neúspěšného partnera (3,2). Ale v podmínce bez expektace je tento rozdíl minimální (4,0 a 3,8).

Trojnásobná interakce se statistickou významností na 1% rovině spolehlivě dokládá, že do rozložení motivačních ratingů zasahují svými účinky všechny kontrolované nezávisle proměnné. Z veličin připadajících na jednotlivé experimentální podmínky vyplývá, že nejvyšší motivační sebeatribuce připadají na úspěšné subjekty s expektací při srovnání s úspěšným (5,7) a neúspěšné bez expektace při srovnání s úspěšným partnerem (4,7) a nejnižší na neúspěšné s expektací při srovnání s neúspěšným druhým (2,7). Ukazuje se, že ratingové měření motivace vzrůstá vlivem srovnání s úspěšným a klesá srovnáním s neúspěšným jedincem, ale tento trend není jednoznačný.

Analýza rozptylu ověřující významnost rozdílů v motivační atribuci druhému dává signifikantní všechny tři jednoduché efekty. Hlavní účinky proměnných výkonu aktéra a výkonu partnera dosahují průkaznosti na 5% rovině. Úspěšní subjekti a subjekti srovnávající se s úspěšným partnerem přisuzují jiným více motivace (4,3) a neúspěšnost subjektu a srovnání s neúspěšným jedincem vedou k nižším atribucím motivace (3,7). Samostatný účinek expektace má 1% signifikanci. Subjekti v podmínce expektace spatřují více příčiny výkonu druhých v úsilí (4,4) než subjekti bez expektace (3,6).

Z dvojnásobných interakcí jsou statisticky významné na 1% rovině spojení výkonu subjektu s výkonem partnera a na 5% hladině spojení expektace a výkonu partnera. První interakce indikuje, že úspěšní subjekti srovnávající se s úspěšnými jedinci

připisují jim nejvíce motivace (5,1); v ostatních podmínkách jsou tyto ratingy výrazně nižší a vcelku vyrovnané (3,5, 3,5 a 3,8). Druhá interakce naznačuje, že nejnižší motivační atribuce jsou spojeny se subjekty bez expektace, kteří se srovnávají s neúspěšným druhým (2,9) a opět pro ostatní podmínky dostáváme přibližně stejné průměry (4,4; 4,4 a 4,2), ale naopak o něco vyšší.

Trojnásobná interakce dosahuje jen 5% hranice spolehlivosti a jediný její výraznější účinek zaznamenáváme pro podmínku pozitivní zpětné vazby subjektu bez expektace spojenou s kladnou i zápornou zpětnou vazbou partnera. Úspěšní subjekti bez expektace přisuzují úspěšnému druhému vysoké úsilí (5,3) a neúspěšnému minimální motivaci (2,5).

Z varianční analýzy s opakovaným měřením vychází také pro motivační ratingy 1% signifikantní účinek jako pro atribuce dispozičním příčinám. Naproti tomu rozdíly mezi totálními motivačními ratingy sebeatribucí druhému jsou zanedbatelné, s průměrem pro první měření 3,8 a pro druhé 4,0.

Vliv odlišného atribučního zaměření se však zjevně uplatňuje v součinnosti s experimentálními podmínkami; toto spojené působení má statistickou průkaznost na 1% hladině. Indikuje, že vyšší motivační sebeatribuce připadají pouze na tyto experimentální podmínky: úspěšnost vlastní a partnera spolu s expektací (5,7) sobě a 4,9 druhému); úspěšnost vlastní a neúspěšnost partnera bez expektace (4,0 sobě a 2,5 druhému); neúspěšnost vlastní a úspěšnost partnera bez expektace (4,7 sobě a 3,1 druhému). Ve zbývajících podmínkách je vyšší motivace přisuzována partnerovi a nižší připadá na sebeatribuce.

Rozložení ratingů tohoto kauzálního zdroje přivádí k závěru, že v atribucích jiným lidem je úspěch častěji vysvětlován motivačními faktory, kdežto vlastní úspěch je ve skromnější míře přisuzován stupňovanému úsilí, ale v indikacích nedostačující motivace pro vysvětlení neúspěchu v atribucích sobě a jiným podstatnějšího rozdílu.

Do tabulky 7 je zahrnuta distribuce atribučních ratingů v dimenzi úkolové obtížnosti. V tabulkách 8 a 9 je zpřístupněna odpovídající statistika.

Hlavní efekt proměnné výkonu partnera je statisticky sice nevýznamný, ale F hodnota naznačuje, že rozložení v tomto kritériu není výlučně náhodné. Úspěšní subjekti podle předpokladu

Tabulka 7. Průměry sebeatribucí (SA) a atribucí druhému (AD)
na ratingové škále úkolové obtížnosti

Expekta- ce (B)	Výkon aktéra (A)				Celkem
	úspěch (A_1)		neúspěch (A_2)		
	Výkon partnera (C)		Výkon partnera (C)		
	úsp. (C_1)	neúsp. (C_2)	úsp. (C_1)	neúsp. (C_2)	
SA:					
S exp. (B_1)	5,4	4,4	4,8	5,9	5,1
Bez exp. (B_2)	3,6	4,6	3,3	6,0	4,4
Celkem	4,5	4,5	4,0	5,9	4,7
AD:					
S exp. (B_1)	3,5	5,1	5,2	6,2	5,0
Bez exp. (B_2)	4,9	5,7	4,3	3,1	4,5
Celkem	4,2	5,4	4,7	4,6	4,7

Tabulka 8. Analýza rozptylu ratingových skóre atribucí úkolové obtížnosti

Zdroj variability	SV	Sebeatribuce			Atribuce druhému		
		PČ	F	P	PČ	F	P
Výkon ak- téra (A)	1	4,5	2,601	ns	0,2	0,129	ns
Expektace (B)	1	12,0	6,936	0,05	5,0	3,246	ns
Výkon part- nera (C)	1	17,1	9,884	0,01	6,1	3,961	ns
A x B	1	10,1	0,057	ns	43,9	28,506	0,01
A x C	1	19,0	10,982	0,01	9,5	6,168	0,05
B x C	1	17,1	9,884	0,01	11,2	7,272	0,01
A x B x C	1	0,4	0,231	ns	2,5	1,623	ns
Uvnitř	72	1,73	-		1,54	-	

Tabulka 9. Analýza rozptylu s opakovaným měřením pro ratingy úkolové obtížnosti v sebeatribucích a atribucích druhému

Zdroj variability	Sebeatribuce		Atribuce druhému	
	SČ	SV	PČ	F
Experimentální podmínky (A)	63,4	7	9,06	6,066
Subjekti (SS)	107,5	72	1,493	-
Dvojí atribuce (B)	0,0	1	0,0	0,0
A x B	85,2	7	12,2	6,880
SS x B	127,4	72	1,769	-
A x B x C	0,4	1	0,231	1,623
Uvnitř	72	1,73	1,54	-

považují předkládané úkoly za snadnější (4,5) než neúspěšní (5,0). Faktor expektace působí samostatným účinkem na 5% revině. V soulase s predikcí subjektů v podmínce expektace přisuzují testovým položkám větší obtížnost (5,1) než v podmínce bez expektace (4,4). Výkon partnera má na měření v této dimenzi nejpronikavější dopad, statisticky překračující 1% hladinu. Subjektů srovnávající se s úspěšným partnerem spíše podceňují obtížnost (4,3) a srovnávající se s neúspěšným jedincem více přeceňují úkolovou náročnost (5,2).

Společné působení výkonu aktéra a expektace se ukazuje zcela nesignifikantní. Úspěšní i neúspěšní subjekti připisují úkolům větší obtížnost (4,9 a 5,3), než je tomu v podmínce bez expektace (4,1 a 4,6). Další dvojnásobné interakce jsou signifikantní na 1% hladině. Úspěšní subjekti při srovnání s úspěšnými i neúspěšnými partnery posuzují náročnost přidělených úkolů celkem stejně (4,5); neúspěšní při srovnání s úspěšnými vidí úkoly jako mnohem snadnější (4,0) a při srovnání s neúspěšnými až přehnaně obtížné (5,9). Podobný atribuční styl zjišťujeme pod vlivem spojeného působení expektace a výkonu partnera. Jestliže se subjekti v podmínce expektace srovnávají s úspěšným i neúspěšným partnerem, není v odhadech obtížnosti mezi nimi většího rozdílu (5,1); srovnávají-li se však v podmínce bez expektace s úspěšným druhým, ratingy obtížnosti prudce klesají (3,4), srovnání s neúspěšným druhým je zase silně zvyšuje (5,3). F statistika pro trojnásobnou interakci svou naprostou nevýznamností indikuje, že rozložení ratingů působením všech tří nezávislých faktorů je nesystematicky proměnné.

Na rozložení atribucí druhému nepůsobí ani jedna nezávisle proměnná samostatným účinkem, ačkoli dvě z nich svou F hodnotou se přibližují 5% průkaznosti. Úspěšní subjekti vykazují ratingový průměr 4,8 a neúspěšní 4,7. Subjektů v podmínce expektace uvádějí, že úkoly jsou pro jiné obtížnější (5,0) než v podmínce bez expektace (4,5); srovnávají-li se s úspěšným partnerem, soudí, že úkol je pro něho méně obtížný (4,5), než když se srovnávají s neúspěšným (5,0).

F indexy pro všechny dvojnásobné interakce udávají potřebnou statistickou spolehlivost. Pro spojení expektace se zpětnou vazbou řízenou jednak na subjekt, jednak na partnera vychází 1% signifikance a pro společné působení obou zpětných vazeb dostáváme významnost na 5% hladině.

Úspěšní subjekti s expektací považují úkoly pro druhého za méně obtížné (4,3) a bez expektace za obtížnější (5,3); v situaci neúspěšných subjektů je tomu obráceně: v podmínce expektace se objevují převážně vyšší ratingy (5,7) a v podmínce bez expektace podstatně nižší (3,7).

V podmínce expektace a srovnání s úspěšným partnerem jsou atribuce většinou nižší (4,3), než když dochází ke srovnání s neúspěšným jedincem (5,6); v podmínce bez expektace při srovnání s úspěšným (4,6 a s neúspěšným (4,4) druhým průměry atribucí se celkem rovnají.

Ve skupině vymezené pozitivní zpětnou vazbou pro subjekt i pro partnera nacházíme nižší ratingy (4,2), než je tomu při úspěchu subjektu a neúspěchu druhého (5,4). V případě neúspěšného subjektu, ať jde o srovnání s úspěšným nebo neúspěšným druhým, vyskytují se zase jen minimální rozdíly (4,7 a 4,6).

Rozdíly v atribucích subjektů jako pozorovatelů podmíněné společným působením všech manipulovaných proměnných variují víceméně náhodně, jak je to patrné z nesignifikantní statistiky pro trojnásobnou interakci.

Podíváme-li se na statistické údaje poskytnuté varianční analýzou s opakovaným měřením, zjišťujeme, že vliv experimentálních podmínek na výkyvy atribučních vzorků v dimenzi úkolové obtížnosti je významný na 1% rovině. Rozdíl v globálních skórech mezi oběma typy atribucí je statisticky nulový, jejich průměry jsou shodné (4,7). Ale ratingy subjektů v jejich dvojí roli, aktéra a pozorovatele, ukazují v některých experimentálních skupinách výrazné posuny v rozložení, signifikantní na 1% hladině.

Je tomu tak v podmínce úspěšného subjektu s expektací a při srovnání se stejně úspěšným partnerem, v níž pozorujeme značně vyšší ratingy pro atribuce v roli aktéra a mnohem nižší v roli pozorovatele (5,5 a 3,5); zcela opačný trend nacházíme při srovnání subjektu s neúspěšným druhým (4,4 a 5,1).

Převrácený atribuční vzorek sledujeme v podmínce neúspěšného subjektu bez expektace a při srovnání s úspěšným partnerem, kdy sebeatribuce jsou nižší a atribuce druhému vyšší (3,3 a 4,3); při srovnání s neúspěšným partnerem jdou kauzální inference zase opačným směrem: pro sebeatribuce dosahují ratingy průměru 6,0 a pro atribuce druhému 3,1.

Ratingy k poslední vyšetřované atribuční dimenzi, náhodě

jako nestabilnímu a nekontrolovatelnému vnějšímu faktoru, jsou distribuovány v tabulce 10 a ověřeny analýzou rozptylu, jejíž statistika je dostupná v tabulkách 11 a 12.

Projdeme-li tabulované statistické údaje, zjistíme, že žádná nezávisle proměnná neovlivňuje rozložení sebeatribucí signifikantním jednoduchým efektem, i když faktory expektace a výkonu partnera nemají do průkaznosti daleko.

V souhlase s běžně uváděnou evidencí úspěšní subjekti přisuzují svému výkonu méně náhody (3,4) než neúspěšní (3,7); subjekti v podmínce expektace atribuuují si méně náhody (3,3) a bez expektace více (3,8); srovnání s úspěšnými partnery zvyšuje odhady v této kauzální kategorii (3,8) a srovnání s neúspěšným je snižuje (3,3). Tyto rozdíly, i když nevýznamné, jdou ve směru predikcí.

Z dvojnásobných interakcí se vyznačuje vysokou signifikancí přesahující 1% rovinu spojený účinek výkonu aktéra s expektací. Úspěšní subjekti v podmínce expektace více připouštějí, že na dosaženém výsledku se podílela náhoda (3,6) než úspěšní v podmínce bez expektace (3,1). Neúspěšní subjekti s expektací mnohem méně obviňují ze svého výkonu náhodu (2,9) a v podmínce bez expektace se ve větší míře uchylují k vysvětlení svého výkonu smůlou (4,4). Zbývající dvojnásobné interakce a stejně tak trojnásobná jsou statisticky naprosto neprůkazné.

Pro rozložení atribucí subjektů v roli aktéra dostáváme dva signifikantní hlavní efekty, oba na 5% rovině. Úspěšní subjekti přisuzují výsledkům druhých méně náhody, neúspěšní více (3,2 a 3,9). Subjekti s expektací vidí příčiny výkonu druhých více v náhodě (3,9) než subjekti bez expektace (3,2).

Z dvojnásobných interakcí dosahuje 1% hladiny významnosti spojené působení expektace a výkonu partnera. Subjekti v podmínce expektace a srovnání s úspěšným partnerem mají nižší ratingy v této dimenzi (3,3) a při srovnání s neúspěšným vyšší (4,5). Subjekti bez expektace a při srovnání s úspěšným druhým skórují výše (3,5) a při srovnání s neúspěšným níže (2,9).

Trojnásobná interakce je signifikantní na 5% hladině. Zřetelnější účinky na rozložení nacházíme v rozdílech mezi úspěšnými subjekty a expektací, když se srovnávají s úspěšným partnerem (2,3) a s neúspěšným (4,5); a také v rozdílech mezi úspěšnými bez expektace, když se srovnávají s úspěšnými druhými (3,7) a s neúspěšnými (2,4). Vidíme, že odlišný atribuční vzorek v těchto

Tabulka 10. Průměry sebeatribucí (SA) a atribucí druhému (AD)
na ratingové škále náhody

Expokta- ce (B)	Výkon aktéra (A)				Celkem
	úspěch (A_1)		neúspěch (A_2)		
	Výkon partnera (C)		Výkon partnera (C)		
	úsp. (C_1)	neúsp. (C_2)	úsp. (C_1)	neúsp. (C_2)	
SA:					
S exp. (B_1)	4,0	3,2	2,9	3,0	3,3
Bez exp. (B_2)	3,5	2,8	4,8	4,1	3,8
Celkem	3,7	3,0	3,8	3,5	3,5
AD:					
S exp. (B_1)	2,3	4,5	4,3	4,6	3,9
Bez exp. (B_2)	3,7	2,4	3,3	3,4	3,2
Celkem	3,0	3,4	3,8	4,0	3,5

Tabulka 11. Analýza rozptylu ratingových skóre atribucí náhodě

Zdroj variability	Sebeatribuce				Atribuce druhému		
	SV	PČ	F	P	PČ	F	P
Výkon ak- téra (A)	1	2,1	1,269	ns	9,1	3,991	0,05
Expekta- ce (B)	1	5,5	3,325	ns	10,5	4,605	0,05
Výkon part- nera (C)	1	5,7	3,446	ns	2,1	0,921	ns
A x B	1	19,0	11,487	0,01	2,8	1,228	ns
A x C	1	1,0	0,604	ns	0,3	0,131	ns
B x C	1	0,6	0,362	ns	17,3	7,587	0,01
A x B x C	1	1,1	0,665	ns	13,6	5,964	0,05
Uvnitř	72	1,654	-		2,28	-	

Tabulka 12. Analýza rozptylu s opakovaným měřením pro ratingy náhody v sebeatribucích a atribucích druhému

Zdroj variability	SČ	SV	PČ	F	F
Experimentální podmínky (A)	30,2	7	4,314	1,721	ns
Subjekti (SS)	180,4	72	2,506	-	
Dvojí atribuce (B)	0,0	1	0,0	0,0	ns
A x B	60,2	7	8,6	6,022	0,01
SS x B	102,8	72	1,428	-	

Tabulka 13. Průměry sebeatribucí (SA) a atribucí druhému (AD)
na škále pravděpodobnosti úspěchu

Expekta- ce (B)	Výkon aktéra (A)				Celkem
	úspěch (A_1)		neúspěch (A_2)		
	Výkon partnera (C)		Výkon partnera (C)		
	úsp. (C_1)	neúsp. (C_2)	úsp. (C_1)	neúsp. (C_2)	
SA:					
S exp. (B_1)	6,8	6,4	4,7	5,4	5,8
Bez exp. (B_2)	8,2	8,5	6,6	4,2	6,9
Celkem	7,5	7,4	5,6	4,8	6,3
AD:					
S exp. (B_1)	8,0	7,3	3,9	7,5	6,7
Bez exp. (B_2)	6,3	5,5	5,2	7,0	6,0
Celkem	7,1	6,4	4,5	7,2	6,3

Tabulka 14. Analýza rozptylu skóreů odhadu pravděpodobnosti úspěchu

Zdroj variability	Sebeatribuce				Atribuce druhému		
	SV	PČ	F	P	PČ	F	P
Výkon aktéra (A)	1	101,3	50,448	0,01	15,3	8,693	0,01
Expektace (B)	1	22,0	10,956	0,01	9,1	5,170	0,05
Výkon partnera (C)	1	4,0	1,992	ns	19,0	10,795	0,01
A x B	1	9,8	4,880	0,05	23,1	13,125	0,01
A x C	1	3,2	1,593	ns	58,6	33,295	0,01
B x C	1	7,3	3,635	ns	4,5	2,556	ns
A x B x C	1	18,0	8,964	0,01	3,7	2,102	ns
Uvnitř	72	2,008	-		1,76	-	

Tabulka 15. Analýza rozptylu s opakovaným měřením pro odhady pravděpodobnosti úspěchu vlastního a druhých

Zdroj variability	SČ	SV	PČ	F	P
Experimentální podmínky (A)	152,2	7	21,743	9,248	0,01
Subjekti (SS)	169,3	72	2,351	-	
Dvojí odhad (B)	0,0	1	0,0	0,0	ns
A x B	147,6	7	21,085	14,880	0,01
SS x B	102,0	72	1,417	-	

podmínkách je určován expektací. Ratingy neúspěšných s expektací, ať se srovnání týká úspěšného nebo neúspěšného partnera, se od sebe valně neliší (4,3 a 4,6) a stejně tak ratingy neúspěšných bez expektace (3,3 a 3,4).

Varianční analýza s opakovaným měřením indikuje statisticky signifikantní na 1% hladině pouze dvojí atribuce s experimentálními podmínkami. Značné rozdíly v sebeatribucích a atribucích druhým se objevují v podmínce úspěšných subjektů při srovnání s úspěšnými /v roli aktéra 4,0 a v roli pozorovatele 2,3/ a při srovnání s neúspěšnými /v roli aktéra 3,2 a v roli pozorovatele 4,5/. V podmínce neúspěšných subjektů s expektací při srovnání s úspěšným partnerem v roli aktéra 2,9 a v roli pozorovatele 4,3; srovnání s neúspěšným v roli aktéra 3,0 a v roli pozorovatele 4,6. A konečně v podmínce neúspěšných subjektů bez expektace při srovnání s úspěšnými v roli aktéra 4,8 a v roli pozorovatele 3,3; srovnání s neúspěšným v roli aktéra 4,1 a pozorovatele 3,4.

Vedle odpovědí na retinových škálách měli subjekti odhadovat pravděpodobnost, s níž by byli /podmínka bez expektace/ nebo budou /podmínka s expektací/ úspěšní oni sami a druzí v podobném nebo stejném druhu práce. Výsledky měření na pravděpodobnostní škále předkládá tabulka 13 a příslušné statistiky tabulky 14 a 15.

Na rozložení odhadů vlastního úspěchu působí signifikantním jednoduchým efektem na 1% úrovni faktory výkonu aktéra a expektace. Úspěšní aktéři predikují pro sebe větší pravděpodobnost úspěchu /7,5/ než neúspěšní /5,2/. Subjekti s expektací volí pro sebe nižší pravděpodobnost /5,8/ než bez expektace /6,9/. Hlavní efekt výkonu partnera je statisticky nevýznamný.

Z dvojnásobných interakcí má postačující průkaznost na 5% hladině spojený účinek výkonu aktéra a expektace. Úspěšní subjekti s expektací indikují nižší pravděpodobnost /6,6/ než bez expektace /8,3/ a stejně je tomu u neúspěšných, ale rozdíly v škálových hodnotách jsou malé: v podmínce expektace 5,0 a bez expektace 5,4. Interakce zpětných vazeb je nesignifikantní a expektace s výkonem partnera svou F statistikou je blízká 5% hladině významnosti. Mezi subjekty s expektací a lišící se srovnáním s úspěšným a neúspěšným partnerem jsou rozdíly mizivé /5,7 a 5,9/, ale podstatně větší rozdíl vidíme v podmínce bez expektace: subjekti srovnávající se s úspěšným jedincem vyjadřují více sebevědomí /7,4/ než při srovnání s neúspěšným /6,3/.

Trojnásobná interakce s významností na 1% rovině indikuje vzájemné působení všech manipulovaných proměnných. Nejvyšší míru sebedůvěry projevují úspěšní bez expektace při srovnání s úspěšnými i neúspěšnými partnery /8,2 a 8,5/. Nejnižší odhad pravděpodobnosti vlastního úspěchu připadá na podmínku neúspěšného subjektu bez expektace, srovnávali se s neúspěšným druhým /4,2/ a také na podmínku neúspěšného subjektu s expektací při srovnání s úspěšným jedincem /4,7/.

Pro rozložení pravděpodobností úspěchu druhých dostáváme signifikantní účinek všech faktorů. Hlavní efekt výkonu subjektu je významný na 1% hladině: úspěšní aktéři přisuzují druhému větší pravděpodobnost úspěchu /6,8/ než neúspěšní /5,9/. Subjekti s expektací věří více v úspěch druhého /6,7/ než bez expektace /6,0/. Tento jednoduchý efekt je průkazný na 5% rovině. Hlavní efekt výkonu partnera má významnost na 1% hladině. Subjekti srovnávající se s úspěšným jedincem odhadují jeho možnosti úspěchu níže /5,8/ než při srovnání s neúspěšným /6,8/.

Distribuci pravděpodobností odhadovaných pro druhé silně ovlivňují dvě interakce, obě se statistikou na 1% rovině. První z nich indikuje společný účinek výkonu subjektu a expektace: subjekti s pozitivní zpětnou vazbou a expektací přisuzují druhému vyšší pravděpodobnost /7,6/ než bez expektace /5,9/, ale u neúspěšných je tomu naopak: s expektací dávají nižší odhad /5,7/ než bez expektace /6,1/.

Druhá interakce informuje o spojeném účinku obou zpětných vazeb: úspěšní subjekti srovnávající se s úspěšným partnerem udávají vyšší pravděpodobnost /7,1/, než když se srovnávají s neúspěšným /6,4/; naproti tomu neúspěšní srovnávající se s úspěšným druhým oceňují jeho možnosti níže /4,5/ než při srovnání s neúspěšným /7,2/.

Dvojnásobná interakce expektace s výkonem partnera a rovněž trojnásobná nejsou signifikantní.

Z varianční analýzy s opakovaným měřením dostáváme statistiku významnou na 1% hladině pro experimentální podmínky, což jen potvrzuje závěry založené na multivariační analýze rozptylu. Statistika pro dvojí odhad pravděpodobností je nulová, jak se dalo očekávat podle totožných průměrů totálních skóre. Interakce dvojího měření s experimentálními podmínkami dosahuje 1% roviny významnosti.

Významnost této interakce je dána především odhadem pravdě-

podobností u úspěšných subjektů s expektací při srovnání s neúspěšnými druhými: jejich sebedůvěra je nižší /6,4/ než důvěra v jiné /7,3/; odhadem neúspěšných s expektací při srovnání s úspěšnými: pro sebe stanoví pravděpodobnost vyšší /4,7 než pro jiné /3,9/ a při srovnání s neúspěšnými pravděpodobnost pro sebe je nižší /5,4/ než pro druhé /7,5/; a konečně odhadem neúspěšných bez expektace při srovnání s úspěšnými: více důvěřují ve vlastní úspěch /6,6/ než v cizí /5,2/ a při srovnání s neúspěšnými jedinci věří mnohem méně ve vlastní úspěch /4,2/ a daleko více v úspěch druhých /7,0/.

Popsaná a interpretovaná data uspokojivě dokládají, že faktor expektace přispívá k větším či menším posunům v atribučních stylech subjektů. Proponované situační atribuci aktéra a dispoziční atribuci pozorovatele vyhovují, ale nikoli systematicky odpovědi v podmínce bez expektace; větší variabilita a nedůslednosti v atribucích se dají vyložit tím, že v našem projektu vystupují subjekti současně v obou rolích.

Atribuce subjektů v podmínce expektace se ve značném stupni odklánějí od vzorků dosti pravidelně se objevujících v situacích s výkonovou motivací. Ve funkci aktéra přisuzují své úspěchy méně schopnostem a při neúspěchu ve větší míře připouštějí dispoziční nedostatky; ve funkci pozorovatele spojují úspěchy druhých více s vnitřními a neúspěchy více s vnějšími faktory.

Pro subjekty bez expektačních účinků zjišťujeme častěji atribuční postoje, usměrňované já-sloužícími sklony v roli aktéra a základním atribučním omylem v roli pozorovatele. Při úspěchu si sami přisuzují více schopností, ale úspěch druhých vysvětlují ve skrovnějším rozsahu jejich dispozicemi; atribuce neúspěchu vlastního i partnera jdou převážně opačným směrem.

Je možné, že expektace nutí k věcnějšímu posouzení informace implikované zpětnou vazbou. Subjekti v podmínce bez expektace přijímají patrně bez jakýchkoli rozpaků úspěch jako informaci s vysokou rovinou konzistence a neúspěch jako údaj o vysoké rovině distinktivnosti; mohou je využívat ve svých atribucích shodně s propozicemi Kelleyova modelu /1972/.

Hypotézami predikované atribuční odlišnosti jsou zřejmé také pro ostatní kauzální zdroje. Subjekti s expektací v roli aktéra si připisují více úsilí a v roli pozorovatele si počínají opačně. Naproti tomu subjekti bez expektace přisuzují zvýšené úsilí druhým, ale ne sobě. Nízké sebeatribuce nestabilním vnitřním příčinám mají nepochybně sebezprezentační poslání: při úspě-

chu nízké úsilí implikuje vyšší schopnosti a při neúspěchu sebevědomí nemusí být ohroženo.

Subjekti bez expektace považují řešené úkoly za náročnější pro druhé než pro sebe, ale v podmínce s expektací označují úkoly za obtížnější pro sebe než pro partnera. Neúspěšní s expektací vysvětlují méně svůj výsledek jako věc náhody, ale bez expektace častěji vidí ve svém nezdaru zásah nejrůznějších náhodných faktorů.

Zaznamenané rozdíly naznačují, že atribuce, jimiž se určitá výkonová fáze završuje, dají se často interpretovat jako odpovědi na přijímanou vlastní zpětnou vazbu a na zpětnou vazbu, kterou přijímá druhý, aniž by musely vycházet z promyšlenější kauzální analýzy. Tak atribuce, které jsou co do přesnosti a zdůvodněnosti mimo dosah možného ověření opakovanou nebo různě obměňovanou činností, mohou podléhat ve větším rozsahu motivačnímu zkreslení.

V podmínce, kdy člověk zjišťuje, že se opět ocitne v úkolové situaci, mohou být já-sloužící sklony zmírněny nebo eliminovány vědomím, že budoucí výsledky mohou otrást a znehodnotit aktuální kauzální inference, vyvolat nepříznivý dojem u jiných, a proto bude v posuzování už dosažených výsledků obezřetnější a uvážlivější.

Analyzované atribuční vzorky se podle předpokladu promítají do výsledků měření na pravděpodobnostní škále. Úspěšní subjekti bez expektace vindikují pro sebe větší pravděpodobnost úspěchu a vyjadřují méně důvěry v úspěch druhého, ale s expektací udávají, že větší naději na úspěch má partner. Neúspěšní subjekti v obou podmínkách predikují pro sebe více úspěchu, jestliže příčiny dosavadního výkonu přiřkli vnějším zdrojům, ale uvažují spíše o nezdaru, jestliže jejich původní atribuce směřovaly k vnitřním příčinám.

Některá experimentální data upozorňují, že problematika atribucí si žádá detailnější projekty, které by přihlížely ke složitým vztahům mezi kauzálními zdroji z pozice aktéra a pozorovatele v procesu sociálního srovnání.

2. Účinky se bemonitorování v atribučních procesech

V posledních letech se začíná rozvíjet odvětví sociální psychologie, které je označováno termínem teorie atribuce. Bývá zařazováno do učebnic sociální psychologie jako samostatné téma, nebo je přiřazováno k teorii interpersonální percepce /např. Andrejevová 1984/. Atribuční teorie vymezuje procesy, na jejichž základě lidé získávají informace, které potom používají k odhalení příčin svého vlastního chování a chování jiných lidí /Shaver 1975/. Vychází se ze skutečnosti, že pochopení kauzálních jevů je jedním z důležitých aspektů života člověka. Atribuční teorie se soustřeďuje také na přisuzování odpovědnosti za dané činy. Vzhledem k tomu, že problematika atribučních teorií je podrobně rozpracovávána v úvodních teoretických částech, nebudeme zde analyzovat ani srovnávat jednotlivé atribuční teorie/Heider /podle Shaver 1975/, Kelley 1973, Jones, Davis 1965/. Weine-
rův /1974, 1976, 1980, 1982 aj./ model analyzuje atribuční procesy v situacích úspěšnosti. Ve svém pojetí používá čtyři základní příčiny úspěchu a neúspěchu - schopnosti, úsilí, úkolová obtížnost a náhoda. Tyto dále klasifikuje na vnější a vnitřní, stabilní a nestabilní, kontrolovatelné a nekontrolovatelné. Tento přístup vyvolal značný experimentální ohlas. K nejtypičtějšímu zjištění patří skutečnost, že jednatelé má tendenci přisuzovat úspěch vnitřním příčinám /schopnosti, úsilí/ a neúspěch vnějším příčinám /náhoda, obtížnost úkolu ap / Atribuční procesy v situacích úspěšnosti mají široké aplikační možnosti zejména ve výchovně vzdělávacím procesu. Atribuční teorii je věnována pozornost v sovětské i naší psychologii /Agejev 1982, Muzdybaev 1982, Khol 1984, Hrabal, Man, Pavelková 1984, Papica 1979, 1984/.

Vzhledem k tomu, že jsme se pokusili zjistit účinky se bemonitorování v atribučních procesech, zastavíme se krátce u tohoto pojmu. Snyder /1974, 1979/ vymezuje se bemonitorování jako tendenci, na základě které jedinci mohou a také vykonávají kontrolu nad svým expresivním chováním, sebe prezentací. Rozděluje jedince na základě skóre ve škále se bemonitorování na jedince vysoce a nízce se bemonitorující. Jedinci s vysokou úrovní se bemonitorování jsou zvláště citliví na exprese a sebe prezentace ostatních v sociálních situacích a používají jich jako klíče pro regulování a kontrolu svého vlastního verbálního a neverbálního sebe prezentování. Jedinci s nízkou úrovní se bemonitorování

nejsou k sociálním informacím a situačně vhodné sebe prezentaci tak pozorní. Nemají také příliš dobře vyvinutý repertoár schopností sebe prezentace a jejich expresivní chování je ovlivněno jejich efektivním staveb a postoji.

Jaké důsledky z toho plynou pro chování jedinců v sociálním prostředí? Jedinci s vysokou úrovní sebemonitorování přizpůsobují své chování na základě situačních informací, korespondence mezi chováním a postoji je minimální. Jedinci s nízkou úrovní sebemonitorování regulují své chování na základě informací o svých vnitřních stavech, jsou méně citliví k situačním a interpersonálním klíčům. Jejich chování je konzistentní v různých situacích a je stabilní v čase. Korespondence mezi chováním a postoji je maximální. Jedinci s vysokou úrovní sebemonitorování nabízejí převážně situační vysvětlení pro své chování. Jedinci s nízkou úrovní sebemonitorování preferují dispoziční vysvětlení svého chování.

Ve výzkumném projektu jsme se pokusili spojit atribuční procesy se sebemonitorováním. Použili jsme navozené situace úspěchu a neúspěchu v úkolu /experiment č. 1/ a ve druhém experimentu jsme se zaměřili na účinky sebemonitorování v sociálních podmínkách. Realizovali jsme dva experimenty, jejichž popisu a výsledkům budeme věnovat další část výkladu.

2. Hypotézy

I. Předpokládáme /ve shodě s postuláty Snydera 1979/, že sebemonitorování bude mít vliv na závisle proměnné. Jedinci s nízkou úrovní sebemonitorování budou vysvětlovat své výkony v úkolu na základě dispozičních faktorů /schopnosti, úsilí/ a jedinci s vysokou úrovní sebemonitorování na základě situačních faktorů /obtížnost úkolu, náhoda/. /Experiment č. 1/.

II. Předpokládáme, že vliv sebemonitorování se může pravděpodobněji a silněji objevit, jestliže se subjekti posuzují na základě úspěchu a neúspěchu v sociální oblasti /experiment č. 2/.

III. Ve shodě s jinými výzkumy předpokládáme, že jedinci budou úspěch přisuzovat vnitřním příčinám /úsilí, schopnosti/ a neúspěch vnějším příčinám /náhoda, obtížnost úkolu/. /Experiment č. 1/.

3. Experimentální projekty

Experiment č. 1

Experimentu č. 1 se zúčastnilo 40 dívek a 36 chlapců /učni Oděvní tvorby a Knihařských závodů v Olomouci/. Byla jim administrována škála sebemonitorování /Snyder 1974/. Na základě mediánu byli subjekti rozděleni na vysoce a nízce sebemonitorující. Všem byl administrován subtest z Ravenova testu a bylo jim řečeno, že jde o test inteligence. Potom byli subjekti náhodně rozděleni do podmínky úspěchu a neúspěchu. V podmínce úspěchu jim bylo řečeno, že dosáhli vynikajícího výsledku, který se povede pouze 10 lidem ze 100. V podmínce neúspěchu jim bylo oznámeno, že 90 lidí ze 100 je lepší než oni. Potom prováděli atribuce na 5 stupňových škálách: maximální a minimální úsilí, obtížný a snadný úkol, schopný a neschopný, náhodný a nenáhodný výkon. Subjekti byli dále požádáni, aby se zamysleli nad výkonem opačným, tzn. úspěšní měli hodnotit neúspěšný výkon a neúspěšní úspěšný výkon na stejných responzních škálách.

Experiment měl tvar 2 /vysoce a nízce sebemonitorující/ x 2 /úspěšní, neúspěšní/ x 2 /hodnocení sebe a druhého/ x 2 /pohlaví/. V políčku pro chlapce bylo 9 osob. V políčku pro dívky bylo 10 osob. Závisle proměnné /schopnosti, úsilí, úkolová obtížnost, náhoda/ jsme přeskupovali podle místa kontroly na vnitřní a vnější.

Experiment č. 2

Experimentu č. 2 se zúčastnilo 80 učňů /40 chlapců a 40 dívek/. Byla jim administrována škála sebemonitorování a byli rozděleni mediánem na vysoce a nízce sebemonitorující. Dále byl sejmut sociometrický test, ve kterém subjekti vybírali 3 nejoblíbenější a 3 nejméně oblíbené jedince ze třídy. Potom byli náhodně přiděleni do podmínky sociálního úspěchu a neúspěchu. V podmínce sociálního úspěchu bylo subjektům řečeno, že na základě sociometrického testu představují vysoce oblíbenou osobu v jejich skupině /dosáhli nadprůměrného počtu sociometrických výběrů/. V podmínce sociálního neúspěchu jim bylo řečeno, že dosáhli podprůměrný počet výběrů a že představují neoblíbenou osobu ve své skupině. Potom se subjekti hodnotili na 14 sedmistupňových škálách, které byly zaměřeny na vlastnosti osobnosti /pohotový - těžkopádný, odvážný - bázlivý, soustředěný - roztěkaný, klidný - vznětlivý, zodpovědný - nezodpovědný, sebejistý - podceňující se, věcný - fantasta, vřelý - chladný, důvěryhodný - nedůvěryhodný, snášenlivý - hašteřivý, ochotný pomoci - sobecký, ohleduplný -

bezohledný, ovládající se - výbušný, družný - samotářský/.
Hodnocení bylo skórováno v následujícím směru. Čím vyšší skóre, tím negativnější sebehodnocení.

Experiment měl tvar 2/pohlaví/ x 2/oblíba, neoblíba/ x 2/ vysoce a nízce sebemonitorující/ s 10 subjekty v políčku.

Jako statistickou metodu zpracování jsme zvolili analýzu rozptylu pro opakovaná měření /experiment č.1/ a analýzu rozptylu /experiment č.2/ podle Winera /1971/.

Na závěr každého experimentu bylo subjektům oznámeno, že úspěch a neúspěch se nevztahoval k jejich skutečnému výkonu nebo hodnocení, ale že jim byl přidělen náhodně.

4. Interpretace výsledků

Experiment č.

Pro statistické hodnocení jsme použili analýzu rozptylu pro opakovaná měření. Vzhledem k tomu, že jsme nedosáhli stejného počtu subjektů v políčku, počítali jsme výsledky zvlášť pro populaci hochů a dívek.

Nejdříve popíšeme nezávisle proměnné. Sebemonitorování /A1 - nízce sebemonitorující, A2 - vysoce sebemonitorující/. Úspěch /B1 - úspěšní, B2 - neúspěšní). Hodnocení (C1 - vnitřní příčiny při sebehodnocení, C2 - vnější příčiny při sebehodnocení, C3 - vnitřní příčiny pro hodnocení druhého, C4 - vnější příčiny pro hodnocení druhého/. Nejdříve budeme prezentovat výsledky v populaci chlapců.

Tab. č.1: Průměry výsledků v populaci chlapců

	sebehodnocení		hodnocení druhého		
	C1	C2	C3	C4	
	/vnitřní/	/vnější/	/vnitřní/	/vnější/	
A1/nízce sebe- monitorující/	B1 /úspěch/ 7,3	5,3	4,7	7,4	6,2
	B2/neúsp./ 7,0	6,6	9,6	3,8	6,5
	B1/úspěch/ 7,7	5,4	5,5	7,0	6,4
A2/vysoce sebe- monitorující	B2/neúsp./ 6,3	6,3	8,8	5,5	6,7
	7,1	5,6	7,2	6,0	6,5

Tab. č. 2: Analýza rozptylu pro populaci chlapců

zdroj variability	SV	podíl	F	
mezi subjekty	35			
sebemonitorování /A/	1	2,01	0,85	
úspěch /B/	1	3,69	1,57	
A x B	1	0,00	0,00	
chyba mezi	32	2,35		
A x C	3	1,15	0,72	
hodnocení /C/	3	21,52	13,53	+
B x C	3	72,56	45,63	+
A x B x C	3	5,97	3,75	
chyba uvnitř	96	1,59		

+/ $p < 0,01$

Ze samostatných účinků je významné působení faktoru hodnocení /C/ na 1% hladině. Jedinci používali statisticky významně více vnitřní příčiny pro hodnocení svého výkonu i výkonu druhého.

Z dvojnásobných interakcí je statisticky významná interakce B x C. Tuto interakci jsme detailněji analyzovali. Jedinci v podmínce úspěchu používali statisticky významně více vnitřní příčiny pro sebehodnocení ($F=4,47$, $p < 0,01$ / než jedinci v podmínce neúspěchu. Použití vnějších podmínek pro sebehodnocení se statisticky nelišilo. Pro hodnocení druhého používali statisticky méně vnitřní příčiny ($p < 0,01$ / a statisticky více vnější příčiny / $p < 0,01$ / jedinci v podmínce úspěchu ve srovnání s jedinci v podmínce neúspěchu.

Nyní předložíme výsledky stejné analýzy v populaci dívek.

Tab. č. 3: Průměry výsledků v populaci dívek

	sebehodnocení		hodnocení druhého		
	C1 /vnitřní/	C2 /vnější/	C3 /vnitřní/	C4 /vnější/	
B1/úspěch/	6,1	5,7	4,8	7,5	6,0
A1/nízce sebemonitor./					
B2/neúsp./	6,9	6,4	9,3	4,5	6,7
B1/úspěch/	6,7	5,3	4,9	8,1	6,2
A2/vysoce sebemonitor./					
B2/neúsp./	5,6	6,5	8,0	5,6	6,4
	6,3	5,9	6,7	6,4	6,3

Tab. č. 4: Analýza rozptylu pro populaci dívek

zdroj variability	SV	podíl	F	
mezi subjekty	39			
sebemonitorování /A/	1	0,16	0,07	
úspěch/B/	1	8,56	3,82	
A x B	1	3,30	1,47	
chyba mezi	36	2,24		
hodnocení /C/	3	4,07	1,63	
A x C	3	4,04	1,62	
B x C	3	73,57	29,54	+
A x B x C	3	3,95	1,58	
chyba uvnitř	108	2,49		

+ / $p < 0,01$

Z této tabulky je pro nás nejvýznamnější statistické působení dvojnásobné interakce B x C. Detailnější analýza ukázala tyto výsledky. Jedinci se statisticky nelišili v podmínce svého úspěchu a neúspěchu při používání vnitřních příčin. Pokud jde o vnější příčiny, byl rozdíl zjištěn na 5% hladině významnosti. Jedinci v podmínce neúspěchu přisuzovali výkon vnějším příčinám více než jedinci v podmínce úspěchu. Při hodnocení druhého používali jedinci v podmínce úspěchu statisticky více vnějších příčin a statisticky méně vnitřních příčin než jedinci v podmínce neúspěchu na 1% hladině významnosti.

Vzhledem k nemožnosti prezentovat všechny výsledky ve formě tabulek budeme dále uvádět pouze verbální formou nejdůležitější výsledky, které se týkají zpracované problematiky.

Nejdříve budeme sledovat statistickou významnost působení sebemonitorování na závisle proměnné v dívčí populaci. Zjistili jsme, že v této populaci nepůsobil samostatný faktor statisticky významně na žádnou závisle proměnnou. Nejsilněji působil na závisle proměnnou obtížnost úkolu $/F=3,75, p=0,05/$. Jedinci nízkce sebemonitorující přisuzují menší význam obtížnosti úkolu ve srovnání s vysoce sebemonitorujícími jedinci. Bylo také zjištěno marginální působení sebemonitorování na závisle proměnnou schopnosti $/F=2,45, p=0,1/$. Jedinci nízkce sebemonitorující přisuzují větší význam schopnostem než jedinci vysoce sebemonitorující.

Statisticky významné se však prokázaly dvojnásobné interakce. Sebemonitorování působilo spolu s faktorem úspěchu ve dvojnásobné interakci při vlivu na závisle proměnnou úsilí $/F=8,47, p<0,01/$. Jedinci vysoce sebemonitorující v podmínce neúspěchu kladou menší důraz na úsilí ve srovnání s jedinci nízkce sebemonitorujícími v podmínce neúspěchu. Dále jedinci nízkce sebemonitorující přikládají statisticky větší význam úsilí v podmínce neúspěchu než v podmínce úspěchu.

Další významná dvojnásobná interakce se objevila při vlivu na závisle proměnnou - vnitřní příčiny. Sebemonitorování působilo spolu s úspěchem $(F=5,96, p<0,05/$. Jedinci nízkce sebemonitorující přisuzují větší význam vnitřním příčinám než jedinci vysoce sebemonitorující. Nejsilnější je tato tendence v podmínce neúspěchu.

Dále se objevila marginální interakce $/F=2,97, p<0,1/$ sebemonitorování a hodnocení při vlivu na závisle proměnnou vnější příčiny. Jedinci vysoce sebemonitorující se liší od jedinců nízkce sebemonitorujících při používání vnějších příčin, když hodnotí výkon druhé osoby. Jedinci vysoce sebemonitorující používají více vnější příčiny při hodnocení výkonu druhého.

V populaci chlapců nebylo působení samostatného faktoru sebemonitorování opět významné. Ukázala se významná pouze dvojnásobná interakce, kdy sebemonitorování působilo s úspěchem na závisle proměnnou náhody $/F=6,25, p<0,05/$. Jedinci vysoce sebemonitorující v podmínce neúspěchu přisuzují větší význam náhodě ve srovnání s jedinci nízkce sebemonitorujícími.

Experiment č. 2

Nezávisle proměnné jsme označili takto: pohlaví A/A1 - chlapci, A2 - dívky/, obliba B /B1 - oblíbení, B2 - neoblíbení/, sebemonitorování C /C1 - nízce sebemonitorující, C2 - vysoce sebemonitorující/.

Analýzou rozptylu jsme zkoumali vliv nezávisle proměnných na závisle proměnné /hodnocení na osobnostních škálách/ celkově.

Tab. č. 5: Průměry výsledků pro celkové sebehodnocení

	C1 /nízce sebemonitorující/		C2 /vysoce sebemonitorující/		
	B1/oblíbení/	B2/neoblíbení/	B1/oblíbení/	B2/neoblíbení/	
A1/chlapci/	45,2	46,0	42,1	43,3	44,1
A2/dívky/	45,2	51,8	42,7	43,5	45,8
	45,2	48,9	42,4	43,4	44,9

Tab. č. 6: Analýza rozptylu pro celkové sebehodnocení

zdroj variability	SV	podíl	F	
pohlaví /A/	1	52,81	0,80	
obliba /B/	1	112,81	1,72	
sebemonitorování	1	340,31	5,19	++
A x B	1	35,12	0,53	
A x C	1	32,52	0,49	
B x C	1	35,12	0,53	
A x B x C	1	49,6	0,75	
uvnitř	72	65,5		

++/ $p < 0,05$

Ze samostatných účinků působí významně pouze faktor sebemonitorování na 5% hladině statistické významnosti. Jedinci nízce sebemonitorující se hodnotí negativněji než jedinci vysoce sebemonitorující.

Dále jsme analyzovali působení nezávisle proměnných na jednotlivé osobnostní škály. Vypočítali jsme celkem dalších 14 analýz rozptylu, abychom zjistili detailněji působení proměnných. Vzhledem k nedostatku místa nebudeme uvádět jednotlivé tabulky analýz rozptylu, ale popíšeme pouze významné výsledky.

které se týkají sebemonitorování.

Zjistili jsme samostatné významné působení sebemonitorování na osobnostní dimenze pohotový - těžkopádný / $F=4,14$, $p<0,05$, odvážný - bázlivý / $F=3,93$, $p<0,05$ /, ochotný pomoci - sobecký / $F=6,48$, $p<0,05$ /. Působení bylo v následujícím směru. Jedinci nízkce sebemonitorující se hodnotí jako těžkopádnější, bázlivější a více sobečtí než jedinci vysoce sebemonitorující.

Z dvojnásobných interakcí bylo významné působení sebemonitorování a oblíbenosti na osobnostní rys pohotový-těžkopádný / $F=4,16$, $p<0,05$ /. Jedinci nízkce sebemonitorující se hodnotí v podmínce neoblíbenosti jako těžkopádnější než jedinci vysoce sebemonitorující v podmínce oblíbenosti.

5. Diskuse a závěry

Hypotéza I byla stanovena ve shodě s teoretickými předpoklady Snydera /74,79/, které jsme se snažili včlenit do rámce atribuční teorie. Předpokládali jsme, že jedinci nízkce sebemonitorující budou vysvětlovat své výkony na základě vnitřních atribucí /schopnosti, úsilí/ a jedinci vysoce sebemonitorující budou vysvětlovat své výkony na základě vnějších atribucí /obtížnost úkolu, náhoda/.

Když shrneme výsledky, docházíme k závěru, že samostatné působení faktoru sebemonitorování nebylo statisticky významné. Nejsilněji působil samostatný faktor sebemonitorování na závisle proměnné obtížnost úkolu a schopnosti v populaci dívek. Působení bylo ve směru sledované hypotézy. Jedinci nízkce sebemonitorující přisuzovali menší význam obtížnosti úkolu a větší význam schopnostem ve srovnání s jedinci vysoce sebemonitorujícími.

Statisticky významné se však ukázalo působení faktoru sebemonitorování ve dvojnásobných interakcích především s nezávisle proměnnou úspěchu. Při vlivu na závisle proměnnou úsilí v dívčí populaci ukázala dvojnásobná interakce tento směr působení. Jedinci vysoce sebemonitorující v podmínce neúspěchu kladou menší důraz na úsilí ve srovnání s jedinci nízkce sebemonitorujícími v podmínce neúspěchu. Při vlivu na závisle proměnnou vnitřní příčiny v dívčí populaci ukázala dvojnásobná interakce tento směr působení. Jedinci nízkce sebemonitorující přisuzovali větší význam vnitřním příčinám než jedinci vysoce sebemonitorující. Nejsilnější byla tato tendence v podmínce neúspěchu. Při vlivu na závisle proměnnou náhody v populaci

chlapců ukázala dvojnásobná interakce tento směr působení. Jedinci vysoce sebemonitorující v podmínce neúspěchu přisuzují větší význam náhodě ve srovnání s jedinci nízce sebemonitorujícími.

Z dalších výsledků bychom mohli ještě interpretovat marginální dvojnásobnou interakci, kdy sebemonitorování spolu s hodnocením působí na závisle proměnnou vnější příčiny. Interakce naznačila tento směr působení. Ve srovnání s jedinci nízce sebemonitorujícími používají jedinci vysoce sebemonitorující více vnější příčiny při hodnocení výkonu druhého.

Můžeme konstatovat, že působení faktoru sebemonitorování ve dvojnásobných interakcích bylo ve shodě s naším předpokladem, že rozdíly v sebemonitorování budou ovlivňovat atribuční procesy. Je zajímavé, že vlivy sebemonitorování se objevily nejsilněji v populaci dívek a v podmínce neúspěchu. Je možné, že dívky jsou více ovlivňovány proměnnou sebemonitorování než hoši. Neúspěšná situace může mít větší vliv na subjekty a může více stimulovat sebemonitorující tendence.

Hypotéza II byla testována experimentem č. 2. Předpokládali jsme, že vliv sebemonitorování se může pravděpodobně projevit silněji, jestliže se subjekti budou posuzovat na základě úspěchu a neúspěchu v sociální oblasti. Úspěch a neúspěch v sociální oblasti jsme simulovali prostřednictvím realizace sociometrického testu. Potom bylo subjektům oznámeno, že na základě tohoto testu dosáhli buď značné obliby nebo neobliby. Dále jsme zjišťovali vliv sebemonitorování na hodnocení 14 osobnostních rysů. Analýza rozptylu (tab.č.6) ukázala statisticky významné samostatné působení faktoru sebemonitorování na hodnocení v tomto směru. Jedinci nízce sebemonitorující se hodnotili negativněji než jedinci vysoce sebemonitorující. Abychom zjistili detailnější působení sebemonitorování, provedli jsme analýzy rozptylu pro jednotlivé vlastnosti a zjistili jsme tyto významné směry. Jedinci nízce sebemonitorující se hodnotili jako těžkopádnější, bázlivější a více sobečtí než jedinci vysoce sebemonitorující.

Z dvojnásobných interakcí bylo významné působení sebemonitorování a obliby na osobnostní rys pohotový - těžkopádný. Jedinci nízce sebemonitorující se hodnotili jako těžkopádnější v podmínce neobliby ve srovnání s jedinci vysoce sebemonitorujícími.

V tomto experimentu se ukázalo působení sebemonitorování silnější, protože se objevilo významné samostatné působení faktoru sebemonitorování na proměnnou hodnocení. Ze závěru, že jedinci nízkce sebemonitorující se hodnotí celkově i na jednotlivých škálách spíše negativněji, můžeme usuzovat, že příkládají spíše větší význam osobnostním rysům, což podporuje i výsledek dvojnásobné interakce při působení na rys pohotový - těžkopádný. V úvodu jsme uvedli, že jedinci nízkce sebemonitorující jsou méně citliví k situačním klíčům, jejich jednání je konzistentní v různých situacích a je stabilní v čase. Tuto tendenci bychom mohli označit jako menší úroveň pružnosti a přizpůsobivosti; mohli bychom postulovat, že tyto jedinci jsou těžkopádnější v sociálním poli. Vzhledem k tomu, že jsou méně citliví na sociální podněty, mohou se častěji dostávat do nepříjemných situací, které v nich mohou vyvolávat obavy z dalších situací, proto se mohou posuzovat jako bázlivější ve srovnání s jedinci vysoce monitorujícími.

Můžeme shrnout, že výsledky tohoto experimentu potvrdily naše předpoklady a jsou v souladu s teorií sebemonitorování. Sledovaná oblast sebemonitorování prokázala jistou teoretickou nosnost jak v oblasti úkolové, tak především v oblasti sociálního úspěchu a neúspěchu.

Hypotéza III vycházela ze závěrů Weinerja (74) a Beckmana (podle Kleinkeho 78), že jedinci budou úspěch přisuzovat vnitřním příčinám a neúspěch vnějším příčinám. Budeme zkoumat tuto tendenci v populaci dívek i chlapců.

Analýza rozptylu v populaci chlapců (tab.č.2) ukázala tyto výsledky. Ze samostatných účinků se ukázalo jako statisticky významné působení faktoru hodnocení. Jedinci používali statisticky významně více vnitřní příčiny (schopnosti + úsilí) pro hodnocení svého výkonu i výkonu druhého jedince.

Pro nás bude užitečnější analýza statisticky významné dvojnásobné interakce úspěch x hodnocení. Nejdříve se zaměříme na hodnocení vlastního výkonu. Jedinci, kteří byli v podmínce úspěšnosti, přisuzovali svůj výkon více vnitřním příčinám než příčinám vnějším (obtížnost úkolu + náhoda). Jedinci, kteří byli v podmínce neúspěchu, se v přisuzování vnějších a vnitřních příčin nelišili. Při hodnocení druhého byla situace následující. Jedinci úspěšní měli hodnotit příčiny výkonu fiktivního neúspěšného jedince. Jedinci neúspěšní měli hodnotit

příčiny výkonu fiktivního úspěšného jedince. Jedinci, kteří hodnotili neúspěch druhého, přisuzovali tento neúspěch více příčinám vnějším než vnitřním. Jedinci, kteří hodnotili úspěch druhého, přisuzovali tento úspěch více příčinám vnitřním než vnějším.

V populaci chlapců byl tedy vlastní úspěch i úspěch druhého přisuzován vnitřním příčinám. Vlastní neúspěch byl přisuzován jak vnitřním, tak vnějším příčinám. Neúspěch druhého byl přisuzován vnějším příčinám.

Dále budeme pokračovat analýzou výsledků v populaci dívek (tab.č.4) . Zde byla opět statisticky významná dvojnásobná interakce úspěch x hodnocení. Úspěšné dívky přisuzovaly svůj úspěch statisticky významně více vnitřním příčinám ve srovnání s vnějšími příčinami. Když úspěšné dívky hodnotily neúspěch druhého, tak používaly statisticky významně více vnější příčiny ve srovnání s vnitřními. Tato tendence byla stejná jako u chlapců. Neúspěšné dívky přisuzovaly svůj neúspěch jak vnějším, tak vnitřním příčinám. Když hodnotily neúspěšné dívky úspěšného druhého, přisuzovaly jeho výkon statisticky významně více vnitřním příčinám ve srovnání s vnějšími. Tato tendence odpovídá stejné tendenci v populaci chlapců.

V populaci dívek byl rovněž vlastní úspěch i úspěch druhého přisuzován vnitřním příčinám. Vlastní neúspěch byl přisuzován vnějším příčinám.

Můžeme uzavřít, že v populaci dívek i chlapců se objevily stejné tendence, které odpovídají v podstatě našim předpokladům. Úspěch (vlastní i druhého) byl přisuzován vnitřním příčinám. Neúspěch druhého byl přisuzován vnějším příčinám. Pouze vlastní neúspěch byl přisuzován jak vnitřním, tak vnějším příčinám. Objevila se tedy zajímavá tendence ve vztahu k neúspěchu. Neúspěch druhého je přisuzován zřetelně vnějším příčinám, zatímco hodnocení vlastního neúspěchu není jak u chlapců, tak u dívek jednoznačně diferencováno. Příčiny tohoto jevu mohou být následující. Může zde působit egodefenzivní mechanismus, jehož podstatou je chránit integritu já před narušením, a přisouzení neúspěchu jednoznačně vnitřním příčinám by patrně takovéto narušení mohlo produkovat. Na druhé straně subjekt cítí jistou odpovědnost za neúspěch, a proto můžeme přisouzení neúspěchu vnějším příčinám považovat za neadekvátní. Je pravděpodobné, že výsledek je odrazem spolupůsobení obou těchto mechanismů. Subjekt se tedy cítí odpovědný za svůj neúspěch, ale současně má obavy tento neúspěch zcela přijmout.

Přisouzení úspěchu (vlastního i druhých) vnitřním příčinám je psychologicky neproblematické a odpovídá výchovným i kulturním vzorcům.

Je možné uvažovat o praktickém využití atribučních procesů a sebemonitorování v těchto oblastech.

Sebemonitorování je možno využít především v oblasti sociálního úspěchu a neúspěchu. Vyjdeme-li opět ze základní teze, že jedinci s vysokou úrovní sebemonitorování nabízejí převážně situační vysvětlení pro své chování a jedinci s nízkou úrovní sebemonitorování nabízejí převážně dispoziční vysvětlení pro své chování, můžeme konstatovat, že tito dva jedinci se mohou lišit ve způsobu přebírání odpovědnosti za dané jednání a chování. Jak to potvrdily naše výsledky, existují určité tendence při přisuzování odpovědnosti vnitřním příčinám u jedinců s nízkým sebemonitorováním a přisuzování vnějším příčinám u jedinců s vysokým sebemonitorováním. Úroveň sebemonitorování může tedy subjektivně zkreslit objektivní proces přijímání nebo percipování odpovědnosti za dané činy nebo činy např. podřízených a nadřízených v pracovním procesu. Jeho výsledkem mohou být tak často citované "objektivní příčiny", i když objektivně nemusí existovat.

Jedince s nízkým sebemonitorováním jsme také označili jako jedince "méně pružné" v sociálním poli. Z toho plyne pravděpodobně nižší efektivnost v povoláních nebo funkcích, jejichž podstatou je styk s lidmi. Z tohoto hlediska můžeme považovat nízkou úroveň sebemonitorování za jednu z proměnných, které by signalizovaly např. potřebu sociálního tréninku nebo výběru pro dané povolání.

V dalších možnostech aplikace sledované problematiky můžeme navázat na souvislost s odpovědností, která je považována za jednu ze základních vlastností osobnosti (Angelov 1981, Grulich 1983, Hudeček 1979, 1983, Rubinštejn 1967, Tugarinov 1981). Odpovědnost má vztah k sebemonitorování, ale i k atribučním procesům. O tom svědčí např. studie Muzdybaeva (82), který zkoumal odpovědnost pracovníků za specifické druhy pracovních činností a závazky a zjistil, že odpovědnost je ve vztahu ke stupni psychologické distance k těmto činnostem. Z tohoto hlediska se nabízí možnost využít poznatků, které byly získány na základě teorie atribuce, v mnoha rovinách sociálního pole při zjišťování odpovědnosti za výkon, úspěch, nehody, chování aj. zejména v oblasti průmyslu.

Další možnost využití dané problematiky se nabízí v oblasti klinické psychologie a psychoterapie. V oblasti psychoterapie se používá misatribuce kauzality k odtrénování např. strachu, nespavosti ap.

Teorie atribuce nachází své místo také v oblasti pedagogické praxe. Lze ji např. využít v oblastech, které souvisejí s prožíváním úspěchu a neúspěchu, při navozování úspěchu a překonávání neúspěchu. Časté opakování neúspěchu navozuje stav, kterému se říká naučená bezmocnost. Bezmocné děti připisují svůj neúspěch většinou svým nedostatečným schopnostem a zaujímají negativní vztah k úkolu popř. škole. To se týká především dětí, které mají schopnosti v normě. Na odstranění této skutečnosti jsou vypracovány programy, jejichž cílem je změnit percepci příčin neúspěchu. Neúspěch se přisuzuje nedostatečnému úsilí, což může mít značný význam pro vyučovací proces, poněvadž s percipovanou příčinou neúspěchu je spojen i další učební postup žáka. Jestliže žák přisuzuje neúspěch svým neadekvátním schopnostem, bez ohledu na to, čím je neúspěch reálně způsoben, pak se stává bezmocným, protože schopnosti percipuje více méně jako jednou pro vždy dané. Jestliže přisuzuje neúspěch nedostatku úsilí, pak se nemusí vzdávat, protože věří, že když bude pilněji pracovat, může úspěchu dosáhnout. Tyto motivační programy mohou zlepšit celkovou situaci žáka ve škole. Můžeme je také využít k tréninku učitelů za tím účelem, aby pro hodnocení výkonu žáků používali spíše úsilí nebo vnější příčiny než schopnosti, což může mít za následek zlepšení výkonu žáků (bliže Dařílek 1983, Dařílek v tisku).

3. Sebeuvědomění a sebmonitorování osob závislých na alkoholu

1. Závislost na alkoholu a osobnost

Závislost na droze je termín obsahující diagnostickou informaci. V individuálním případě je nutné za ním vidět komplex proměnných, které - i když vyústí v jednotnou diagnostiku - mají osobité charakteristiky. Urban (1973) propracoval model vzniku drogové závislosti jako tetraedr s vrcholy - proměnnými: droga, prostředí, podnět, osobnost. Vzájemné mnohočetné interakce vyjadřují komplexnost vývoje závislosti na droze, přičemž je zcela zřejmé, že základní čtyři intervenující faktory jsou dále členitelné. Četnost skutečně intervenujících proměnných v celém systému, jímž je lidský život, znemožňuje jejich důslednou kontrolu.

Alkoholická závislost progreduje ve čtyřech fázích, přitom lze odlišit pět základních typů abusu. Dále se diferencují abstinenti, konzumenti, pijáci, závislí na alkoholu, alkoholové duševní poruchy. Podrobné diagnostické rozlišení podává Skála (1957) a další. Skálova česká monografie, která je již téměř 28 let stará, se vedle dalších kapitol zabývá také osobností alkoholika. Autor konstatuje, že nelze hovořit o jednom typu tzv. alkoholické osobnosti.

Shodu nacházíme především v základní metodické výhradě - zjišťujeme-li současný profil osobnosti u jedince s prokázanou alkoholovou závislostí, nelze jednoznačně vyvodit, které struktury jsou původní a které jsou odrazem změn vyvolaných alkoholem. Dřívější značně mechanické pojetí jednostranného působení exogenních proměnných je koncepčně nepřijatelné. Pokusy o makrosondy do populace s longitudinálním sledováním narážejí na shora uvedené limity. Vývoj alkoholové závislosti patoplasticky vstupuje do životního systému ohrožené osoby a při všech shodných obecných znacích jej ovlivňuje velmi jedinečně v návaznosti na jedinečnost tohoto systému. V tomto smyslu je namístě idiografický přístup. Chceme-li však přesto postihovat obecnější zákonitosti a trendy, musíme přijmout příslušnou míru eliminace proměnných.

Při zjišťování charakteristik osobností jedinců závislých na alkoholu jsou používány nejčastěji běžné diagnostické či testové metody a srovnáním výsledků s kontrolním souborem bez

diagnózy alkoholismu se dochází k závěrům o odchylkách, jež lze u alkoholiků postihnout. Gavorníková (1973) pracovala s Learyho testem a zjistila, že alkoholici se liší od "nealkoholiků" v sebehodnocení rozdílem mezi afiliací (A) a dominancí (NA), někteří navíc dosahovali výrazně vyšší skóre v dimenzi responsibilita. Alkoholici nevykázali očekávanou odchylku mezi sebeobrazem a sebeideálem (v pojetí Learyho). Srovnáním sebehodnocení alkoholiků a jejich hodnocení partnerkami se prokázal signifikantní rozdíl, protože alkoholici se vidí jako afiliantní a responzibilní, zatímco jejich partnerky je hodnotí jako egocentrické, agresivní, nezodpovědné a submisivní. Uvedené závěry jsme našli v řadě obdobných studií, kde vystupuje submisivita, afiliace a rezervovanost v sebehodnocení, nevýrazné difference mezi sebeobrazem a sebeideálem a výrazné difference mezi sebehodnocením a hodnocením partnera. Zpravidla se v interpretaci usuzuje na percipovanou ztrátu osobní prestiže, která vede k submisivitě. Disproporce mezi reálným já, jež více koresponduje s hodnocením partnera, a ideálním já, které proniká do sebehodnocení, je odrazem racionalizačních a jiných obranných mechanismů, které percipovanou diskrepanci vyvažují zkomolením informací do podoby příznivé pro Já.

Studie s použitím MMPI zjistily obdobně distribuci zkoumaného vzorku alkoholiků do čtyř základních skupin - psychopatie, deprese, neurózy, bez zátěže. Stupnice MMPI odpovídající psychiatrickým diagnostickým kategoriím tak podchycují jednak skupinu psychopatů, o kterých lze do značné míry usuzovat, že psychopatie byla primární a alkoholismus sekundární, dále skupiny depresivních a neuróz, kde je antecedenci opět obtížné rozlišit.

Köttnerová (1980) použila projektivní metody TAT a zjistila, že: "Chování alkoholiků do značné míry rozsahu reguluje jejich snížené a rozkolísané sebevědomí." Dále byla zjištěna absence motivace zaměřené k úspěšné realizaci cíle, tendence k závislosti, nízká frustrační odolnost. V interpersonálních vztazích se promítá stálá nedůvěra, která přináší pocity nestability sociálních vazeb.

Obdobné závěry vyplynuly z porovnání metody IMAVEZ mezi mladými alkoholiky a nealkoholovými toxikomany ve studii Řehana a Birkásové (1982).

Nerviano a Gross (1983) porovnávali výsledky MMPI, Cattell 16 PF, The Personality Research Form a The Differential Personality Inventory a zjistili, že je vysoká konzistence profilů a uznávaných klinických kategorií diagnostikovaných u alkoholiků.

Dana, Bolton a Gritzmacher (1983) provedli rozsáhlou studii Cattellovým dotazníkem 16 PF na souboru 916 subjektů při psychiatrické hospitalizaci. Skupiny neparanoidních schizofrenií, těžkých depresí a anxiózních poruch se odlišovaly signifikantně od normální osobnosti, a to na rozdíl od alkoholiků, kde významné rozdíly zjištěny nebyly.

Barošiková a Kostronová (1984) zjistily rozdíly v profilech ICL (převod Learyho dotazníku) mezi alkoholiky léčenými dobrovolně, nuceně a mezi toxikomany.

O zaměření na problém sebehodnocení alkoholika svědčí značný počet studií, které jednak variují metodiky (Gross, Adler, 1970 - The Tennessee Self Concept Scale; Clarke, 1974 - Self-esteem in Man and Woman Alcoholics; Noaks, 1969 - Self-esteem in an Alcoholics Population atd.), jednak se snaží podchytit změny sebehodnocení sebepojmu před a po léčbě (McKinnon, 1972 - Self Concept of the Alcoholic and Transformation During Therapy aj.).

Řehan (1979) použil obsahové analýzy při rozboru životopisů léčených alkoholiků. Prokázal se vztah mezi rozsahem narušení percepce reality, diskontinuitou sebehodnocení a sebepojmu a prognózou pro terapii. Biografie byla pojata jednak jako informační zdroj životních faktů, jednak jako vyjádření postojů k nim a implicitně jako projev sebepojetí.

Cílem tohoto stručného přehledu je pouze upozornit na komplexnost problematiky týkající se osobnosti jedince závislého na alkoholu a současně fragmentárnost jednotlivých řešení. Zvláště s průběhem protialkoholní léčby je spojena řada neřešených otázek, z nichž uvedeme závěrem jednu: Které trvalejší autoregulační mechanismy osobnosti ovlivňují chování léčeného alkoholika, včetně akceptace či popření aplikovaných terapeutických postupů.

2. Východiska experimentu

V předchozích kapitolách byly orientačně pojednány základní proměnné vztahující se k výzkumu autoregulačních mechanismů osobnosti ve vztahu k některým aspektům její struktury. Celá

studie byla koncipována se zaměřením na osoby léčené pro závislost na alkoholu. U jedinců závislých na alkoholu dochází k různě závažným změnám osobnosti. Je nutné postihnout podstatné charakteristiky sebesystému léčených osob a zjistit, zda uplatňovaná atribuční schemata mají trvalejší podobu a za jakých okolností. Jednou z důležitých otázek prováděné protialkoholní léčby je to, zda léčebný subjekt adekvátně percipuje, hodnotí a prožívá realitu, jakým způsobem provádí atribuci vlastního jednání a jednání druhých. Explanační šíře těchto faktů je zřejmá. Prvky psychoterapie, modelování a tréninku vyžadují zaujetí a spolupráci, v minimální podobě alespoň adekvátní percepci skutečnosti. V opačném případě dochází k distorzi terapeutického vztahu se všemi důsledky.

Základní výzkum si neklade tyto otázky přímo; je třeba zjištění o autoregulačních mechanismech osobnosti dále rozpracovat a uplatnit v dalších konkrétněji pojatých studiích. nelze však ani realizovat metodicky opodstatněné dílčí studie bez odpovědí na otázky základního významu.

Na základě teoretických východisek můžeme usuzovat, že osoby zařazené do výzkumu budou variovat podle míry soukromého a veřejného sebeuvědomění, dále podle roviny sebemonitorování, event. v dalších proměnných osobnostní struktury. Osoby s vysokou úrovní soukromého sebeuvědomění budou orientovány ke stabilnějšímu vnitřnímu kritériu, zatímco u osob s vysokým veřejným sebeuvědoměním lze předpokládat, že budou orientovány spíše k sociálním aspektům Já. Podle roviny sebemonitorování můžeme očekávat u osob s vysokou úrovní snahu po situačně adaptivní sebe prezentaci, zatímco u osob s nízkou úrovní spíše větší konzistenci bez ohledu na změny situací. Budeme tedy předpokládat spíše pozitivní vztah mezi vysokým veřejným sebeuvědoměním a vysokou rovinou sebemonitorování a mezi vysokým soukromým sebeuvědoměním a nízkou rovinou sebemonitorování.

Obecně se přijímá, že jedinci přisuzují retrospektivně úspěch nebo neúspěch své činnosti čtyřem základním atribučním prvkům, kterými jsou schopnosti, úsilí, obtížnost a náhoda. Na základě tohoto předpokladu můžeme očekávat, že budou zjištěny významné rozdíly atribuce úspěšnosti na základě rovin sebeuvědomění a sebemonitorování. Rozdíly můžeme předpokládat také v expektaci úspěchu.

Z uvedených konsekvencí úrovně sebemonitorování lze vyvodit, že jedinci s vysokou rovinou budou výrazněji diskrimi-

novat souvislosti sociometrického statusu. Experimentálně můžeme tedy zjistit, zda to ovlivní sebeposouzení na škále personálních a interpersonálních rysů.

Na základě uvedených východisek můžeme tedy formulovat tyto hypotézy:

- H_1 : Jedinci s rozdílnou úrovní soukromého sebeuvědomění a sebemonitorování se budou v závislosti na úspěchu či neúspěchu významně lišit v atribuci příčin výsledku u sebe (aktéři) i u druhých (pozorovatelé)
- H_2 : Výsledky sebehodnocení ve vybraných položkách na škále personálních a interpersonálních rysů se budou signifikantně lišit u jedinců s rozdílnou rovinou sebemonitorování na základě přiděleného sociometrického statusu.

3. Realizované experimenty

3.1. Volba vzorku, metody

Do zkoumaného vzorku bylo zahrnuto 100 mužů, léčených pro závislost na alkoholu na protialkoholním oddělení PL ve Šterberku v průběhu let 1982 - 83 s výjimkou jedinců se subnormní úrovní intelektu a osob po proběhlé alkoholické psychóze. Věkové rozpětí souboru je 19 - 54 let s průměrem 37,6 roku, soubor zahrnuje osoby se základním, středoškolským i vysokoškolským vzděláním, pracovníky průmyslu, zemědělství, služeb a školství, svobodné, ženaté i rozvedené. Podle klinické diagnózy byly zastoupeny typy gama a delta ve třetí a čtvrté vývojové fázi.

Ve výzkumném projektu I. tvořily nezávisle proměnnou dvě úrovně soukromého sebeuvědomění, resp. dvě úrovně sebemonitorování a závisle proměnné atribuce aktéra a pozorovatele, další nezávisle proměnnou je zpětná vazba (úspěch a neúspěch). Vznikly tak dva paralelní modely ve faktoriálním tvaru $2 \times 2 \times 2$. V projektu II. byly nezávisle proměnnými dvě roviny sebemonitorování a dvě úrovně sociometrického statusu, závisle proměnnou odhad, do jaké míry je charakterizují vlastnosti uvedené ve škále personálních a interpersonálních rysů.

Ve výzkumu byly použity škála sebeuvědomění (Fenigstein, Scheier a Buss, 1975), škála sebemonitorování (Snyder, 1974), osobnostní inventář a dotazník vztahu k lidem. Metody byly administrovány dvakrát, podruhé 3 týdny po skončení experimentů.

Pro první část projektu I. byla mediánovým půlením oddělena skupina s vysokým soukromým a nízkým veřejným sebeuvědoměním od skupiny s vysokým veřejným a nízkým soukromým sebeuvědoměním. Úkolovou situaci tvořil subtest E Ravenových progresivních matic, subjekti měli na expektační úsečce 100 mm dlouhé odhadnout svou budoucí úspěšnost v úkolu. Výsledky odhadu měly percentilový tvar. Po administraci a vyhodnocení úkolu byly zjištěny skutečné profily úspěšnosti pro všechny subjekty. V každé ze dvou vyčleněných skupin byla polovině subjektů přidělena simulovaná úspěšnost 90 percentilů a polovině 10 percentilů. Tak vznikly 4 skupiny: Vysoké soukromé sebeuvědomění a vysoká úspěšnost, vysoké soukromé sebeuvědomění a nízká úspěšnost, nízké soukromé sebeuvědomění a vysoká úspěšnost, nízké soukromé sebeuvědomění a nízká úspěšnost. Bezprostředně po oznámení simulovaných výsledků prováděli subjekti jejich atribuci na 4 škálách: úsilí, obtížnosti, schopnosti a náhodě. Atribuci prováděli sami pro sebe (aktéři) a pro druhého s oznámenou opačnou úspěšností (pozorovatelé). Ve druhé části projektu I. byla zaměněna úroveň sebeuvědomění rovinou sebemonitorování, další postup byl shodný.

V projektu II. byli subjekti rozděleni podle roviny sebemonitorování mediánovým půlením do dvou skupin. U všech byl aplikován sociometrický test a následně oznámen simulovaný výsledek - vysoký nebo nízký sociometrický status. Soubor se tím rozdělil do 4 skupin: Vysoká rovina sebemonitorování a vysoký status, vysoká rovina sebemonitorování a nízký status, nízká rovina sebemonitorování a vysoký status, nízká rovina sebemonitorování a nízký status. Po seznámení se simulovaným sociometrickým výsledkem subjekti odhadovali na škále personálních a interpersonálních rysů, v jakém stupni je uvedené vlastnosti charakterizují. Škála má podobu sedmibodové stupnice ve tvaru sémantického diferenciálu.

Zjištěné výsledky byly hodnoceny metodou korelačních koeficientů a metodou vícefaktoriální analýzy rozptylu.

3.2. Výsledky a diskuse

3.2.1. Základní charakteristiky souboru

Korelace mezi první a druhou aplikací metod jsou v tab. 1 přílohy. Na 1% h.v. je prokázána korelace test - retest v proměnných: Rovina soukromého sebeuvědomění, veřejného sebeuvědomění, sebemonitorování sociální anxiety a škála vztahu k li-

dem. Při dvojí aplikaci osobnostního dotazníku korelace nebyla zjištěna; lze tedy usuzovat, že v této dimenzi došlo v průběhu tří týdnů (test - retest) k podstatnějším posunům. Zároveň toto zjištění upozorňuje na nutnou opatrnost při interpretaci některých osobnostních metod u alkoholiků, neboť není zaručena konzistence výsledků i v poměrně krátkém časovém intervalu. Zjištěné mírné posuny v dalších metodách nenarušily významný vztah mezi testem a retestem.

Z tab. 2 a tab. 3 přílohy je zřejmé, že jak při první aplikaci, tak v retestu není korelační vztah mezi sebemonitorováním a sociální anxietou, veřejným sebeuvědoměním a škálou vztahů k lidem, sebemonitorováním a osobnostním inventářem a mezi škálou vztahů k lidem a osobnostním inventářem. Při první aplikaci nenacházíme korelační vztah ještě mezi veřejným sebeuvědoměním a sociální anxietou a sociální anxietou a škálou vztahů k lidem, u druhé expozice nenacházíme korelaci mezi sebemonitorováním a škálou vztahů k lidem.

Z uvedeného vyplývá, že nejméně frekventované významné vztahy k jiným metodám i při srovnání test - retest vykazuje osobnostní inventář. Tato skutečnost vyžaduje komplexnější analýzu vzhledem k tomu, že orientační závěr malé vnitřní konzistence metody nemusí odpovídat skutečnosti.

V centru našeho zájmu jsou škály soukromého a veřejného sebeuvědomění a sebemonitorování. Výsledky prokázaly, že není korelace mezi sebemonitorováním a sociální anxietou. Autoři ji definují jako projev nejistoty vzhledem k vlastnímu já a jako neklid v přítomnosti jiných. Naše výsledky odpovídají uvedenému předpokladu, neboť sebemonitorování jako situační adaptivita se liší od pojetí sociální anxiety. Zjištěné korelace platí pro celý soubor, obecně tedy neprokazujeme vztah mezi sebemonitorováním a sociální anxietou.

O odlišnosti veřejného sebeuvědomění jako sociální dimenze Já od postojů vztahujících se k lidem svědčí nevýznamný výsledek vztahu mezi oběma dimenzemi v obou expozicích. Překvapivé je zjištění o významném vztahu mezi soukromým sebeuvědoměním a sebemonitorováním a mezi veřejným sebeuvědoměním a sebemonitorováním v testu i retestu; literární prameny obě dimenze oddělují. Pro zjištění skutečné významnosti vztahu byla provedena analýza rozptylu, kterou jsme se snažili oprostit korelace platné pro celý soubor od rušivých momentů různorodosti výsled-

ku v celém rozsahu škály.

Tabulka č. 4 pro analýzu rozptylu mezi skupinami s vysokým a nízkým soukromým sebeuvědoměním v dimenzi sebemonitorování

Soukromé sebeuvědomění			
	vysoké	nízké	
N	50	50	100
Σx	564	487	1051
$\bar{x}$	11,28	9,74	
Σx^2	7095	5397	

Zdroj variability	SČ	SV	Rozptyl	F	p
Mezi skupinami	59,29	1	59,29	4,19	0,05
Uvnitř skupin	1386,70	98	14,15		
Celkový	1445,90	99			

Analýza rozptylu prokazuje signifikantní rozdíl v rovině sebemonitorování mezi osobami s nízkou a vysokou rovinou soukromého sebeuvědomění, jehož významnost však jde v opačném směru, než bylo předpokládáno. Znamená to, že jedinci s vysokou úrovní soukromého sebeuvědomění vykazují i vyšší rovinu sebemonitorování a naopak. Tento rozpor s předpoklady lze předběžně interpretovat jako zvláštní charakteristiku zkoumané populace. Osoby s vysokým soukromým sebeuvědoměním dle předpokladu dobře znají samy sebe a vykazují vysokou stabilitu postojů v průběhu změn situace. Lze usuzovat, že u alkoholiků dochází ke zdánlivě paradoxnímu spojení znalosti sebe a vysoké situační adaptivity postojů s cílem maxima sociálního přijetí v důsledku snahy po uchování příznivého sebeobrazu. U roviny sebeuvědomění pak jde o reziduální původní kvalitu, překrytou ve zvýšeném odmítajícím tlaku okolí úrovní sebemonitorování. Pokud jedinci s vysokým soukromým sebeuvědoměním redukuji vznikou disonanci zkomolením percepce svých antinormativních forem chování, můžeme usuzovat, že vývoj alkoholické závislosti s koncentrací sociálních odmítnutí vede ke zvyšování povrchní situační citlivosti. Vzniká diskrepance mezi reálným a ideativním já, kdy reálné já udržuje vysokou konzistenci s postoji zahrnujícími chování v kontaktu s alkoholem a ideativní já vytváří novou dimenzi povrchní sociální flexibility v závislosti na úrovni sebemonitorování. Tím dává racionalizační obrany

reálnému já, což pomáhá subjektu udržet zdání kontinuity.

3.2.2. Výzkumný projekt I.

Pro zjištění vnitřní závislosti proměnných byla provedena vícefaktoriální analýza rozptylu. Výsledky statistického zpracování jsou kumulovány v následující tab. č. 5 pro všechny proměnné (podklady v tab. 6 a 7 přílohy).

1. Dimenze úsilí, proměnné úrovně sebeuvědomění a úspěšnosti

Z výsledků vyplývá, že nebyla prokázána významná odlišnost mezi jednotlivými skupinami ani ve škálách, na 1% h.v. se prokázala difference škál uvnitř skupin. Atribuce výsledku je tedy ve skupině s vysokým soukromým sebeuvědoměním a úspěšným výsledkem spatřována v maximálním úsilí u aktérů, kteří u neúspěšných vidí příčinu v nedostatku úsilí. Ve skupině neúspěšných s vysokým soukromým sebeuvědoměním je výsledek přisuzován aktéry nedostatku úsilí, u úspěšných odhadují vysoké úsilí. Rozdíly mezi skupinami s vysokým a nízkým sebeuvědoměním jsou významné a funkce proměnné úspěch působí ve stejném směru, vysoké soukromé sebeuvědomění zakládá extrémnější hodnoty přisouzené maximálnímu či minimálnímu úsilí. Lze to interpretovat jako větší koncentraci osob s vysokým soukromým sebeuvědoměním na vnitřní nestabilní faktory při atribuci výsledků. Vyváženost mezi skupinami odpovídá kumulativní funkci atribuce aktéra a pozorovatele. Proměnná úspěch diferencovala výsledky osob s vysokým sebeuvědoměním ve směru sebe-defenzivní atribuce u neúspěšných.

2. Dimenze úsilí, proměnné úrovně sebemonitorování a úspěšnosti

Výsledky potvrzují významný rozdíl mezi škálami i mezi skupinami. Osoby s rozdílnou úrovní sebemonitorování výrazně diferencují v atribuci aktéra a pozorovatele, nezjišťujeme již komplementárnost posouzení aktéra a pozorovatele. Skupina s vysokou rovinou sebemonitorování a úspěchem atribuje výsledek maximálnímu úsilí jako aktéři, neúspěšným přisuzují minimální úsilí. Rozdíl v hodnotách atribuovaného úsilí je zde větší než u vysoké úrovně soukromého sebeuvědomění, stejně jako při vysokém sebemonitorování a neúspěchu, kdy subjekti jako aktéři atribují svůj výsledek nadprůměrnému úsilí a jako pozorovatelé pro úspěšné maximálnímu úsilí. Vysoké sebeuvědomění tedy iniciuje zřetelnější ego-obranné mechanismy než vysoké sebemonitorování zřejmě v důsledku snahy vysoce sebemonitorujících

zdůraznit vliv vnitřních nestabilních faktorů.

Úspěšní jedinci s nízkou rovinou sebemonitorování atribuuji jako aktéři výsledek výraznému úsilí, i neúspěšným přisuzují značné úsilí vynaložené na úkol. Do atribuce pozorovatele se zde promítá implicitní konsenzus vycházející z osobního standardu jedinců s relativně nízkou transituální variabilitou jednání. Zjištěný rozdíl mezi úspěšnými a neúspěšnými při nízké rovině sebemonitorování však nesvědčí pro postojovou stabilitu nezávislou na změnách situací. Možný informační vliv implicitního konsenzu u úspěšných by implikoval vnímavost k posílení u nízké sebemonitorujících.

3. Dimenze obtížnost, proměnné úrovně sebeuvědomění a úspěšnosti

Dimenzi úspěšnost chápeme jako vnější a stabilní. Uvedené výsledky prokazují na 1% h.v. rozdíly mezi skupinami, škálami i škál ve skupinách. Zjištěné významné rozdíly při vysoké úrovni sebeuvědomění a vysoké a nízké úspěšnosti v atribucích aktérů, při nízkém soukromém sebeuvědomění a atribuci pro druhé a zvláště významný rozdíl ve skupině neúspěšných s nízkým soukromým sebeuvědoměním mezi atribucí aktéra a pozorovatele signalizují menší stabilitu sebeatribuce v závislosti na úspěchu u subjektů s vysokou úrovní sebeuvědomění. Předpokládali bychom spíše opačný trend, konzistenci jako typ atribučního informativního zdroje můžeme snad nalézt při potvrzení úspěchem u první skupiny, ale při negativní zpětné vazbě se informačně promítne spíše distinktivnost.

4. Dimenze obtížnost, proměnné úrovně sebemonitorování a úspěšnosti

Výsledky se shodují s výsledky ve skupinách s různou úrovní soukromého sebeuvědomění, významné rozdíly pro skupiny, škály i škály ve skupinách svědčí o diferencované atribuci v závislosti na proměnných. Zjišťujeme však, že pro vysokou úroveň sebemonitorování neovlivňuje proměnná úspěch x neúspěch atribuce výsledků. Svědčí to o stabilitě posuzování, která zde nebyla předpokládána. Výsledek lze interpretovat i jako zdůraznění vnějších stabilních faktorů u úspěšných pro potvrzení vlastní kompetence, u neúspěšných jako obranu před spojením neúspěchu s vnitřními předpoklady.

Ve skupinách s nízkou úrovní sebemonitorování nacházíme v závislosti na úspěšnosti významné rozdíly v atribucích aktérů i pozorovatelů. Úspěšní aktéři přisuzují úkolu nižší obtížnost, i jako pozorovatelé pro neúspěšné, neúspěšní atribuuji jako aktéři výsledek vysoké obtížnosti a jako pozorovatelé pro

úspěšné velmi nízké obtížnosti. Základní proměnnou je zde úspěšnost; pro neúspěšného aktéra je příčinou výsledku suspen-
dující vlastní zodpovědnost, jako pro pozorovatele úspěšných je prostředkem k přiznání nižší vnitřní kompetence k úspěchu.

5. Dimenze schopnost, proměnné úrovně sebeuvědomění a úspěšnosti

Dimenze schopnost reprezentuje stabilní vnitřní faktor.

Úspěšní subjekti s vysokou úrovní soukromého sebeuvědomění atribuuji jako aktéři výsledek svým schopnostem, jako pozorovatelé neúspěšných jejich nižším schopnostem. Při neúspěchu si přisuzují menší schopnosti, než atribuuji výsledku úspěšných. Obdobný profil je i ve skupině s nízkým soukromým sebeuvědoměním.

Je zřejmé, že dimenze schopnosti je významná pro všechny skupiny i při přiděleném neúspěchu, nesplnil se předpoklad rozdílu mezi skupinami s vysokým a nízkým soukromým sebeuvědoměním.

6. Dimenze schopnost, proměnné úrovně sebemonitorování a úspěšnosti.

Prokazujeme významné rozdíly mezi skupinami a pro škály ve skupinách, profily ve skupinách jsou pro aktéry i pozorovatele obdobné jako při kritériu soukromého sebeuvědomění. I zde platí, že dimenze vnitřní a stabilní je vysoce významná, průměry ve skupinách se pohybují nad středem škály. Nesplnil se předpoklad atribuce výsledku jiným dimenzím než schopnostem u neúspěšných s vysokou rovinou sebemonitorování.

7. Dimenze náhoda, proměnné úrovně sebeuvědomění a úspěšnosti

Podle výsledků úspěšní jedinci s vysokým soukromým sebeuvědoměním přisuzovali svůj úspěch nenáhodným příčinám, příčinu neúspěchu jako pozorovatelé přikládali náhodě. Je to důkazem preference stabilních vnitřních příčin a odmítání nestabilních vnějších příčin pro sebe.

Ve skupině neúspěšných s vysokým soukromým sebeuvědoměním hledali aktéři kauzalitu v náhodě, výsledek úspěšných hodnotili jako nenáhodný. To neodpovídá předpokládané stabilitě jedinců s vysokou úrovní soukromého sebeuvědomění.

Profily pro skupiny s nízkou úrovní soukromého sebeuvědomění se zásadně neliší od první skupiny, jsou zde však extrémnější rozdíly v atribuci aktérů a pozorovatelů. Výrazná diferencovanost při atribučování výsledků svědčí o tendenci potvrdit vlastní sebeobraz pomocí vnější nestabilní dimenze.

8. Dimenze náhoda, proměnné úrovně sebemonitorování a úspěšnosti

Zjištěné výsledky lze vysvětlit komplementaritou atribuce výsledků aktérů a pozorovatelů. Jako zásadní proměnné se opět jeví faktor úspěšnosti.

Mezi úspěšnými v obou skupinách nejsou zřetelnější difference jako u aktérů, jako pozorovatelé atribuuji více náhodnosti výsledku neúspěšných nízké sebumonitorující. Při nízkém sebumonitorování a neúspěchu zjišťujeme významně menší atribuci náhodě u aktérů než u neúspěšných s vysokou rovinou sebumonitorování. Jako pozorovatelé se obě skupiny významně neliší. Souhrn zjištění projektu I.

Rozložení atribučních skóre a jejich následné statistické hodnocení odpovídá předpokládaným rozdílům v atribucích jen částečně. Jako významná proměnná se jeví zpětné posílení (úspěch - neúspěch). Jedinci s vysokou rovinou soukromého sebeuvědomění v atribucích aktérů přisuzují příčinu vnitřním stabilním i nestabilním faktorům pouze při oznámeném úspěchu, při oznámeném neúspěchu vidí jeho příčinu spíše ve vnějších faktorech. Toto zjištění částečně odporuje teoretickým předpokladům a lze je pokládat za důkaz funkce zpětného posílení u zkoumané populace. Alkoholici jsou v rámci uchování konzistence sebesystému závislí na percepci úspěchu či neúspěchu, svědčí to o vyšší labilitě i u osob s původně vysokou rovinou soukromého sebeuvědomění, která nemá očekávaný stabilizační efekt. I u jedinců s nízkou rovinou soukromého sebeuvědomění je zpětné posílení závažnou proměnnou, při úspěchu se v atribuci aktérů promítají vnitřní stabilní i nestabilní proměnné, při neúspěchu vnější faktory. Nadprůměrné skóre ve škále schopností zde svědčí o odmítání spatřovat příčinu vlastního neúspěchu v neschopnosti. Statistický významný výsledek při srovnání všech čtyř skupin byl zjištěn pouze v dimenzi obtížnost. Úspěšní jedinci s vysokou úrovní soukromého sebeuvědomění vidí příčinu neúspěchu jiných ve vyšší obtížnosti úkolu, při nízkém soukromém sebeuvědomění jsou hodnoceny úkoly pro neúspěšné jako méně obtížné. Toto lze interpretovat jako snahu zdůraznit vlastní kompetentnost.

V ostatních škálách nebyl významný rozdíl prokázán pro komplementárnost výsledků. Při protikladné atribuci u aktérů a pozorovatelů se výsledek mezi skupinami vyrovnává. Výrazné difference nacházíme u osob s nízkou úrovní soukromého sebeuvědomění v dimenzi náhoda, což svědčí o významu tohoto nestabilního vnějšího faktoru pro tuto skupinu osob. Jde o projev ego-defenzivní strategie, která má zajistit konzistenci sebeobrazu, jako dominující proměnná se jeví zpětné posílení.

Statistické hodnocení atribučních škál aktérů a pozorovatelů ve skupinách vzniklých kombinací vysoké a nízké roviny

soukromého sebeuvědomění při úspěchu či neúspěchu prokazuje vždy významný rozdíl jednotlivých škál ve skupinách. Mezi skupinami zjišťujeme rozdíl ve škálách obtížnosti, schopnosti a náhody, nikoli ve škále úsilí. Svědčí to o významném vlivu zpětného posílení, které diferencuje i mezi osobami se stejnou úrovní soukromého sebeuvědomění.

Výsledky v dimenzi sebemonitorování vykazují podobný profil. V dimenzi úsilí prokazujeme významný rozdíl ve všech třech hlavních proměnných, nejnižšího skóre jako aktéři dosahuje skupina s vysokou rovinou sebemonitorování posílená úspěchem, nejvyšší skóre nacházíme ve skupině s nízkým sebemonitorováním a neúspěchem. Naše zjištění je v určitém rozporu s předpokladem, protože nízká rovina sebemonitorování by měla vést k preferenci vnitřních stabilních i nestabilních faktorů.

Nejvýznamnější hodnoty vykazuje dimenze obtížnost mezi škálami. Svědčí to o skutečnosti, že nezávisle na úrovni sebemonitorování jedinci jako aktéři atribují příčiny výsledku vždy vyšší obtížnosti, než jako pozorovatelé. Rozdíl mezi skupinami i škálami ve skupinách svědčí o vlivu zpětného posílení na význam přisuzovaný obtížnosti úkolu. Nejmenší difference je ve skupině úspěšných s nízkým sebemonitorováním, největší u neúspěšných s nízkým sebemonitorováním. Svědčí to o významu přisuzovanému tomuto vnějšímu stabilnímu faktoru jak ve smyslu zvýšení kompetence, tak v ego-defenzivním významu uchování konzistence sebeobrazu. Významné rozdíly škál ve skupinách potvrzují diferenciaci mezi skupinami v naznačeném směru. Opět zde vystupuje vliv zpětného posílení. Atribuce výsledku náhodě u vysoce sebemonitorujících neúspěšných spolu se zdůrazněním obtížnosti úkolu a jen průměrného úsilí pomáhá uchovat přijatelný sebeobraz.

Signifikantní rozdíl škál ve skupinách a mezi skupinami svědčí o vysoké diferencovanosti atribucí mezi úrovní aktér a pozorovatel i s odlišností výsledků mezi skupinami. Ze čtyř sledovaných dimenzí je významný rozdíl mezi škálami u úsilí a obtížnosti. Částečně se potvrzuje předpoklad o diferenciaci výsledků v návaznosti na osobnostní dimenze a další proměnné. Neprokázal se rozdíl mezi funkcí vysoké a nízké roviny sebemonitorování, jako určující pro směr atribucí se jeví zpětné posílení.

Dimenze osobnostní struktury soukromé sebeuvědomění i sebemonitorování se v kombinaci se zpětným posílením jeví v podobných profilech, což je v překvapivém protikladu s literárními údaji

i vlastním vymezením a promítá se do zjištěných výsledků.

Uvedená zjištění lze klást do souvislosti se specifičností funkce sebesystému zkoumaného vzorku alkoholiků. Závislost na alkoholu ovlivňuje osobnost ve smyslu destabilizace hodnotových a postojevých schemat i chování, což se promítá do zvýšeného tlaku na konzistenci sebesystému. Při selhávání korektivní funkce sebesystému alkoholiků však nedochází k žádoucím změnám chování. Rostoucí dizonance mezi sebeobrazem a percepcí reality vytváří proto předpoklad k hypertrofii obranných mechanismů. Důsledkem je zajištění subjektivního pocitu konzistence, ale objektivně narůstá distorze ideálního a reálného Já. Nejde tedy o autoregulační funkci sebesystému v interakci s prostředím, ale pouze o sebesanační autoregulaci s cílem zajistit subjektivní konzistenci i za cenu deformací v percepci reality. Dochází zřejmě i ke zvýšení citlivosti na sebepotvrzení. Nelze vyloučit, že primární dimenze struktury osobnosti se uchovávají spíše jako ideativní konstrukty. To by bylo možným vysvětlením překvapivé souvislosti struktur soukromého sebeuvědomění a sebemonitorování. Znamenalo by to, že i jedinci s původně vysokou rovinou soukromého sebeuvědomění jsou výrazným sociálním tlakem formováni k vysokému sebemonitorování, umožňujícímu flexibilním a adaptivním chováním na povrchní úrovni získat potřebné sebepotvrzení. Tato hypotéza předpokládá dvě etáže chování: Na povrchnější úrovni vysoké sebemonitorování zajišťuje sociální adaptivitu promítající se příznivě v konzistenci sebesystému, na bazálnější úrovni vysoké soukromé sebeuvědomění vede ke stabilitě postojů v omezeném okruhu dominantní hodnoty - alkoholu. Diskrepance na této úrovni jsou zvládnuty racionalizacemi a popřením, relativní zisky z povrchního sebepotvrzení jsou důležitým momentem subjektivní kompenzace. Tomu odpovídá i zjištění dominantní funkce zpětného posílení úspěchem či neúspěchem. Nelze však vyloučit i jiné možnosti interpretace, pro které by bylo nutné srovnání s výsledky populace osob bez alkoholové závislosti.

Řada podnětů naší studie upozorňuje na výrazné znaky ego - obranné strategie. Obecně se přijímá, že tato strategie se projevuje v atribucích aktéra, ale ne pozorovatele. Naše výsledky umožňují úvahu: Ego - defenzivní strategie vedoucí aktéra k atribuci vnějších příčin, snímající vinu za neúspěch a zajišťující potřebnou konzistenci sebeobrazu se může promítnout i do atribuce pozorovatele - zdůrazněním menší obtížnosti úkolu pro druhého, úspěšného. Náznaky této tendence můžeme u některých skupin najít. Jde

zřejmě o subjektivní snahu dosáhnout částečným zlehčením úspěchu druhého žádoucí podklady pro vlastní kompetenci.

Ego-defenzivní strategie v návaznosti na úspěch či neúspěch je podnětem pro interpretaci sebesystému alkoholiků a jeho obranných mechanismů. Lze ji pokládat za doklad procesu vývojových změn v rámci postupu závislosti, kdy dochází k vážnému zkreslení percepce skutečnosti. Pro subjektivní realitu se tak deformuje odraz objektivní reality, tím dochází k prohlubující se diskrepanci mezi autoregulací sebesystému a autoregulací systému individua v prostředí.

3.2.3. Výzkumný projekt II.

Všichni subjekti byli rozděleni podle roviny sebemonitorování na dvě skupiny, které se půlily podle přiděleného sociometrického statusu. Po seznámení se simulovaným výsledkem sociometrického testu určili na škále personálních a interpersonálních rysů tvaru sémantického diferenciálu do jaké míry je uvedené vlastnosti charakterizují. Pro další hodnocení bylo vybráno pět dimenzí: Soustředěný x roztěkaný, nezodpovědný x zodpovědný, sebestísný x podceňující se, nedůvěryhodný x důvěryhodný, ochotný pomoci x sobecký. Ve všech vybraných dimenzích byly proměnné úrovně sebemonitorování a sociometrického statusu. Statistické hodnocení bylo provedeno metodou analýzy rozptylu. Sumární podklady obsahuje tab. č. 8 přílohy.

1. Výsledky v dimenzi soustředěný x roztěkaný

Tabulka analýzy rozptylu č. 9

Zdroj variability	SČ	SV	R	F	p
Mezi skupinami	7,71	3	2,57	2,02	
Uvnitř skupin	121,60	96	1,27		
Celkový	129,31	99			

Zjištěný výsledek neproказuje statistickou významnost rozdílů mezi jednotlivými skupinami, průměry skorů v jednotlivých skupinách oscilují kolem středu škály. Z výsledku lze usuzovat, že dimenzi soustředěný - roztěkaný nepřisuzují subjekti závažnější význam s ohledem na vlastní sociální přijatelnost.

2. Výsledky v dimenzi nezodpovědný x zodpovědný

Tabulka analýzy rozptylu č. 10

Zdroj variability	SČ	Sv	R	F	p
Mezi skupinami	1,95	3	0,65	0,69	
Uvnitř skupin	90,64	96	0,94		
Celkový	92,59	99			

Překvapující nevýznamnost rozdílu spolu s průměry jednotlivých skupin nad středem škály svědčí o obecnější tendenci pokládat se spíše za zodpovědného. Různé roviny sebemonitorování ani přidělený sociometrický status nevedly ke zpochybnění sebeobrazu v této dimenzi. Toto zjištění pokládáme za významné, neboť naznačuje mechanismus subjektivně udržované stability komponent sebeobrazu osob závislých na alkoholu. Součástí vývoje alkoholové závislosti je snižování zodpovědnosti - mezi touto objektivní skutečností a absencí jejího odrazu v subjektivní percepci je zřetelná diskrepance. Obranné mechanismy eliminují negativní efektivní dopad prožitku této diskrepance a pomáhají uchovat subjektivně konzistentní sebeobraz.

3. Výsledky v dimenzi sebejistý x podceňující se

Tabulka analýzy rozptylu č. 11

Zdroj variability	SČ	Sv	R	F	p
Mezi skupinami	23,31	3	7,77	4,04	0,01
Uvnitř skupin	184,48	96	1,92		
Celkový	207,79	99			

Statisticky významný rozdíl svědčí o odlišnostech mezi zkoumanými skupinami. Z průměrů ve skupinách je zřejmé, že skory postupně narůstají, ale ve třech skupinách jsou pod středem škály, pouze skupina s nízkou rovinou sebemonitorování a nízkým statusem se hodnotí jako podceňující se. Tyto výsledky jsou rovněž zajímavé - zkoumaná populace osob závislých na alkoholu vykazuje překvapivou sebejistotu jako osobnostní rys. Vzhledem k celkovému profilu výsledků lze soudit, že se zde promítly obě hlavní proměnné. S přihlédnutím k předchozí dimenzi lze i sebejistotu posuzovat jako projev subjektivně udržované konzistence, nikoli za důsledek adekvátní percepce sociální vyzrálosti.

4. Výsledky v dimenzi nedůvěryhodný x důvěryhodný

Tabulka analýzy rozptylu č. 12

Zdroj variability	SČ	Sv	R	F	p
Mezi skupinami	24,84	3	8,28	7,46	0,01
Uvnitř skupin	106,80	96	1,11		
Celkový	131,64	99			

Při vysoké statistické významnosti výsledku jsou profily skorů ve skupinách diferencovanější než v předchozích dimenzích. Výrazným faktorem je zpětné posílení. Nejvyšší zjištěné průměry jsou ve skupinách s vysokým sociometrickým statusem, ale i průměry obou skupin s nízkým statusem jsou nad středem škály. Svědčí to o dominantním vlivu bezprostřední informace o sociálním přijetí či nepřijetí. Při srovnání s dimenzí zodpovědnost zjišťujeme, že důvěryhodnost je patrně chápána více sociálně, je otevřená názorům ostatních a ovlivnitelná sociální interakcí. Zodpovědnost je jedinci zkoumaného souboru hodnocena spíše jako osobnostní vlastnost nepřístupná sociálnímu ovlivnění. I při rozdílech mezi skupinami je poněkud překvapivý celkový profil skorů, vždy nad středem škály, zkoumané osoby se zásadně hodnotí jako důvěryhodné.

5. Výsledky v dimenzi ochotný pomoci x sobecký

Tabulka analýzy rozptylu č. 13

Zdroj variability	SČ	Sv	R	F	p
Mezi skupinami	11,56	3	3,85	3,63	0,05
Uvnitř skupin	101,44	96	1,06	3,63	
Celkový	113,00	99			

Z dosažených skorů v jednotlivých skupinách vyplývá, že skupiny s vysokým sociometrickým statusem vykazují shodné výsledky, což by svědčilo o vlivu zpětného posílení. Neodpovídá však tomu nejnižší skóre ve skupině s vysokým sebemonitrováním a nízkým statusem. Nejvyšší skóre je u skupiny s nízkou rovinou sebemonitrování a nízkým statusem, i zde je ale výrazně pod středem škály. Z distribuce skorů lze usuzovat na význam proměnné sociometrický status v závislosti na osobnostní proměnné. Paradoxní výsledek ve druhé skupině lze interpretovat jako projev tendence působit co nejlepším dojmem u vysoce sebemonitorujících. Záporná sociální informace je odmítnuta, v rámci obrany sebeobrazu dochází k extrémní sebeprezentaci. Zajímavý výsledek upozorňuje na kompenzační pohotovost při ego - ohrožujícím podnětu.

V dimenzi ochotný pomoci x sobecký jsou výsledné skóre nej-

nižší, což svědčí o zřetelně nereálném sebeobrazu. Ochotu pomoci lze u zkoumaného souboru vedle zodpovědnosti pokládat za individuálně prožívanou vlastnost, nezávislou na sociálním přijetí.

Závěrem lze sloučit výsledky zjištěné ve sledovaných dimenzích. Pomineme-li pojednané rozdíly mezi skupinami a srovnáme-li výsledky s profilem jednotlivých škál zjistíme, že zkoumané osoby se hodnotí jako mírně roztěkané, zodpovědné, sebejisté, důvěryhodné a ochotné pomoci. Takto prezentovaný sebeobraz svědčí o masivních obranných mechanismech alkoholiků, deformujících percepci skutečnosti ve směru žádoucím pro uchování konzistence sebesystému. Svědčí to i o výrazné potřebě sebeakceptace a sebepotvrzení, které je zajištěno ideativní extrapolací. Přitom rozdíly mezi osobami s odlišnou úrovní sebemonitorování neodpovídají očekávaným vztahům, což může svědčit o závažných změnách v percepci a hodnocení sociální reality, které překrývají a nivelizují primární osobnostní dispozice.

4. Závěr

U zkoumaného vzorku 100 mužů závislých na alkoholu byl prokázán v rozporu s literárními prameny (Fenigstein, Scheier, Buss, 1975; Snyder, 1974) významný pozitivní vztah mezi vysokým soukromým sebeuvědoměním a sebemonitorováním. Předpokládáme, že toto zjištění odpovídá specifickým změnám v sebesystému zkoumaných osob, které probíhají paralelně s rozvojem závislosti na alkoholu. Hypertrofie obranných mechanismů vede k rozštěpení dvou rovin sebeobrazu a dvou rovin chování. Získaná sebemonitorující flexibilita a adaptivita zajišťují povrchní prožitek úspěšnosti, který upevňuje ideativní sebeobraz, jehož konzistence je chráněna racionalizacemi, popřeními a dalšími obranami deformujícími adekvátnost percepce reality ve smyslu žádoucím pro Já. Hlubší tendence vyplývající z primární úrovně soukromého sebeuvědomění ovlivňují postojeovou rigiditu v návaznosti na dominantní hodnotu alkoholu. Tato interpretace je jednou z možných, bude třeba detailnějšího rozboru všech intervenujících komponent.

Výsledky projektu I. naší studie lze stručně shrnout takto: Jako dominující proměnná se ve vzorku osob závislých na alkoholu jeví zpětné posílení úspěchem či neúspěchem. V návaznosti na aspekty sebesystému dochází zpětným posílením k distribuci odpovědí. Do jisté míry se prokázalo, že jedinci s vysokým soukromým sebeuvědoměním a úspěšní preferují v atribuci vnitřní stabilní i nestabilní faktory, při neúspěchu i vnější nestabilní faktory. Náhoda

jako vnější nestabilní faktor je preferována osobami s nízkou úrovní soukromého sebeuvědomění, ale i zde nacházíme v atribucích pozorovatelů prisouzení příčiny vnitřním faktorům. Obdobný profil zjišťujeme i u proměnné sebemonitorování, u úspěšných vysoce sebemonitorujících nacházíme atribuci vnitřním příčinám, při neúspěchu se projevuje atribuce náhodě jako vnějšímu nestabilnímu faktoru.

Z hlediska typu informace podílející se na interpretaci výsledku nacházíme v atribucích úspěšných aktérů konzistenci a konsenzus. V atribucích pozorovatelů se uplatňuje implicitní konsenzus posuzovatele, promítá se zde i distinktivnost. V atribucích neúspěšných je silná ego - obranná strategie nezávislá na úrovni soukromého sebeuvědomění. Obdobně je tomu i při proměnné sebemonitorování. Tato obecná tendence reagovat na neúspěch ego - defenzivním způsobem souvisí zřejmě se zvláštními charakteristikami zkoumaného vzorku. V těchto zjištěních spatřujeme podporu našich úvah o hypertrofii obranných mechanismů.

Podle výsledků projektu II. se zkoumané osoby na škále personálních a interpersonálních rysů hodnotí obecně jako mírně roztěkané, zodpovědné, sebejisté, důvěryhodné a ochotné pomoci, což svědčí o nerealnosti sebeobrazu u alkoholiků. Mechanismus jeho formování je naznačen malou vnímavostí k sociálně závažným informacím. Svědčí o tom i to, že zkoumané osoby bez ohledu na úroveň sebemonitorování i na přijatou informaci o skupinovém přijetí či odmítnutí prezentují svůj ideativní sebeobraz. Prokázalo se, že nepříznivá sociální informace vede k paradoxně zvýrazněné pozitivní sebeprezentaci.

Lze tedy konstatovat, že sebeobraz osob závislých na alkoholu vykazuje zřetelně rysy vnitřní distorze na ideativní sebeprezentaci a reálné já, promítající se v běžném chování. Zjišťujeme zvýšenou citlivost na sebepotvrzení a výrazné ego - obranné mechanismy deformující nepříznivé informace do podoby přijatelné pro Já. Obrana zahrnuje přesunutí odpovědnosti mimo sebe, racionalizace, popření. Tyto obrany se jeví jako významnější než primární aspekty sebesystému soukromé sebeuvědomění a sebemonitorování.

Význam uvedených zjištění pro praxi je zřejmý. Současný systém protialkoholní léčby využívá psychoterapie, základem adekvátního psychoterapeutického vztahu je však oboustranné přijetí a komunikace. Je-li percepce reality deformována u alkoholika uvedeným způsobem, musí docházet k narušení základů komunikace a k nežádoucí povrchní flexibilitě a adaptivitě bez hlubšího přijetí. Součástí léčebného procesu je i snaha po ujasnění negativních souvislostí

alkoholové závislosti, tedy informace, které ohrožují konzistenci sebeobrazu a mobilizují masivní obranné tendence. Je tudíž nutno revidovat aplikované psychoterapeutické přístupy s ohledem na zvláštnosti percepce reality, změn sebesystému i atribučních modelů u léčených osob.

Závěrem můžeme na základě zjištěných výsledků konstatovat, že naše první hypotéza se potvrdila jen částečně. V návaznosti na intervenující proměnné byly zjištěny významné rozdíly, které však vždy neodpovídaly očekávaným předpokladům.

Druhá hypotéza se rovněž potvrdila jen částečně. Rozdíly byly zjištěny jen v některých dimenzích, v jiných ne a i při významných rozdílech se neprokázala jednoznačně funkce úrovně sebemonitorování a sociometrického statusu v předpokládaném směru.

Přílohy

Legenda k tabulkám č. 1 - 3

Škála soukromého sebeuvědomění	- č. I
Škála veřejného sebeuvědomění	- č. II
Škála sociální anxiety	- č. III
Škála sebemonitorování	- č. IV
Škála vztahů k lidem	- č. V
Osobnostní inventář	- č. VI

Počet respondentů /N/ vždy 100 osob v každé metodě

První expozice metod je označena u římské číslovky indexem 1

Druhá expozice metod je označena u římské číslovky indexem 2

Pro vypočtené hodnoty korelačních koeficientů je kritická

hodnota pro $N = 98$

0,197 pro 5% hladinu významnosti

0,258 pro 1% hladinu významnosti

Tab. č. 1

Výsledky v metodách při první a druhé expozici, korelace

I.	suma	2274,00	2159,00	
	průměr	22,74	21,59	0,8035 ♦♦
	rozptyl	27,2247	22,6382	100
	am.odchylka	5,2177	4,7569	
II.	suma	1711,00	1627,00	
	průměr	17,11	16,27	0,7822 ♦♦
	rozptyl	13,9777	11,4112	100
	am.odchylka	3,7387	3,3780	
III.	suma	1515,00	1457,00	
	průměr	15,15	14,57	0,4515 ♦♦
	rozptyl	1212,2096	10,1870	100
	am.odchylka	3,4942	3,1917	
IV.	suma	1085,00	923,00	
	průměr	10,85	9,23	0,7584 ♦♦
	rozptyl	14,5732	14,1587	100
	am.odchylka	3,8175	3,7628	
V.	suma	9346,00	9254,00	
	průměr	93,46	92,54	0,2065 ♦
	rozptyl	44,4934	21,8267	100
	am.odchylka	6,6703	4,6719	
VI.	suma	17019,00	17265,00	
	průměr	170,19	172,65	0,0265
	rozptyl	247,2648	232,9975	100
	am.odchylka	15,7241	15,2643	

Tabulka č. 2

Korelační koeficienty mezi metodami v první expozici

		I_1	II_1	III_1	IV_1	V_1
II	1	0,6694 ⁺⁺				
	100					
III	1	0,2504 ⁺	0,1526			
	100		100			
IV	1	0,3175 ⁺⁺	0,3487 ⁺⁺	0,0282		
	100		100	100		
V	1	0,0615-	0,1932-	0,1555	0,3757 ⁺⁺	
	100		100	100	100	
VI	1	0,4281 ⁺⁺	0,4768 ⁺⁺	0,2263 ⁺	0,1957-	0,0590
	100		100	100	100	100

Tabulka č. 3

Korelační koeficienty mezi metodami ve druhé expozici

		I_2	II_2	III_2	IV_2	V_2
II	2	0,6142 ⁺⁺				
	100					
III	2	0,2897 ⁺⁺	0,3585 ⁺⁺			
	100		100			
IV	2	0,2593 ⁺⁺	0,2382	0,1363-		
	100		100	100		
V	2	0,2099 ⁺	0,0093-	0,2460 ⁺	0,0325	
	100		100	100	100	
VI	2	0,2407 ⁺	0,4050 ⁺⁺	0,3769 ⁺⁺	0,426-	0,0014
	100		100	100	100	100

Tab. č. 6

Průměry skóre a standardní odchylky závisle proměnných

A - proměnná soukromé sebeuvědomění

Sebeuvědomění x
posílení

škály

		úsilí		obtížnost		schopnost		náhoda	
		já	on	já	on	já	on	já	on
vysoké x úspěch	M	1,28	3,84	4,04	4,24	4,4	3,64	4,16	2,64
	s	0,492	1,188	0,72	0,763	0,693	1,308	0,612	0,76
vysoké x neúspěch	M	3,48	1,6	4,76	3,12	3,76	4,36	2,16	3,24
	s	0,696	0,896	0,427	1,274	0,709	0,48	1,007	0,512
nízké x úspěch	M	2,04	3,12	3,96	3,2	4,04	3,36	4,56	2,00
	s	0,824	0,932	0,72	1,019	0,445	0,843	0,440	0,979
nízké x neúspěch	M	2,84	1,8	4,32	2,32	4,12	4,32	1,44	4,12
	s	1,155	0,8	0,676	1,121	0,588	0,466	0,699	0,815

Tab. č. 5

Analýza rozptylu na atribučních škálách

A - soukromé sebeuvědomění

B - sebeditorování

		Škály							
Zdroj		úsilí		obtížnost		schopnost		náhoda	
variability	SV	A	B	A	B	A	B	A	B
Skupiny (BG)	P	0,73	22,86	6,7	5,98	2,37	2,85	6,17	10,57
	F 3	0,925	36,87**	8,93*	7,03*	4,84*	4,38*	9,79*	24,02**
Subjekti (Ss)	P 96	0,789	0,62	0,75	0,85	0,49	0,65	0,63	0,44
	F 1	1,751	5,06*	64,85**	56,08**	2,00	0,382	0,195	0,01
Škály (D)	P	1,62	5,12	55,13	55,13	1,28	0,18	0,32	0,02
	F 3	54,98**	31,48**	14,2*	6,765*	8,7*	9,68*	43,85**	42,85**
BG x D	P	50,87	31,83	12,07	6,65	5,57	4,55	71,61	44,14
	F 3	54,98**	31,48**	14,2*	6,765*	8,7*	9,68*	43,85**	42,85**
Ss x D	P 96	0,925	1,011	0,85	0,983	0,64	0,47	1,633	1,03
Celkem	199								

*0,01 hladina významnosti

** ...0,001 hladina významnosti

Tab. č. 7

Průměry skóre a standardní odchylky závisle proměnných

B - proměnná sebamonitorování

Sebamonitorování

x posílení

Škály

			úsilí		obtížnost		schopnost		náhoda	
			já	on	já	on	já	on	já	on
vysoké x úspěch	M		1,48	4,32	4,52	3,6	4,08	3,32	4,12	3,00
	s		0,499	0,614	0,64	1,058	0,795	1,287	0,908	1,2
vysoké x neúspěch	M		2,92	1,56	4,44	3,6	4,00	4,52	1,44	3,56
	s		0,627	0,897	0,697	1,148	0,632	0,499	0,496	0,803
nízké x úspěch	M		1,76	2,76	3,56	3,2	4,28	3,92	4,24	2,24
	s		0,949	1,273	0,637	1,341	0,330	0,688	0,512	0,763
nízké x neúspěch	M		3,2	2,00	4,56	2,48	3,76	4,12	2,4	3,32
	s		0,848	0,894	0,496	1,099	0,708	0,324	1,166	0,545

Tabulka č. 8

Průměrné hodnoty dimenzí ve skupinách

Dimenze	Skupina			
	1	2	3	4
Soustředěný ■ roztěkaný	4,0	4,04	3,88	4,6
Zodpovědný x nezodpovědný	5,4	5,12	5,28	5,04
Sebejistý x podečňující se	3,2	3,84	3,96	4,56
Důvěryhodný x nedůvěryhodný	5,48	4,64	5,36	4,28
Ochotný pomoci x sobecký	2,28	1,84	2,28	2,8

Skupina č. 1 - Vysoké sebemonitorování, vysoký status

Skupina č. 2 - Vysoké sebemonitorování, nízký status

Skupina č. 3 - Nízké sebemonitorování, vysoký status

Skupina č. 4 - Nízké sebemonitorování, nízký status

4. Výsledky výzkumu osobnostních rysů nemocných s ischemickou chorobou srdeční.

Hlavní záměr studie spočíval v zevrubnějším objasnění osobnostních proměnných u nemocných s ICHS, ve snaze o detailnější popis osobnosti typu A s přihlédnutím k zátěžovým činitelům vnějšího prostředí, k psychologické struktuře osobnosti i k specifickým zvláštnostem psychofyziologické reaktivity. Naše hypotézy je možno rozvrhnout do čtyř okruhů.

1. Představa o vyšším výskytu rizikových psychosociálních vlivů v předchorobí nemocných s ICHS je sice obecně přijímána, na druhé straně se však postulují jejich individuální specifita. Naš předpoklad spočíval v očekávání, že výskyt jak náhlých kritických životních situací, tak i protrahovaných zátěžových vlivů bude u nemocných s ICHS větší než u kontrolní skupiny, budou-li tyto vlivy a situace subjektivně hodnoceny jako zátěžové.

2. O osobnostních proměnných jedinců s CHTA existuje množství zjištění, z nichž řada je rozporné povahy. Pokusili jsme se ověřit efektivnost Siegristovy škály úsilí o kontrolu pro detekci jedinců s CHTA a porovnat její diskriminační sílu s jinými doposud používanými nástroji. Dále jsme zjišťovali, zda CHTA má vztah k osobnostním dimenzím, jež do svých výzkumných projektů zahrnuli jiní pracovníci našeho výzkumného týmu. Šlo především o motivaci úspěšnosti /nAch/, místo kontroly /I-E/, sebemonitorování a o ukazatele sebeuvědomování /soukromé a veřejné sebeuvědomění, sociální úzkost/. Předpokládali jsme, že ve většině těchto ukazatelů se budou jedinci s CHTA odlišovat od kontrolní skupiny.

3. Vzhledem k tomu, že u jedinců s ICHS jedním ze spouštěcích mechanismů onemocnění je transformování psychosociální subjektivně percipované zátěže ve fakt fyziologické reakce, můžeme očekávat jejich zvýšenou psychofyziologickou labilitu. Toto očekávání jsme testovali u dvou fyziologických ukazatelů: sudomotorické reakce a u změny tělesné teploty /palmární/ v experimentálně navozené zátěžové situaci. Předpokládali jsme odlišenou fyziologickou odezvu u ischemiků ve srovnání s kontrolou.

4. Z dosavadních údajů o psychosomatických nemocných není jasné, jakou míru univerzality lze připsat alexithymickému fenomenu; zda se tento syndrom vyskytuje i u nemocných s ICHS a jaký je vztah mezi alexithymií a CHTA. Očekávali jsme, že introspekční deficit a instrumentální zaměření by se mohly ve zvýšené míře vyskytovat u jedinců s CHTA.

Metody použité při výzkumu:

1. Škála úsilí o kontrolu /Siegrist/
2. Bortnerova škála
3. Rotterova škála nuceného výběru
4. Škála sebumonitorování /Shyder/
5. Škála potřeby úspěšnosti
6. Škála sebeuvědomění /Fenigstein, Scheier, Buss/
7. Dotazník LE /mimořádné životní události/
8. Dotazník SF /dlouhodobé zátěžové situace/
9. KDSP - klinický dotazník senzibilní perespirace
10. Psychosomatický dotazník BIH
11. Dotazník Ax /zjišťování alexithymické charakteristiky/
12. Měření palmární teploty kontaktním teploměrem Miniterm

Metody uvedené sub 3., 4., 5., 6. byly zařazeny do výzkumné procedury také jinými řešiteli olomouckého týmu a jejich popis je uveden na jiném místě souhrnné výzkumné zprávy. K ostatním technikám připojujeme vysvětlivky v textu, in extenso jsou uveřejněny v dílčích zprávách z výzkumu /Braunerová, 1984, Skýpalová, 1982/.

Celkem bylo do výzkumu zahrnuto 400 probandů, z toho představovali pacienti převážně s dg. infarkt myokardu 250, zbývajících 150 osob bylo zařazeno do kontrolních skupin. Pro výběr do experimentální skupiny byla stanovena tato kritéria: 1. dg. infarkt myokardu /pokud nebylo zvoleno jiné kritérium/, 2. prvoinfarkt, nejvýš jednou opakovaný infarkt, 3. lhůta od kardiální afekce nepřesahuje 6 měsíců, 4. pohlaví mužské v rozmezí od 30 - 55 let. Velkou část námi sledovaných osob tvořili nemocní absolvující léčebnou léčbu v Teplicích u Hranic, dále pak nemocní dispensarizovaní na ambulantních interních odděleních OÚNZ v Olomouci nebo v Ostravě. Kontrolní skupiny tvořili probandi mužského pohlaví, věkově homologizovaní experimentální skupině. Na výzkumu se podílelo několik experimentátorů, většinou v rámci diplomových úkolů nebo formou prací zadanych pro SVOČ /Braunerová, 1984, Skýpalová, 1982, Adámková, 1982, Michajlovová, 1984, Vaníková, 1985/. Při rozboru výsledků pro účely této zprávy se omezujeme na nejpodstatnější zjištění, které utřídíme podle čtyř shora formulovaných okruhů hypotéz. V podrobnostech odkazujeme pak na citované práce. Vzhledem k většímu rozsahu použitých metod podáváme v následující tabulce /tab.č.1/ přehled, jaké metody byly v jednotlivých studiích aplikovány a jak početná byla zkoumaná populace.

1. Zjišťování relevance kritických životních situací a protrahovaných zátěžových situací v předchorobí ischemiků jsme prováděli

pomocí dvou dotazníků LE a SF. Při jejich sestavení jsme se opírali o práci Siegrista a spolupracovníků /1980/, o jejich inventáře pro zachycení mimořádných životních událostí, které koneckonců navazují na práce Holmese, Raheho, Browna aj. Hlavní myšlenka, jež byla při jejich koncipování respektována, spočívala v nezbytnosti ohodnocení významu zátěže ze skutečně subjektivního hlediska.

V obou dotaznících jsou zmapovány nejběžnější psychosociální kontexty, které mohou sloužit jako zdroje zátěží: a/ pracovní prostředí a rušivé či škodlivé vlivy z něho vycházející, b/ rodinné prostředí, c/ vztahy k blízkému mimorodinnému prostředí, d/ osobní životní situace jedince s ohledem na rušivé zásahy /stěhování, onemocnění a pod./, e/ životní styl a režim.

	Adámková		Skýpalová		Braunerová		Michajlovová		Vaníková	
	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
	n=40	n=30	n=40	n=20	n=60	n=40	n=55	n=40	n=100	n=60
T	-	-	-	-	+	+	+	+	-	-
KA	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-
Bo	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-
I-E	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-
SM	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-
nAch	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-
ŠS	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-
LE	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-
SF	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-
KDSP	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-
BIH	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+
Ax	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+

Tab. č. 1

Legenda k tabulce a vysvětlivky:

KA	- Siegristova škála úsilí o kontrolu /Kontrollambitionen/	E	- experimentální skupina
Bo	- Bortnerova škála	K	- kontrolní skupina
I-E	- Rotterova škála místa kontroly		
SM	- Škála sebamonitorování		
nAch	- Škála potřeby úspěšnosti		
ŠS	- Škála sebeuvědomění		
LE	- Dotazník mimořádných životních situací		
SF	- Dotazník dlouhodobě působících zátěžových situací		
KDSP	- Klinický dotazník senzibilní perspirace		

- BIH - Psychosomatický dotazník podle Sifneose
 Ax - Dotazník pro zjištění alexithymické charakteristiky
 T - Měření palmární teploty kontaktním teploměrem Miniterm.

Pozn. ke složení experimentálních skupin. U V. Skýpalové se exp. skupina skládá z 20 osob po IM a 20 osob s angínou pectoris. Exp. i kontrolní skupiny A. Braunerové i K. Michajlovové jsou sestaveny z těchto probandů. Exp. skupina L. Vaníkové je tvořena vedle kardiaků /20/ ještě astmatiky, pacienty s ulcus ventriculi, neurotiky a schizofreniky /vždy po 20 ti p.o./.

	$LE_{\bar{x}}$	st.význ.	$SF_{\bar{x}}$	stat.význ.
IM	3,2		7,55	
AP	3,35	nesign.	7,45	nesign.
K	2,75		6,25	

Tab. č. 2

IM - skupina pacientů po IM
 AP - skupina pacientů s angínou pect.
 K - kontrolní skupina

Výzkum se uskutečnil u relativně nevelkého vzorku populace: 20 nemocných s infarktem myokardu, 20 s angínou pectoris, stejně veliká kontrolní skupina. Výsledky /Skýpalová, 1982/ nepotvrzují námi očekávanou závislost /viz tab.2/. Aritmetické průměry sice vykazují seskupení v předpokládaném směru, tzn., že obě skupiny ischemiků mají vyšší průměry než kontrolní skupina, avšak tento rozdíl není statisticky průkazný. Dokonce i po sloučení obou skupin nemocných s ICHS a testování společného průměru proti kontrolní skupině dává výsledek odpovídající jen 10% ní hl. významnosti.

I když úloha psychosociálního stresu jakožto rizikového faktoru pro vznik ICHS je většinou autorů přijímána, přece jen mechanismus převodu těchto popudů v patickou fyziologickou reakci je značně hypotetický /Guensberger, Zikmund, 1983/, Kielholz /1981/ navrhuje v poslední době schéma možné transformace psychických jevů v somatickou poruchu. Tento hypotetický děj probíhá podle něj ve třech fázích: 1. Fáze hyperesteticko-astenická spojená na psychické úrovni s hypersenzitivitou, iritabilitou a anxiózností. 2. Fáze aktivace autonomního nervstva a endokrinního systému charakterizovaná na psychické úrovni agresivitou, expulzivitou a hypo-

chondrickými reakcemi. 3. Psychosomatická fáze doprovázená v oblasti psychického aparátu depresí a exhauscí, na úrovni somatické pak objevením se prvních projevů onemocnění.

Některé novější výzkumy ukazují, že musíme připustit existenci specifických "spouštěčů" v oblasti psychického aparátu. Na jedné straně stále přibývá prací, které potvrzují větší výskyt zátěžových situací /chápano čistě kvantitativně/ v období dvou až tří let před propuknutím aktuálních příznaků ICHS. Na druhé straně se však objevují zajímavé studie, které jakoby naznačovaly opačnou závislost. Břicháček a kol. /1983/ poukazují u své experimentální skupiny na nižší vnímavost k frustracím. Siegrist a spol. /1983/ zjišťují u ischemiků styl nerealistického kognitivního ocenění: Uherík /1984/ na podkladě psychofyziologického průzkumu upozorňuje na zajímavý fakt, že probandi patřící ke skupině ischemií, vykazují překvapivě nižší skóre v ryse hněvivosti, a na druhé straně však neschopnost /kontrola pomocí biofeedbacku/ odlišit vlastní pravou reakci od falešné.

Uvedené výzkumy totiž naznačují, že pro pochopení závislosti mezi stresovými faktory a vznikem onemocnění nestačí samotný údaj o kvantitě těchto faktorů, ale dokonce ani snaha po ohodnocení jejich významu pro jedince, protože ten se často ukazuje být neschopen adekvátně odhadnout individuální specifickou zátěž. Jeho reakce na zátěž mohou probíhat na fyziologické úrovni, aniž by to byl schopen parcipovat a uvědomovat si. Kdyby se tato interpretace ukázala být správnou, znamenalo by to, že ischemici prokazují určitou nevšímavost a nedostatečnou vnímavost k "řeči" vlastního těla, což je ostatně také známo z rehabilitace těchto nemocných po srdeční příhodě.

2. Druhá naše hypotéza se dotýkala předpokládaných odlišností v osobnostní struktuře nemocných s ICHS ve srovnání s kontrolním populačním výběrem.

Očekávaná vyšší úroveň sebemonitorování u skupiny nemocných s ICHS se v našem výzkumu neprojevila v rozsahu, který by mohl být statisticky verifikován. Rozdíly skóre ve škále sebemonitorování /SM/ mají sice předpokládaný směr, avšak nemají statistickou průkaznost. Zdá se tedy, že u osob typu A potřeba monitorovat svou sebeprezentaci a s ní související inkongruence mezi expresivním chováním a postoji netvoří typickou charakteristiku osobnosti tohoto zaměření.

Obdobnou situaci sledujeme u ukazatelů vnitřního a vnějšího místa kontroly /I-E škála/. Nemocní s ICHS mají sice častěji ten-

denci spatřovat příčiny svých neúspěchů ve vnějších faktorech než probandi kontrolní skupiny, skórují tedy přednostně ve smyslu vnějšího místa kontroly, avšak ani tento trend v rozsahu námi zkoumané skupiny / $n = 80$ / nemá povahu statistické průkaznosti. Jak se ukazuje při detailnější analýze /Skýpalová, 1982/, místo kontroly prokazuje svůj vliv teprve v interakci s jinými faktory. Jako nejvýznamnější a statisticky průkazné se při analýze rozptylu ukázaly být interakce s úsilím a kontrolou, potřebnou dosahování úspěchu, soukromým i veřejným sebeuvědoměním.

Vyšší hladina motivace úspěšnosti / $nAch$ / je již tradičně připisována osobám se sklonem ke koronárnímu onemocnění. Na tuto skutečnost upozornili ještě před Rosenmanem a Friedmanem mnozí autoři, mezi jinými ku př. Dunbarová, později Kemple /podle Rosenmana, Chesneyové, 1981/. Někteří autoři /Ray, Bozek, 1980/ považují hladinu motivace úspěšnosti za podstatnou charakteristiku osobnostního profilu A a navrhuje pouze její doplnění dominancí a tzv. frenetickým.

V našem výzkumu potřeba dosahování úspěchu se jeví jako rys, který se u jedinců s koronárním onemocněním vyskytuje častěji /škála $nAch$ /, což je i statisticky prokazatelné / $p = 0,05$ /.

Naprosto jednoznačné jsou výsledky, které jsme získali s použitím škály úsilí o kontrolu /Siegrist/. Pod pojmem úsilí kontrolovat chápe Siegrist /1980/ zvýšenou potřebu hrát ve výkonových situacích nejrozumnějšího druhu centrální, dominující roli, zaregistrovat co nejvíce aspektů situace a co možná nejvíce zredukovat prostor neurčitosti. Autor vychází z předchozích výzkumů Glasse a spolupracovníků a jejich závěrů, že osoby se sklonem ke koronárnímu vzorci chování mají vysoký individuální smysl pro kontrolu a v úsilí o ni jsou plně angažovány. Siegristův konstrukt úsilí o kontrolu /Kontrollambitionen/ v sobě zahrnuje tři dílčí aspekty kontroly: 1. úsilí o kontrolu v oblasti práce a výkonu, 2. úsilí o kontrolu v oblasti sociálních kontaktů, 3. specifické projevy při blokové kontrole.

Poměrně rozsáhlý soubor zkoumaného vzorku / $n = 140$ / v porovnání s kontrolním populačním výběrem / $n = 90$ / jsme vyšetřili prostřednictvím škály úsilí o kontrolu a získali jednoznačné výsledky /Studentovo testové kritérium $t = 2,793$, $p < 1\%$ svědčí pro vyšší úroveň kontroly u jedinců s koronárním onemocněním/. Poněkud překvapivé bylo pro nás zjištění, že Bortnerova škála, běžně ve výzkumech tohoto typu používaná, tuto diskriminační sílu neprokázala /Braunerová, 1984/. Mezi škálami úsilí o kontrolu a škálou $nAch$ jsme zjistili

pozitivní korelaci 0,311 / $p < 0,025$ /.

Konečně další vcelku jednoznačné závěry jsme získali při aplikaci škály sebeuvědomění /ŠS - Fenigstein a spol./. Ta se skládá ze tří dílčích subškál soukromého sebeuvědomění, veřejného sebeuvědomění a sociální úzkosti. Aspekt soukromého sebeuvědomění je do jisté míry blízký pojmu introverze. Sociální úzkost pak rezultuje jako možný důsledek procesu pozornosti zaměřené na sebe. Při veřejném sebeuvědomění jedinec koriguje svou sebeprezentaci druhým tak, aby byla pozitivně přijímána a hodnocena.

U celého zkoumaného souboru jedinců s koronárním onemocněním / $n = 140$ / ve srovnání s kontrolním populačním vzorkem / $n = 90$ / zjišťujeme odlišnosti jak u soukromého sebeuvědomění / $t = 2,520$, $p < 1\%$ /, tak i u veřejného sebeuvědomění / $t = 2,681$, $p < 1\%$ /, a to v tom smyslu, že u obou dimenzí sebeuvědomění vykazuje zkoumaná skupina vyšší výsledky. Hladina sociální úzkosti se neliší u ischemiků a kontroly. Navíc při korelační analýze jsme mohli konstatovat, že škála úsilí o kontrolu vykazuje s oběma uvedenými dimenzemi sebeuvědomění pozitivní a signifikantní korelace /0,32 pro SS, 0,26 pro VS/. Vzhledem k tomu, že u kontrolní skupiny je tento vztah podstatně méně těsný, domníváme se, že interpretace zjištěných faktů může vycházet z předpokladu dominantního postavení složky úsilí o kontrolu v osobnostní struktuře jedinců s CHTA. U jedinců s výrazným úsilím o kontrolu bychom potom mohli očekávat modifikující vliv tohoto činitele i na dimenze soukromého i veřejného sebeuvědomění.

3. O psychofyziologických ukazatelích doprovázejících behaviorální syndrom CHTA najdeme v literatuře dostatek údajů. Rosenman s Chesneyovou /1981/ ve svém přehledu poukazují na některé z nich. Autonomní aktivace může však být lépe sledována v podmínkách stimulujících osobnost k dynamickým odpovědím než při statickém klidovém měření. Jedinci typu A vykazují v zátěžových situacích vyšší přírůstek pulzové frekvence, vzrůst TK, vyšší sekreci katecholaminu a periferní vasokonstrikci než jedinci bez této behaviorální charakteristiky.

V našem výzkumu jsme se zaměřili na sledování dvou ukazatelů - sudomotorická reakce a změn palmární povrchové teploty při zátěži.

Sudomotorická reakce byla zjišťována pomocí dotazníku KDSP, s nímž jsme získali určité zkušenosti již při jiné příležitosti /Braunerová, 1984/. Dotazník je zaměřen na zjišťování především těch forem potivosti, které jsou vázány na emočně vypjaté nebo jinak subjektivně nepříjemné situace, anebo představují jeden z pro-

jevů zvýšené aktivační úrovně organismu. Hrubé skóry dotazníku KDSP vykazují rozdíly v předpokládaném směru, tzv. vyšší hodnoty u pacientů s koronárním onemocněním $/t = 1,66, p < 0,05/$. Výsledky v KDSP dále pozitivně korelují s hodnotami dotazníku úsilí o kontrolu $/r = 0,23, p < 0,05/$.

K měření palmární povrchové teploty jsme použili kontaktního teploměru Miniterm. Za směrodatné údaje jsme považovali rozdíly mezi klidovou teplotou a teplotou při experimentálně navozené zátěži. Zátěž byla modelována ve formě jednoduchých výkonových zkoušek /numerický kvadrát a sedmičkový test/. Také zde jsou výsledky jednoznačné a potvrzují naše předpoklady. U skupiny ischemiků $/n = 60/$ se objevují vyšší rozdíly mezi klidovou teplotou dlaně a teplotou měřenou na tomtéž místě v zátěžové situaci než u kontrolní skupiny normálních osob $/t = 2,30, p < 0,025/$.

Interpretace naměřených psychofyziologických hodnot není jednoduchá, zvláště když si uvědomíme, že okreskové změny povrchové teploty figurují jen jako rozdíly bez přihlédnutí k povaze znaménka. Předpokládáme-li, že fyziologickým podkladem těchto teplotních změn jsou autonomně řízené pochody vazodilatace a vazokonstrikce, můžeme pouze konstatovat, že skupina osob s ICHS vykazuje větší vazální labilitu než skupina kontrolní. S přihlédnutím k výsledkům dotazníku KDSP můžeme přisoudit koronární skupině vedle větší vazální lability ještě vyšší stupeň aktivační úrovně nebo jistě vyšší hladiny připravenosti k výkonu. Zevrubnější analýza by však vyžadovala ještě další experimentální ověření, neboť v literatuře jsme bohužel nenalezli konfrontovatelné výsledky.

4. Poslední naše hypotéza se týkala možnosti výskytu alexithymického fenomenu u ICHS a jeho eventuálního vztahu k CHTA. Ve světové literatuře se objevují jen ojedinělé zmínky o výskytu alexithymie u nemocných s koronárním onemocněním, i když někteří autoři tuto možnost považují za evidentní /Defourny, Hubin, Luminet, 1976, Dongier, 1974, Mertens, 1983/. Teoretickou úvahu o této problematice jsme již při jiné příležitosti zveřejnili /Mohapl, 1983, Mohapl, 1984/. Naše dosavadní experimentální výsledky k dané otázce přinesly rozporné závěry. Hladina soukromého sebeuvědomění je totiž u nemocných s ICHS vyšší než u normální populace a nepodporovala by domněnky o zmenšené introspektivní kapacitě těchto jedinců. Na druhé straně však zevrubnější znalost životního stylu těchto pacientů upozorňuje na instrumentální zaměření jejich myšlení a jednání.

Hlavním problémem při zachycení alexithymického fenoménu jinými prostředky než klinickými spočívá v předpokládané neschopnosti alexithymiků detekovat a popsat vlastní vnitřní svět. Není-li alexithymik schopen vypovídat o své vnitřní skutečnosti /nebo dokonce, je-li jeho vnitřní emocionální svět podstatně zredukován/, potom obtížně nebo inadekvátně bude odpovídat na otázky v dotazníku tímto směrem cílené.

Sifneos proto koncipoval dotazník /Sifneos, 1973/, který ze nemocného vyplňuje lékař a uveřejnil s ním první slibné zkušenosti. Nevýhodou metody /BIH/ je nezbytnost, aby ošetřující lékař skutečně pacienta dokonale znal. Psychometrické vlastnosti dotazníku BIH jsme ověřovali v našem výzkumu. Kromě toho jsme sestavili vlastní dotazník /Ax/, který není vázán na posouzení druhou osobou, ale probandovi předkládá dva alternativní výroky, z nichž jeden je vždy charakteristický pro alexithymické jednání nebo prožívání. Instrukcí je proband veden k nucené volbě.

V jedné studii /Michajlovová, 1984/ jsme se zaměřili na srovnání výsledků v dotazníku Ax u skupiny s ICHS a kontrolního výběru. I když průměrné skóre vykazují rozdíly v očekávaném směru, přece jen tato odlišnost nemá povahu statistické průkaznosti / $\bar{x}_1=13,84$, $\bar{x}_2=12,65$, $t=1,74$, $p>0,05$ /.

	A		G		ICHS		N		Sch		K		K _t		K _u	
	n=20		n=20		n=20		n=20		n=20		n=20		n=20		n=20	
	Ax	BIH	Ax	BIH	Ax	BIH	Ax	BIH	Ax	BIH	Ax	BIH	Ax	BIH	Ax	BIH
$\bar{x}$	10,6	3,9	11,2	4,3	12,8	4,4	12,2	4,8	12,2	5,1	11,3	3,5	15,0	5,1	10,7	3,4
t	0,455		-0,657		0,107		-0,225		-0,276		0,368		0,628		0,507	

Tab. č. 3

A	- astmatici	Sch	- schizofrenici
G	- nemocní s ulc.ven.	K	- kontrolní skupina bez ohledu na profesi
ICHS	- ischemická ch.srd.	K _t	- kontr. skupina techniků
N	- neurotici	K _u	- kontr. skupina uměl. prof.

V jiné studii /Vaníková, 1985/ jsme u různých typů onemocnění /viz tab.č.3/ a kontrolních skupin sestavených podle profesního zaměření, srovnávali výsledky dosažené v dotazníku BIH a Ax. Výchozí hypotézou pro nás byl Nemiahův předpoklad /Nemiah, 1975/, že alexithymický fenomén je podmíněn dysfunkcí mezi neokortexem a lim-

bickým systémem a je zastoupen u psychicky anomální populace tím způsobem, že představuje určité kontinuum, na jehož jednom pólu leží schizofrenie a přes neurózu, normální osoby pokračuje k psychosomatickým stavům, které představují opačný pól. Psychosomaticky nemocní by měli tedy dosahovat maximálních skóre v alexithymii, zatím co schizofrenie a neurózy by se měli jevit jako anti-alexithymická onemocnění. Tento předpoklad náš výzkum nepotvrdil, dokonce naše výsledky mají opačnou povahu než jaké bylo původní očekávání.

Při interpretaci těchto výsledků je třeba přihlédnout k dvěma okolnostem. Použití dotazníku BIH předpokládá důkladnou znalost pacienta. Jak se ukázalo pozdějším šetřením u lékařů, kteří dotazníky BIH vyplňovali, tento základní požadavek nebyl vždycky splněn. Druhou zásadní otázkou je validita dotazníku Ax - zda skutečně měří alexithymickou charakteristiku. Záměr uvedeného výzkumu /Vaníková, 1985/ spočíval v provedení prvních kroků k validizaci dotazníku Ax. Korelace k BIH byly propočteny, bohužel je však můžeme považovat za směrodatné v těch případech, kdy vyplnění dotazníku BIH bylo provedeno naprosto zodpovědně. Tuto záruku máme u kontrolních skupin, kde hodnotitelem byl psycholog, který členy kontrolní skupiny dobře znal. U kontrolních skupin také vycházejí vysoce pozitivní a smysluplné korelace. Splňuje se zde totiž i předpoklad, že technické zaměření "alexithymizuje" jeho nositele a naopak sklony k umělecké činnosti souvisí spíše s antialexithymickou charakteristikou.

V práci při konstruování adekvátního nástroje na zjištění alexithymie jsme tedy vlastně na počátku, protože bude nutno provést položkovou analýzu dotazníku Ax, zjistit jeho vnitřní konzistenci, a validizaci pomocí korelace ke kritériu /skóre BIH/ provést pomocí jeho odhadu dvěma kompetentními posuzovateli.

S o u h r n

1. Podíl psychosociálních zátěžových situací na vzniku ICHS není stále uspokojivě objasněn. Otázku nutno posuzovat ze tří aspektů: a/ prostá, kvantitativní přítomnost těchto činitelů v anamnéze v období před objevením se prvních příznaků onemocnění, b/ subjektivní ohodnocení těchto faktorů jako zátěžových, c/ otázka, zda každý jedinec je schopen si uvědomit a diskriminovat svou psychologickou a fyziologickou odezvu na zátěžové situace.

V našem výzkumu se v množství subjektivně parcipovaných zátě-

žových situací od sebe zkoumaná skupina a kontrola statisticky významně neodlišovaly, i když povaha rozdílů se objevila v očekávaném směru.

2. Škála úsilí o kontrolu /Siegrist/ vykazovala dostatečnou diskriminační sílu a projevila se jako vhodnější nástroj pro screening jedinců s CHTA než kupř. běžně používaná Bortnerova škála. Úsilí o kontrolu vykazuje v našem výzkumu dominantní postavení v osobnostní struktuře CHTA. Je asociováno s potřebou dosahování úspěchu /nAch/ a s dimenzemi soukromého i veřejného sebeuvědomění. Vztahy k sebemonitorování a místu kontroly /Rotter/ nebyly prokázány.

3. Z psychofyziologických ukazatelů charakterizujících CHTA jsme se zaměřili na ohodnocení tzv. emočního pocení /dotazník KDSP/ a měření změn palmární teploty při experimentálně navozené zátěži. V obou případech, které doposud nebyly experimentálně systematicky u CHTA sledovány, jsme dospěli k jednoznačným závěrům. Jedinci s koronárním vzorcem chování vykazují vyšší aktivační úroveň i pohotovost k výkonu i vyšší autonomně podmíněnou vazální labilitu.

V otázce vztahu CHTA a alexithymie jsme provedli první kroky k validizaci vhodného nástroje na zjišťování alexithymie. Výsledky jsou zatím rozporné a konfušní a mohou být zatím jen východiskem pro další práci na tomto problému.

5. K otázce praktické aplikability závěrů výzkumu. Řada výsledků má zatím povahu dat základního výzkumu a vyžadovala by ještě další ověření a upřesnění. Přesto se domníváme, že již v této podobě mohou být s určitou obezřetností v praxi využita. Jde především o data přispívající k hlubšímu poznání osobnostní struktury jedinců s CHTA (úsilí o kontrolu, psychofyziologické ukazatele). Těchto poznatků je možno využít ke screeningu rizikových jedinců a k jejich následné dispenzarizaci. Také pro racionální psychoterapii s takto ohroženými jedinci a pro účely šířeji koncipované zdravotnické osvěty mohou být naše poznatky užitečné.

III. SHRNUÍ A ZÁVĚRY

1. Dialektický proces formování, vývoje a rozvoje osobnosti je komplexním projevem aktivity, zvláště aktivity sociální, projevem regulace a autoregulace vyúsťující do vědomé výchovy a sebevýchovy. Výchova i sebevýchova závisí na poznání a sebepoznání (schopností a zkušenostech, přednostech a nedostatkách, zralosti či nezralosti), na elementárních poznatcích o člověku (o jeho fyzických, psychických a sociálních dispozicích a předpokladech, o výkonnosti, o učení, motivačních silách podněcujících k různým druhům a způsobům činnosti, o zařazení člověka do společnosti a přírody), na znalosti a využívání objektivních i subjektivních podmínek a vlivů, které v souhrnu přispívají k finálnímu cíli. Proces sebevýchovy (autoregulace) je i procesem sebepoznání a sebehodnocení, přetvářením obrazu sebe sama, součástí sebeuvědomování - sebevědomí.

2. Sebevědomí zpravidla ústí do vědomé snahy o seberegulaci. Ta v podstatě zahrnuje dva cíle: jednak úsilí o upevnění a ochranu svého soukromého sebevědomí, jednak snahu o dosažení co nejvyššího ocenění v očích jiných lidí. Lidé se záměrně nebo neúmyslně chovají tak, aby ve svém okolí vyvolali takovou odezvu, která bude souhlasit s jejich představami o sobě. To lidem pomáhá při udržení pro ně přijatelné hladiny sebevědomí a také jim to umožňuje vzbudit v jiných dojem o vlastních pozitivních kvalitách. Není ovšem výjimkou, že sebevědomé vystupování nekoresponduje se subjektivním prožitkem člověka.

Většina lidí nemá ovšem zájem výlučně jen o uchování pozitivního sebeobrazu, ale také o zjištění faktické úrovně svých možností. Získají tak podklad pro vytyčování cílů svého jednání, aniž by se vystavovali příliš vysokému riziku neúspěchu a zklamání. Jde jim o to, aby nesledovali cíle, které jsou při jejich výkonové úrovni nerealizovatelné. Člověk odhaduje své možnosti dvěma způsoby: jednak srovnává své aspirace s objektivně dosaženými výsledky a jednak se srovnává s jinými lidmi. Ani tyto postupy nejsou ovšem prosty subjektivnosti a emocionality.

Sebevědomí lze chápat dvojím způsobem: jednak jako relativně stálý způsob nazírání vlastních možností, jednak jako situační posuzování svých schopností v konkrétním úkolu a v daných podmínkách. V prvním z uvedených aspektů je zdůrazněna obecnost a stabilita sebevědomí. Takto pojaté sebevědomí je základem pro relativně stabilní strategie chování a adjustace. Ve speciálních podmínkách se však uplatňuje spíše druhá koncepce. Sebevědomí tak utváří formu mnohonásobných interpersonálních vztahů a činů, ale nemusí jednoznačně korelovat s vysoce specifickými aspekty interpersonálního jednání. Lze to formulovat tak, že na pozadí relativně stabilního sebevědomí se pod vlivem různých situací vynořují situačně podmíněné stavy sebevědomí provázené variabilními sebecity.

3. Z hlediska citlivosti vůči situacím ohrožujícím stabilitu sebevědomí se lidé mezi sebou výrazně liší. Osoby se sníženým sebevědomím bývají charakterizovány jako jedinci emočně labilní, mající potíže v interakcích s jinými. Jejich sebeobraz je málo konzistentní, podléhá změnám pod vlivem názorů jiných osob, je častěji upravován ve smyslu větší společenské přijatelnosti, dokonce i v rozporu s postoji a názory nositelů. V osobních aspiracích i jejich realizaci se osoby s nízkým sebevědomím obávají neúspěchu a sužují se nezřídka přáním být úspěšnější než jiní lidé.

Lidé s extrémně nízkým a na druhé straně vysokým sebevědomím se navzájem liší zejména v reakcích na hodnocení své osoby jinými. Jedinci s extrémní rovinou sebevědomí preferují výrazně pozitivní hodnocení od jiných a odmítají negativní. Lidé se sníženým sebevědomím se negativnímu hodnocení nebrání a pozitivnímu nedůvěřují. Není však výjimkou, že tyto formy reagování bývají v obou případech maskovány naučenými postupy, které subjekti pokládají pro sebe za společensky užitečnější.

Společenské projevy osob s přiměřenou hladinou sebevědomí se výše uvedeným extrémům vymykají, vykazují uspokojivou míru osobní nezávislosti a společenské adjustovanosti. Vyznačují se také přístupností vůči kritice své osoby, snášejí dobře dílčí neúspěchy a dovedou přiměřeně prožít i projevit radost z úspěchu.

4. Snaha chovat se sociálně žádoucím způsobem, aby bylo dosaženo sociálního souhlasu a tím také interpersonální a skupinové akceptace, bývá definována jako afiliace. Afiliaci lze chápat buď jako potřebu nebo jako techniku společenského chování. V prvním pojetí může mít afiliace dvojí kořeny: člověk má potřebu navazovat a udržovat kontakty s jinými lidmi, protože mu mohou být užiteční, což ovšem platí obousměrně.

Druhým základem afiliace je potřeba citové odezvy. V tom případě je druhá osoba člověku cílem, nikoliv prostředkem. Tato potřeba má reciproční charakter, nemusí však vždy znamenat možnost vzniku oboustranné symetrické vazby.

Afiliace jako společenská technika se dá vymezit jako dispozice reagovat na jiné lidi převážně přátelským způsobem a je relativně konstantní a konzistentní. V průběhu života si každý člověk zafixuje určité formy společenského chování vyplývající z jeho osobnostních dispozic i z osobní životní historie.

Lidé se mezi sebou liší v míře potřeby afiliace. Osoby s vysokou potřebou afiliace jsou pozitivně motivovány k sociálně žádoucímu chování a intenzívně vyhledávají souhlas od jiných. Přitom jsou u nich silně oslabeny negativní reakce na druhé. Lidé s nízkou potřebou afiliace nejsou primárně zainteresováni na tom, aby byli široce sociálně akceptováni, přičemž jsou u nich oslabeny pozitivní reakce na jiné osoby. Jedině s adekvátním sklonem k afiliaci vyznačuje pozitivnější reagování na osoby s podobnými postoji, jaké zaujímají sami a negativnější reakce na lidi s odlišnou orientací. Stupeň afiliační motivace je jádrem charakteristiky označované jako sociální žádoucnost.

Osoby s extrémně vysokým sebevědomím mohou vykazovat vysokou míru afiliační motivace. V podstatě jde také o ochranný mechanismus - o potřebu hájit svůj "dokonalý" sebeobraz, bránit se proti jeho "zkalení" kritikou zvenčí. Konformním chováním předcházejí tyto osoby jakémukoliv ohrožení svých sociálních pozic

U osob s přiměřeným sebevědomím je afiliační chování výrazem dobré sociální adjustace a schopnosti optimální kooperace na základě vzájemné pomoci i kritiky.

Vysoká potřeba afiliace tedy může být na jedné straně vyvolávána pocity ohrožení a bezmocnosti, a na druhé straně extravertizací a sebemonitorováním. Zatímco ohrožení stavů bezpečí prožívají spíše jedinci s nižším sebevědomím, extraverte charakterizuje častěji osoby se zdravým sebevědomím a s průměrným sebemonitorováním.

5. Lidé se v sociálních kontaktech chovají zpravidla tak, jak to jiní od nich očekávají a přitom pozorně sledují, jaký má jejich chování ohlas. Lidé tedy své jednání plánují, řídí a realizují tak, aby ve svém okolí vyvolali žádoucí dojem. Tato tendence se ovšem nemusí projevovat ve všech našich běžných sociálních stycích a nesvědčí pro to, že bychom kdykoliv mohli být dobrými herci.

Ve schopnosti sebeprezentace se lidé navzájem značně odlišují. Tyto rozdíly lze zjišťovat na základě Snyderovy (1974) škály sebemonitorování. Je zde možnost diferencovat osoby podle toho, jak pečlivě registrují vnější znaky a jak jich využívají při řízení vlastního chování.

6. Z dosavadních výkladů a zobecnění vyplývá, že poznání a porozumění kauzálním souvislostem patří k základním regulativům lidského jednání. Podmiňuje a řídí myšlenkové vymezení cílů spolu s volbou prostředků k jejich úspěšné realizaci a zajišťuje člověku efektivní kontrolu prostředí i sama sebe.

Kauzalita v sociální realitě je neodmyslitelná a neoddělitelná od lidí. Napomáhá člověku orientovat se v různorodosti a časté nepřehlednosti interpersonálních percepceí. Metodou jejího systematického zkoumání se staly atribuční procesy. Jsou konceptualizovány jako speciální případ obecného inferenčního postupu, jímž člověk vysvětluje chování své i jiných a hledá pro ně přiléhavé a přijatelné zdůvodnění.

Z teorie a experimentů v kognitivní psychologii se vyvozuje, že atribuce jsou implicitně zahrnuty v každém porozumění realitě. Pokusy o kauzální analýzu nastupují a lidé si je uvědomují, jakmile narazí na události, jejichž významuplné souvislosti se skrývají pod povrchovou spleťtostí a nejsou bezprostředně dostupné průměrnému objasnění.

Při výzkumu atribucí se pozornost upíná především k subjektivnímu výkladu pozorovaného dění, k vyšetření mechanismů, které modifikují a osobitě zabarvují závěry, které člověk z přístupných dat vysuzuje, které odpovídají na způsob, jímž si opatřuje a využívá informace i za to, jak dalece podléhá svým osobním preferencím a nechutím.

7. Z této akcentace subjektivních aspektů přirozeně neplyne, že výzkum atribučních procesů by zcela pomíjel a odvracel se od objektivních kritérií, už proto ne, že bez nich se nedá posoudit a odhadnout stupeň a rozsah subjektivního zkreslení a posunů v kauzální analýze. Odtažitost osobních závěrů může kolísat od stavu, kdy atribuce se nijak vážně neodklánějí od skutečnosti, až po situace, kdy prezentované inferen-
ce jsou projekcí vlastních tužeb a vlivem silné emocionality vytlačují poslední zbytky kritického myšlení.
Na nepřesnostech a chybách v příčinně účinkovém usuzování se podílejí přisvojená kauzální schémata, pevně zasazená do kognitivní struktury. Vyjadřují uzavřený názorový systém založený na stereotypch, nejednou s povahou předsudků. Takové systémy bývají nejen rigidní, ale také silně soběstačné, protože lidé se domnívají, že v nich najdou vše potřebné k vysvětlení toho, co se odehrává v nich a kolem nich.
8. Za okolností, které si žádají uvažovat o více příčinách, spokojí se s jednou a vyberou tu, která hladce zapadá do jejich kauzálního schématu a jakoukoli další rozvahu vyloučí jako nadbytečnou a věc komplikující. Jsou dalecí toho, aby připustili, že dokonce jednoduchý děj může mít několik příčin rovnocenných a že může vést k vážným omylům hledat nějakou hlavní příčinu, zvláště když je funkce takové rozhodující determinanty přidělena okrajovému jevu. Ulpívají na jednoduchých explikacích i v podmínkách, které svou složitostí se domáhají náročné soudnosti. Kauzální stereotypy se obvykle dovolávají principu "zdravého rozumu", který z metodického hlediska není ničím jiným než zatvrzelým odporem ke každé hlubší analýze. Neschopnost odpoutat se od stereotypů odní-
má citlivost k jakékoli specifičnosti posuzovaného a objasňovaného dění.

1. S tematikou kauzální analýzy chování a s otázkami regulativních účinků osobnostních rysů na atribuční styly se setkáváme v naší psychologické literatuře výjimečně, a to jen na teoretické úrovni. Dlužno dodat, že námi interpretované experimentální výsledky mají povahu základního výzkumu, že jejich přímá funkce je poznávací a k realizaci praktických cílů, což je přirozeně i jejich konečným posláním, pomáhají jen nepřímo. Nemohou se obejít bez ověření a precizace v reálných podmínkách.

Z tohoto hlediska je nutné uvažovat o aplikačních možnostech. Domníváme se, že porozumění atribučním procesům a stylům v jejich interindividuální variabilitě má svou nespornou důležitost a užitečnost na nejrozmanitějších úsecích sociálního i osobního života. V podstatě všude tam, kde je potřeba pochopit, jak lidé vysvětlují a jakých omylů se dopouštějí při zdůvodňování vlastního jednání a jednání jiných lidí. Takové pochopení a z něho vyplývající možnosti korekce mohou přispět k ozdravení interpersonálních vztahů a zajistit jejich relativní bezporuchovost v oblasti pracovní i mimopracovní. Studium atribučních procesů má nesporný význam pro řídicí praxi. Nutí k náročnější analýze zjišťovaných nedostatků, vyhledávat a nepřehlížet informace, které jsou v rozporu s přisvojenými kauzálními schématy a stereotypy. Podporuje přisuzování odpovědnosti, založené na poznání skutečných příčin, což podmiňuje spokojenost, motivuje činnost a sociálně prospěšnou seberegulaci. Rutinní postupy při posuzování personálních a situčních příčin mívají za následek hrubé omyly, které se stávají zdrojem konfliktů a přežívající nevraživosti v osobních kontaktech.

V pedagogické praxi mohou poznatky o atribučních procesech změnit přístup k neprospívajícím žákům, kteří se dostali na pozici "naučené bezmocnosti", vycházející ze systematického připisování neúspěchů vnitřním příčinám, a tím ke zdůvodňování pasivity a nezájmu, ale také k vyžadování trvalé pomoci.

10. Problémy řešené v naší kolektivní práci, ať již jde o psychologické aspekty regulace, autoregulace, sociální aktivity osobnosti, či otázky sebepojetí, jeho struktury a funkce, atribuční procesy, možné způsoby poznání a porozumění kauzálním souvislostem a další teoretické, metodologické a experimentální výsledky, nelze považovat za definitivní. V souladu s naší dlouhodobou koncepcí, s přihlédnutím ke stanoviskům a doporučením oponentní rady HÚ SPZV, jakož i k námětům recenzentů této práce, zařazujeme některá témata a speciální otázky do DÚ SPZV IX-6-4/2 "Psychologické aspekty individuálního a skupinového vědomí", který budeme řešit v následujícím pětiletém období.

Vyjdeme ze základní propozice bimodálnosti individuálního vědomí: Má-li člověk cílevědomě řídit a kontrolovat své jednání, musí integrovat poznatky o vnějším světě s poznatky o sobě samém. Teoretické a výzkumné úsilí zaměříme mj. k sebepojmu, jako neodmyslitelné stránce individuálního vědomí, orientované na já a jeho strukturální prvky, kognitivní, postojový a výkonový, a to v jejich sociálně determinované kvalitě. Regulační role této struktury je dána tím, že determinuje odhad vlastních možností, usměrňuje proces rozhodování ve smyslu volby cílů a prostředků v kritériích společenských norem a hodnotového systému, vymezuje vědomí člověka jako společenské bytosti a také povahu jeho vztahů k jiným. I nadále budeme vycházet ze společenských potřeb a požadavků na subjektivního činitele - osobnost, její aktivitu, iniciativu, tvořivost a angažovanost při budování rozvinuté socialistické společnosti, vědomi si toho, že to vše se neobejde bez pochopení specifčnosti individuálního a skupinového vědomí, bez znalostí charakteristik a zkušeností organizovaných a integrovaných v sebepojetí subjektu.

L i t e r a t u r a

- Abulchanova - Slavskaja, K.A.: Tipologija aktivnosti ličnosti. Psichologičeskij žurnal, 6, 1985, č.5, s.3-18.
- Adámková, A.: Příspěvek k psychologické charakteristice osobnosti pacientů s infarktem myokardu. /Diplomová práce./ Olomouc 1982. - Univerzita Palackého. Fakulta filozofická.
- Agejev, V.S.: Atribucija otvetstvennosti za uspech ili neudaču grupy v mežgrupovom vzajmodejstvii. Voprosy psichologii, 1982, č.6, s.101-106.
- Ahrens, S. - Gyldenfeldt, H.V. - Runde, P.: Alexithymie, psychosomatische Krankheit und instrumentelle Orientierung. Psychother. med. Psychol., 29, 1979.
- Andrejeva, G.M.: Interpretacija pričin povedenija drugovo čeloveka (k charakteristice teoriji kauzálnoj atribuciji). In: Teoretičeskije i prikladnyje problemy psichologii poznanija ljudmi drug druga. Moskva 1979, s.5-6.
- Andrejeva, G.M.: Procesy kauzálnoj atribuciji v mežličnostnom vosprijatiji. Voprosy psichologii, 1979, č.2, s.26-28.
- Andrejevová, G.M.: Sociální psychologie. Praha, Svoboda 1984.
- Angelov, S.: Svoboda a odpovědnost osobnosti. In: Socialismus a osobnost. Praha, Svoboda 1981, s.193-213.
- Argyle, M.: Social interaction. Chicago, Aldine 1969.
- Archangelskij, L.M.: Problémy etiky. Praha, SPN 1978.
- Báčová, V.: Ku kritike a východiskám skúmania atribučných procesov. In: Vedecké informácie. Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach, 1985, č.1, s.69-102.
- Baudyš, O.: Podmínky rozvoje lidské aktivity v socialistické společnosti. Praha, Horizont 1980.
- Bartošíková, I. - Kostronová, T.: Některé psychologické charakteristiky pacientů léčících se na oddělení AT. Protialk. obzor, 1984, č.19, s.105-110.

- Bem, D.J.: An experimental analysis of self-persuasion. J. of Exp. Soc. Psychol., 1965, č.1, s.199-218.
- Bem, D.J.: Self-perception theory. In: Berkowitz, L. (ed.): Advances in experimental social psychology. Vol.6. New York, Academic Press 1972.
- Bem, D.J. - Allen, A.: On predicting some of the people some of the time: The search for cross-situational consistencies in behavior. Psychol. Rev., 1974, č.81, s.506-520.
- Blumer, H.: Symbolic interactionism: Perspective and method. Englewood Cliffs, Prentice-Hall 1969.
- Bobneva, M.I. - Šorochova, J.V.: Sociálnaja psihologija ličnosti. Moskva, Nauka 1979.
- Braunerová, A.: Některé psychofyziologické ukazatele a osobnostní rysy u pacientů s infarktem myokardu. /Diplomová práce./ Olomouc 1984. - Univerzita Palackého. Fakulta filozofická.
- Brickman, P.P. - Seligman, C.: Effects of public and private expectancies in attribution of competence and interpersonal attraction. J. Personal., 1974, č.42, s.558-568.
- Brincín, M.: Motivace a cílevědomá regulace chování. Čs. psychologie, č.1, 1971.
- Břicháček, V. - Fořtová, V. - Mikšík, O. - Ždichynec, B.: Structure of life frustrations in subjects prone to ischemic heart disease. Suppl. 3, ANS, Praha 1982.
- Cantor, N. - Mischel, W.: Prototypes in person perception. In: Berkowitz, L. (ed.): Advances in experimental social psychology. Vol.12. New York, Academic Press 1979.
- Clarke, S.K.: Self-esteem in men and women alcoholics. Quart. J. Stud. Alcohol, 1974, č.35, s.1380-1381.
- Coopersmith, S.: Antecedente of self-esteem. San Francisco 1967.
- Čáp, J.: Aktivnost - pasivnost jako subsystem osobnosti. Čs. psychologie, 1983, č.27.

- Dans, R.H. - Bolton - Gritzmacher, S.: 16 PF source traits associated with DSM-III symptoms for four diagnostic groups. J. Clin. Psychol., 1983, č.39, s.958-960.
- Dařílek, P.: Úspěch, neúspěch a jejich percipované příčiny. In: Vavrdová, H.: Speciální psychologie pro učitele 1. st. ZŠ a vychovatelství. Olomouc, RUP 1983.
- Dařílek, P.: Vývojové tendence atribučních procesů v dětství a jejich použitelnost ve výchovně vzdělávacím procesu. Praha, SPN, AUPO, v tisku.
- Diener, E. - Wallbom, M.: Effects of self-awareness on antinormative behavior. J. of Research in Personality, 1976, č.10, s.107-111.
- Doncov, A.I. - Sarkisjan, Š.V.: Sovmestnaja dejatel'nost' kak faktor mežličnostnogo vosprijatija v gruppe. Vopr. psich., 1980, č.4, s.38-49.
- Dongier, M.: Psychosomatic aspects in myocardial infarction in comparison with angina pectoris. Psychother., Psychosom., 1974, č.23.
- Duval, S. - Wicklund, R.A.: A theory of objective self-awareness. New York, Academic Press 1972.
- Duval, S. - Wicklund, R.A.: Effects on objective self-awareness on attribution of causality. J. of Exp. Soc. Psychol., 1973, č.9, s.17-31.
- Erpenbeck, J.: Motivation. Berlin, Akademie - Verlag 1984.
- Eysenck, H. - Fulker, D.: The components of type A behaviour and its genetic determinants. Suppl. 3. Praha, ANS 1982.
- Feather, N.T. - Simon, J.G.: Causal attributions for success and failure in relation to expectations of success based upon selective or manipulative control. J. Personal., 1971, č.39, s.527-541.
- Fenigstein, A. - Scheier, M.F. - Buss, A.H.: Public and private self-consciousness: Assessment and theory. J. Consult. Clin. Psychol., 1975, č.43, s.522-527.

- Fincham, F.D. - Jaspars, J.M.: Attribution of responsibility: From man the scientist to man as lawyer. In: Berkowitz, L.: Advances in Exp. Soc. Psychol., 13. New York, Academic Press 1980.
- Fromm, E.: Ucieczka od wolności. Warszawa, Czytelnik 1970.
- Garbuzov, A.S.: Koncepce člověka ve filozofii Ericha Fromma. In: Sociální filozofie frankfurtské školy. Praha, Svoboda 1977.
- Garland, H. - Hardy, A. - Stephenson, L.: Information search as affected by attribution type and response category. Personal. Soc. Psychol. Bull., 1975, č.4, s.612-615.
- Gavorníková, M.: K problému sebehodnotenia a interpersonálnych vzťahov u alkoholikov. Protialk. obzor, 1973, č.7, s.87-92.
- Grác, J.: Persuázia. Ovplyvňovanie človeka človekom. Martin, Osveta 1985.
- Gross, W.F. - Alder, L.A.: Aspects of alcoholics self concepts as measured by the Tennessee Self Concept Scale. Psychol. Rep., 1970, č.27, s.431-434.
- Gross, W.F.: Self-concept of alcoholics before and after treatment. J. Clin. Psychol., 1971, č.27, s.539-541.
- Grulich, V.: Socialistická pedagogika a hodnoty. Praha, SPN 1972.
- Grulich, V.: Osobnost a její společenský rozvoj. Praha, Panorama 1983.
- Guensberger, E. - Zikmund, V.: Psychiatry and psychosomatic research. Sdělení na konferenci C.I.A.N.S., Olomouc 1983.
- Gurycká, A.: Sociálna aktivita - teórie, podmienky, diagnostické techniky. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 8, 1973, č.3, s.195-200.
- Heider, F.: Social perception and phenomenal causality. Psychol. Review, 1944, č.51, s.358-374.
- Heider, F.: The psychology of interpersonal relations. New York, Wiley 1958.

Helus, Z.: Psychologické problémy socializace osobnosti. Praha, SPN 1973.

Hochreich, D.J.: Defensive externality and blame projection following failure. J. Personal. Soc. Psychol., 1975, č.32, s.540-546.

Hrabal, V. - Man, F. - Pavelková, I.: Psychologické otázky motivace ve škole. Praha, SPN 1984.

Hubin, P. - Defourny, M. - Luminet, D.: Alexithymia, "pensée opératoire" and predisposition to coronopathy. Pattern "A" of Friedman and Rosenman. Psychother. Psychosom., 1976/77, č.27.

Hudeček, J.: K některým otázkám vytváření socialistického životního způsobu a formování osobnosti. Čs. psychologie, 23, 1979, č.4, s.335-339.

Hudeček, J.: Utváření osobnosti v systému kolektivních vztahů a činností. In: Psychologové v Československu Mezinárodnímu roku dítěte 1979. Sborník referátů z IX. Psychologických dnů. Praha, Čs. psychologická společnost při ČSAV 1979, s.205-215.

Hudeček, J.: Marxisticko-leninské pojetí člověka a jeho interpretace v současné sovětské psychologii. Filozofický časopis, 28, 1980, č.1, s.46-60.

Hudeček, J.: Psychologické a pedagogické aspekty řízení. Tvorba, 1980, č.3, příl., s.8.

Hudeček, J.: Hodnoty a hodnotové orientace. Čs. psychologie, 25, 1981, č.3, s.249-259.

Hudeček, J.: Některé psychologické přístupy k osobnosti. (Metodologické poznámky.) Čs. psychologie, 26, 1982, č.4-5, s.411-416.

Hudeček, J.: Sociální aktivita osobnosti a její pedagogická regulace. Pedagogika, 32, 1982, č.2, s.149-165.

Hudeček, J.: Mravní výchova socialistické osobnosti. Společenské vědy ve škole, 38, 1982-83, č.8, s.239-242.

- Hudeček, J.: Psychologické aspekty sociální aktivity osobnosti. Společenské vědy ve škole, 38, 1982/83, č.5, s.146-150.
- Hudeček, J.: Struktura a dynamika osobnosti se zřetelem k utváření socialistického vědomí. In: Hudeček, J. - Kolaříková, O. - Viewegh, J.: Aktuální problémy psychologie osobnosti. Brno, Zprávy PSL ČSAV 1983, č.2, s.2-55.
- Hudeček, J.: K otázkám motivační sféry osobnosti. Brno, Psychologické zprávy ÚVSV ČSAV 1984, č.1, 60 s.
- Hudeček, J.: Psychologické přístupy k výzkumu a formování vědomí osobnosti. Čs. psychologie, 28, 1984, č.6, s.509-521.
- Hudeček, J. - Osecká, L.: Zaměřenost osobnosti - pojetí a výzkum. Brno, Psychologické zprávy ÚVSV ČSAV 1984, č.3, 39 s.
- Hudeček, J. - Koplíková, I.: Dimenze sebehodnocení a sociální dezirability ve skupinách 15-ti a 20-tileté mládeže a jejich vztah k hodnocení druhých lidí. Brno, Psychologické zprávy ÚVSV ČSAV 1985, č.3, 51 s.
- Hudeček, J.: Vývoj, výchova a formování osobnosti. In: Opata, R. a kol.: Výchova tvořivé osobnosti v socialismu. Praha, Horizont 1985, s.55-74.
- Hudeček, J.: Hodnotové orientace v motivační sféře osobnosti. Praha, Academia 1986 (v tisku).
- Hudeček, J. - Macek, P.: K dialektice vztahu společenského a osobnostního ideálu (psychologické aspekty). Čs. psychologie, 1986 (v tisku).
- Hull, J.G. - Levy, A.S.: The organizational functions of the self: An alternative to the Duval and Wicklund model of self-awareness. J. Personal. Soc. Psychol., 1979, č.37, s.756-768.
- Jadov, V.A. (ed.): Samoreguljacija i prognozirovanije social'nogo povedenija ličnosti. Leningrad, Nauka 1979.
- Jenkins, C.D. - Rosenman, R.H. - Zyzanski, S.J.: Prediction of clinical coronary heart disease by a test for the coronary - prone behavior pattern. The New England Journal of Medicine, 1974, č.23.

- Jones, E.E.: Ingratiation: A social psychological analysis. New York, Appleton 1964.
- Jones, E.E. - Davis, K.E.: From acts to dispositions. In: Berkowitz, L. (ed.): Advances in experimental social psychology. Vol.2. New York, Academic Press 1965.
- Jones, E.E. - Harris, V.A.: The attribution of attitudes. J. of. Exp. Soc. Psychol., 1967, č.3, s.1-24.
- Jones, E.E. - Nisbett, R.E.: The actor and the observer: divergent perceptions of the causes of behavior. Morristown, General Learning Press 1971.
- Jurovský, A.: Duševný život v společenských podmínkách. Bratislava, Osveta 1965.
- Kassin, S.M.: Consensus information, prediction, and causal attribution: A review of the literature and issues. J. Personal. Soc. Psychol., 1979, č.37, s.1966-1981.
- Katz, P.A. - Zigler, E. - Zalk, S.R.: Children's self-image disparity: The effects of age, maladjustment, and action-thought orientation. Develop. Psychol., 1975, č.11, s. 546-550.
- Kelley, H.H.: Attribution theory in social psychology. In: Levine, D. (ed.): Nebraska Symposium on Motivation. Lincoln, Univ. of Nebraska Press 1967.
- Kelley, H.H.: Attribution in social interaction. In: Jones, E.E. aj. (eds.): Attribution: Perceiving the causes of behavior. Morristown, General Learning Press 1972.
- Kelley, H.H.: The processes of causal attribution. Am. psychologist, 1973, s.107-129.
- Khol, J.: Kauzální přístup k analýze řídicí činnosti. Čs. psychologie, 1977, č.21, s.442-454.
- Khol, J.: Kauzální přístup a psychologicko-metodologická analýza jednání. Praha, Academia 1984.
- Kleinke, C.L.: Self-perception: The psychology of personal awareness. San Francisco, Freeman 1978.

- Kon, I.S.: Utváranie Ja. Bratislava, Pravda 1980.
- Kossakowski, A. - Otto, K.: Psychologische Untersuchungen zur Entwicklung sozialistischer Persönlichkeiten. Berlin, Volk und Wissen 1971.
- Köttnerová, R.: Obraz alkoholika v projektivní metodě TAT. Protialk. obzor, 1980, č.15, s.149-154.
- Kruglanski, A.W.: The endogenous-exogenous partition in attribution theory. Psychol. Rev., 1975, č.82, s.387-406.
- Kukla, A.: An attributional theory of choice. In: Berkowitz, L. (ed.): Adv. in Exp. Soc. Psychol., 11. New York, Academic Press 1978.
- Lejbin, W.M.: Psychoanalýza a filozofie neofreudismu. Praha, Svoboda 1979.
- Leont'jev, A.N.: Činnost, vědomí, osobnost. Praha, Svoboda 1978.
- Linhart, J.: Vývoj vědomí člověka a společnosti. Praha, Academia 1984.
- Machač, K.: Kožně galvanické projevy relaxačně aktivačního autoregulačního zásahu. Čs. psychologie, 1, 1964.
- Malkovskaja, T.N.: Sociálnaja aktivnosť školnikov i puti jejo formirovanija. Sov. pedagog., 1978, č.5, s.14-21.
- Marecek, J. - Mettee, D.R.: Avoidance of continued success as a function of self-esteem, level of certainty, and responsibility for success. J. Personal. Soc. Psychol., 1972, č.22, s.98-107.
- Marcus, H.: Self-schemata and processing information about the self. J. Personal. Soc. Psychol., 1977, č.35, s.63-78.
- Marx, K.: Kapitál. I. Praha, SNPL 1954.
- Marx, K.: Ekonomicko-filozofické rukopisy z r. 1844. Praha, SNPL 1961.
- McKinnon, R.: Self-concept of the alcoholic and transformation during therapy. Toxicomanies, 1972, č.5, s.173-198.
- Mertens, Ch.: Psychological etiology in cardio - vascular disorders Basic findings and new trends. Referát na konferenci C.I.A.N.S., Olomouc 1983.

- Míček, L.: Sebevýchova a duševní zdraví. Praha, SPN 1976.
- Michajlovová, K.: Alexithymický fenomen u nemocného ischemickou chorobou srdeční. /Diplomová práce./ Olomouc 1984.
- Univerzita Palackého. Fakulta filozofická.
- Mohapl, P.: Výzkum osobnosti u ischemické choroby srdeční. In: Sborník AUPO "Psychologie v péči o člověka". Praha, SPN 1983.
- Mohapl, P.: Alexithymie. AUPO, Ped. - Psychol., 22. Praha, SPN 1984.
- Mohapl, P. - Adámková, A. - Skýpalová, V.: Několik poznámek k psychologické struktuře chování typu A. AUPO, Ped. - Psychol., 22. Praha, SPN 1984.
- Monson, T.G. - Snyder, M.: Actors, observes, and the attribution process. J. Experim. Soc. Psychol., 1977, č.13, s.89-111.
- Muzdybaev, K.: Attribution of responsibility and organizational behavior. Personal. Soc. Psychol. Bull., 1982, č.8, s.43-49.
- Nemiah, J.C.: Psychology and psychosomatic illness: Reflections on theory and research methodology. Psychother. Psychosom., 1973, č.22.
- Nemiah, J.C.: Denial revisited: Reflections on psychosomatic theory. Psychother. Psychosom., 1975, č.26.
- Nemiah, J.C.: Alexithymia. Theoretical considerations. Psychother. Psychosom., 1977, č.28.
- Nerviano, V.J. - Gross, H.W.: Personality types of alcoholics on objective inventories. J. Stud. Alcohol., 1983, č.44, s.837-851.
- Nocks, J.J. et al.: Self-esteem in alcoholic population. Dis. Nerv. Syst., 1969, č.30, s.611-617.
- Orvis, B.R. - Cunningham, J.D. - Kelley, H.H.: A closer examination of causal inference: The role of consensus, distinctiveness, and consistency information. J. Personal. Soc. Psychol., 1975, č.32, s.605-616.

- Papica, J.: Vybrané kapitoly ze sociální psychologie. Olomouc, RUP 1979.
- Papica, J.: Osobnostní proměnné, atribuční analýza a rizikové chování. Čs. psychologie, 1981, . . ., s.129-143.
- Papica, J. : Sebesystém a sebeuvědomění. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Praha, SPN 1983.
- Papica, J.: Individuální rozdíly v přisuzování příčin úspěchu a neúspěchu. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Praha, SPN 1984.
- Petrovskij, A.V. - Špalinskij, V.V.: Socialnaja psihologija kollektiva. Moskva, Prosveščeniye 1978.
- Piaček, J.: Marxismus a kríza fenomenológie. Bratislava, Pravda 1984.
- Platonov, K.K. a kol.: Kolektív a osobnosť. Bratislava, SPN 1983.
- Ray, J.J. - Bozek, R.: Dissecting the A-B personality type. Brit. J. Med. Psychol., 1980, č.53.
- Reykowski, J.: Prosocial orientation and self-structure. In: Reykowski, J. (ed.): Studies on the mechanisms of prosocial behavior. Warsaw Univer. Press 1975.
- Reykowski, J.: Studies on the mechanisms of prosocial behavior. Warszawa, Warsaw University Press 1975.
- Reykowski, J. - Smoleňska, Z.: Základy psychologické diagnózy v pojetí regulační teorie osobnosti. Čs. psychologie, 22, 1978, č.4, s.310-324.
- Reykowski, J.: Motywacja. Postawy prospołeczne a osobowość. Warszawa, PWN 1979.
- Reykowski, J. - Kochańska, G.: Szkice z teorii osobowości. Warszawa, Wiedza powszechna 1980.
- Rogers, C.: On becoming a person: A therapist's . view of psychotherapy. Boston, Houghton Mifflin 1961.
- Rogers, C. - Dymond, R.F. (eds.): Psychotherapy and personality change. Chicago, Univer. of Chicago Press 1954.

- Rosenman, R.H. - Chesney, M.A.: Psychological profiles and coronary heart disease. In: Kielholz, P. et al.: Psychosomatic cardiovascular disorders - when and how to treat? Berne 1981.
- Ross, L.: The intuitive psychologist and his shortcomings: Distortions in the attribution process. In: Berkowitz, L. (ed.): Advances in experimental social psychology. Vol. 10. New York, Academic Press 1977.
- Roščin, S.K.: Západní psychologie jako nástroj ideologie a politiky. Praha, Svoboda - Pravda 1985.
- Rotter, J.B.: Some problems and misconceptions related to the construct of internal versus external control of reinforcement. J. Consult. Clin. Psychol., 1975, s. 56-57.
- Rotterová, B. - Čáp, J.: Výchova aktivity mládeže ve volném čase. Praha, Univerzita Karlova 1976.
- Rubinštejn, S.L.: Bytí a vědomí. Praha, SPN 1961.
- Rubinštejn, S.L.: Základy obecné psychologie. Praha, SPN 1967.
- Řehan, V.: Obsahová analýza životopisů léčených alkoholiků. /Nepublikovaná disertační práce./ 1979.
- Řehan, V. - Birkásová, M.: Několik poznámek k srovnání alkoholismu a abusu těkavých látek. Protialk. obzor, 1983, s. 113-116.
- Říčan, P.: Pojmy Já v psychologii osobnosti. Čs. psychologie, 1970, č. 14, s. 209-229.
- Říčan, P.: Faktorová struktura hodnocení vlastních schopností. Čs. psychologie, 1971, s. 355-368.
- Říčan, P.: K teorii, terminologii a metodologii sebepojetí. Čs. psychologie, 1973, s. 464-467.
- Sedlák, J.: Otázky sociálního učení. Brno, UJEP 1984.
- Shaver, K.G.: An introduction to attribution processes. Winthrop Pub., Cambridge, Mass. 1975.
- Siegrist, J. - Dittman, K. - Rittner, K. - Weber, I.: Soziale Belastung und Herzinfarkt. Stuttgart 1980.

- Sifneos, P.E.: The prevalence of alexithymic characteristics in psychosomatic patients. *Psychother. Psychosom.*, 1973
- Sifneos, P.E.: A reconsideration of psychosomatic mechanisms in psychosomatic symptom formation in view of recent clinical observations. *Psychother. Psychosom.*, 1974
- Sifneos, P.E. - Apfel - Savitz, R. - Frankel, F.H.: The phenomenon of "Alexithymia". *Psychother. Psychosom.*, 1977.
- Skála, K.: Alkoholismus. Praha, SZN 1957.
- Skalková, J.: Aktivita žáků ve vyučování. Praha, SPN 1971.
- Skarżyńska, K.: Spostrzeganie ludzi. Warszawa, PWN 1981.
- Skýpalová, V.: Zátěžové situace a osobnostní rysy u pacientů s infarktem myokardu a angínou pectoris. /Diplomová práce./ Olomouc 1982. - Univerzita Palackého. Fakulta filozofická.
- Sláma, B.: Redukcionismus v oblasti sebepojetí a v kognitivní koncepci osobnosti. *Čs. psychologie*, 1973, č.17, s.461-464.
- Smith, E.R. - Miller, F.D.: Attributional information processing: A response time model of causal subtraction. *J. Personal. Soc. Psychol.*, 1979, č.37, s.1723-1731.
- Snyder, M.: The self-monitoring of expressive behavior. *J. of Personality and Soc. Psychol.*, 1974, č.30, s.526-537.
- Snyder, M.: Self-monitoring process. In: Berkowitz, L. (ed.): *Adv. in Exp. Soc. Psychol.*, 12. New York, Academic Press 1979.
- Snygg, D. - Combs, A.W.: Individual behavior. New York, Harper 1949.
- Steigerwald, R.: Třetí cesta Herberta Marcuseho. Praha, Svoboda 1971.
- Steiner, I.D.: Perceived freedom. In: Berkowitz, L. (ed.): *Adv. in Exp. Soc. Psychol.*, 5. New York, Academic Press 1970.

- Stephanos, S.: A concept of analytical treatment for patients with psychosomatic disorders. *Psychother. Psychosom.*, 1975, č.26.
- Stolin, V.V.: Samosoznanije ličnosti. Moskva, IMU 1983.
- Stránská, T.: Poznámky k pojmu já v psychologii osobnosti. *Čs. psychologie*, 1971, č.15, s.398-401.
- Šichirov, P.N.: Sovremennaja socialnaja psychologia SŠA. Moskva, Nauka 1977.
- Šmahel, I.: K dialektice vztahu osobnosti a činnosti v psychologii. Brno, UJEP 1981.
- Štech, S.: Teorie atribučních procesů. *Čs. psychologie*, 1980, s.469-473.
- Tenzer, O. - Pstružina, K.: Svět moderního myšlení. Praha, Svoboda 1984.
- Tugarinov, V.P.: Příroda, civilizace, člověk. Praha, Panorama 1981.
- Uherík, A.: Psychofyziologické vlastnosti člověka. Bratislava, Psychodiagnostické a didaktické testy 1978.
- Uherík, A.: Metodologické problémy výskumu psychofyziologických rizikových faktorů psychosom. ochorení. 3. celostátní konference psychofyziologie a psychosomatiky, Olomouc 1984.
- Urban, R.: Toxikomanie. Praha, Avicenum 1973.
- Uznadze, D.M.: Psichologičeskije issledovanija. Moskva, AN 1966.
- Vaníková, L.: Alexithymický fenomen u některých psychických a psychosomatických onemocnění. /Diplomová práce./ Olomouc 1985. - Univerzita Palackého. Fakulta filozofická.
- Weiner, B. (ed.): Achievement motivation and attribution theory. Morristown, General Learning Press 1974.
- Weiner, B. (ed.): Achievement motivation as conceptualized by an attribution theorist. In: Weiner, B. (ed.): 1974a-
- Weiner, B.: An attributional approach for educational psychology. In: Schulman, L.S.: Review of research in education. Illinois, Peacock Pub. 1976.

- Weiner, B. - Kun, A. - Benesh-Weiner, M.: The development of mastery, emotions, and morality from an attributional perspective. In: Collins, W.A.: Development of cognition, affect and social relations. New Jersey, Lawrence Erlbaum 1980.
- Weiner, B. - Graham, S. - Taylor, S.E. - Meyer, W.: Social cognition in the classroom. Předneseno na International Congress of Applied Psychology, Edinburgh 1982.
- Wicklund, R.A.: Objective self-awareness. In: Berkowitz, L.(ed.): Adv. in Exp. Soc. psychol., 8. New York, Academic Press 1975.
- Winer, B.J.: Statistical principles in experimental design. New York, McGraw-Hill 1971.
- Wylie, R.C.: The self-concept: A review of methodological considerations and measuring instruments. Vol.1. Lincoln, Univ. of Nebraska Press 1974.
- Zelený, J.: Racionalita a moralita. Pojednání o dialektice. Praha, Academia 1982.
- Zimbardo, P.G.: The human choice: Individuation, reason and order versus deindividuation, impulse and chaos. In: Arnold, W.J. - Levine, D. (eds.): Nebraska symposium on motivation. Lincoln, University of Nebraska Press 1970.
- Zosimovskij, L.V.: Vospitaniye obščestvennoj aktivnosti školnikov - podrostkov. Moskva, Izd. APN 1962.

